

Бобан Ђурић

РУСКА ЕМИГРАЦИЈА

Бањалука

2019

Бобан Ђурић

РУСКА ЕМИГРАЦИЈА

Издавач: Бина д.о.о.

За издавача: Младен Спасојевић

Лектура: Горан Милашин

Дизајн корица: Дамир Омић

Графичка припрема: Имприматур д.о.о.

Штампа: Сканди с.п.

Тираж: 700

Година: 2019.

ISBN: 978-99938-91-75-8

Аудио-запис предавања професора Бобана Ђурића прекуцали су студенти Дејана Малић, Маја Ђапић, Стојанка Тешкић, Миљана Галић, Горана Радуловић и Миљана Гајић.

Штампање ове књиге финансирали су бивши и садашњи студенти Студијског програма руског и српског језика и књижевности Филолошког факултета Универзитета у Бањој Луци.

РУСКА ЕМИГРАЦИЈА

Б. Кузнец

Од оснивања Студијског програма руског и српског језика и књижевности на Филолошком факултету Универзитета у Бањој Луци само су двије генерације слушале изборни предмет Руска емиграција. Друга од њих је моја.

Врло судбински! – зачу се однекуд.

А на крају марта – почетак.

Упознајући се са руском емиграцијом, упознавали смо и њега. Свега два дана. Трећег и четвртог се прича из Бањалуке сели у љето, у онај његов, руски Београд.

А ријечи остадоше. Оне су живјеле. Зарад нашег септембарског сусрета, и тадашњег испита, ријечи се спустише на папир. Тако настаде књига његових предавања.

Нисмо му то испричали нашег посљедњег дана. Видимо се на књижевности! – пресрете нас. И одложисмо књигу до тада. Одлагао се тако и човјек, који настаде шестог дана стварања свијета, када Крај задоби Почетак. А нашег шестог дана Почетак задоби Крај. Један човјек тог свијета нестане.

Али не и ријечи. Оне су овдје. Бобан Ђурић такође, у овој књизи, њима овјековјечен.

Дејана Малић

Захвални студенти

ПРВИ ДАН
(25. III 2019)

9.14–11.06

Емиграција постоји одувек и вероватно ће увек постојати. Нажалост, ова средина је прилично упозната са појмовима *емиграција* и *емигрант*. Неколико је термина којима ћемо се користити, неколико термина којима су сами припадници руске емиграције себе одређивали, понекад тачно, понекад половично тачно. Постоји тако термин *избеглице*, термин *емигранти* и, можда мало песнички, *изгнаници*. Изгнаници, као и избеглице, јесу сви људи који су из одређених политичких, културних, верских, сексуалних, идеолошких или неких других разлога морали да напусте одређену територију и, како им највероватније живот не би био угрожен, оду на неку другу. Избеглиштво, међутим, најчешће подразумева повратак после неког времена. Оно је, наиме, привремено напуштање одређене територије, пре свега територије коју зовемо *домови-на*, и то због опасности по живот, по егзистенцију јединке или читаве једне заједнице, па се статус избеглице на неки начин добија и губи након одређеног периода.

У чему се разликује појам *избеглица* од појма *емигрант*? Ми ћемо се првенствено бавити појмовима *емигрант*, односно *емиграција*. Напуштање неке територије, као што сам рекао, подразумева, у тренутку кад се ситуација промени, и повратак, односно наставак живота пре трагедије која се десила. Постоје, међутим, и људи који не желе да се врате. Они бирају да у другој,

новој средини заувек остану, из ових или оних разлога. Особа која својевољно одлучи да остане заувек на некој другој територији, да се не врати, више нема статус избеглице, него добија статус емигранта. Дакле, емигрант је, за разлику од избеглице, особа која је добровољно одлучила да са једне територије оде на другу. Посматрано из данашњег угла, појам *емигрант* је шири јер подразумева у великој мери и економску емиграцију.

Кад говоримо о избеглиштву, пре свега су у питању политички, идеолошки, верски, културни или неки други крупни разлози који спречавају или ограничавају опстанак појединца или заједнице. Кад говоримо о емиграцији, осим свих ових разлога, постоји и, данас најчешћи, економски разлог – потреба за некаквим бољим животом, за бољим економским условима у другој средини. Са овим проблемом ћемо се посебно срести после Првог светског рата.

Први светски рат је био катаклизма у историји Европе. Променио је у великој мери границе, створио је нове државе, срушио некакве дотадашње постојеће државе. И у то време почиње да се формира велики број националних држава, тј. држава које оснива један народ или група народа. Међутим, неки нису желели да живе у таквој држави, национално одређеној, тако да се Европа после 1918. године суочила са великим бројем људи који су одлучили да једну територију напусте или су пак из ње били изгнани. Тада је ово питање морало да се регулише на неки правни начин.

У вези с тим, треба поменути Лигу народа, односно Лигу нација. То је међународна организација која је основана 1919. године, а претеча је данашњих Уједињених нација. Задатак јој је био да покуша мирним путем регулисати конфликте, проблеме који су постојали међу земљама, међу нацијама, спречити избијање ратова. Колико је успешна била у томе, говори, нажалост, чињеница да је само неких двадесетак година касније из-

био још један, још већи, још страшнији, Други светски рат. Али организација је макар покушала да неке проблеме решава.

Један од важнијих проблема био је велики број избеглица, које су се по завршетку Првог светског рата нашле на различитим територијама. Ко су они, каква права имају, шта с њима даље радити – све су то била врло озбиљна питања, још нерегулисана некаквом правном нормом. Лига народа 1922. године доноси правно објашњење тога шта је избеглица, ко има право да се назове избеглицом и какве... тешко је рећи повластице... али каква права може да користи са тим звањем. Та својеврсна правна основа користи се и до данашњег дана за одређивање појма, статуса и уопште категорије избеглица.

Када говоримо о руским избеглицама, односно о руским емигрантима, то су људи који су Русију напустили после велике историјске, и пре свега идеолошке катаклизме, Октобарске револуције. Двадесети век, тај хумани двадесети век, како га обично зовемо, заправо је век са највећим катастрофама у историји цивилизације. Русија је, нажалост, била међу земљама које су највише у тим катастрофама страдале, кренувши од тога да је почетак двадесетог века у Русији обележен трима великим револуцијама. То су првенствено биле идеолошке револуције, а имале су задатак да промене социјални статус, политички однос, идеолошке прилике које су дотад постојале у Русији. Дакле, идеја им је била да се монархистички, буржоаски, капиталистичко-феудални систем, јер је Русија била прилично заостала земља у то време, замени, по мишљењу носиоца те револуционарне идеје, једним бољим, праведнијим системом, а то је социјализам, односно комунизам, односно марксизам, односно касније бољшевизам, како ће се све називати. Да се замени једним друштвеним системом који, како се веровало, не би требало да се заснива на експлоатацији човека од другог човека, већ на подједнаким правима, подједнаким слободама, на економском ослобађању које би проузроковало, односно које би довело и до политичког, социјалног, културног и сваког даљег ослобађања.

Први покушај да се промени статус, држава, идеолошке прилике у Русији била је револуција 1905. године. Хоћете да додате нешто?

Александар: Хтио сам баш да наведем да су...

Професор: С! Су... су...

Александар: ... да су тада под вођством свештеника... Заборавио сам његово име.

Професор: Гапона! Гапона! Мхм!

Александар: Да, свештеника Гапона да су...

Професор: Да! То су били догађаји... Да?

Александар: Да су ишли ка царској палати тражећи...

Професор: Девети јануар! Чувени догађај деветог јануара – Крвава недеља! Аха?

Александар: Да су ишли са иконама и осталим, и да се на крају пуцало.

То је укратко било о догађају, који је практично најавио, односно започео револуцију 9. јануара 1905. године. Не знам колико ви остали знате о тим дешавањима. Колега је поменуо свештеника са иконама и са заставама. Понекад се деси да... не можемо рећи злоупотреба... једна идеологија, како би се приказала бољом, користи обележја, знамења неке друге идеологије, у овом случају религије. Социјалистички покрет, односно те комунистичке, социјалистичке идеје у суштини су атеистичке. Помињали сте већ нихилизам, радили сте неке идеје нихилизма, тј. књижевности шездесетих година. Те су идеје биле у старту на неки начин идеолошка основа за револуције двадесетих година. Рушење старог, рушење свега старог, дубоко неправичног, како се сматрало, и успостављање некаквог бољег, праведнијег система, подразумевало је рушење монархије, тог принципа на коме се уопште заснивала идеја државе у Русији, принципа приватне својине и принципа цркве као религијске институције, која је на неки начин осмишљавала ту духовну надградњу човека. Све је то

требало, дакле, срушити и заменити идеалом хуманизма, односно идејом да је човек у центру свега.

Да би се те идеје на неки начин приближиле обичном руском човеку, који је у великој мери био неписмен и који тешко да је разумео ко је тај Карла Марксов, како су га обично звали, и шта је то уопште идеја комунизма, шта је то идеја равноправности, класе и осталог, носиоци ове идеологије покушали су да преко неких познатих система вредности или симбола то пренесу. У то време, пошто је религија била некаква општа, заједничка, културна и друштвена црта читаве те заједнице, покушале су се некакве револуционарне, социјалистичке идеје приказати преко хришћанских. Тако се сматрало да је Христос први револуционар, будући да је прокламовао једнакост, равноправност, а да је Црква злоупотребила идеју Христа, опет намећући експлоатацију једне групе зарад већине, те сад ми, нови апостоли, тј. апостоли нове револуције, желимо да срушимо тај дубоко неправедни систем и да уместо њега успоставимо систем једнаких, равноправних, слободних људи, где идеја једног владара, цара, оца, Бога, више није битна, јер ће сви бити једнаки, равноправни и заједнички доносити одлуке. У том је смислу требало на неки начин револуционарне идеје у народу пропагирати, проширити кроз идеје већ познатог хришћанског учења. И зато су револуционари 1905. године, тражећи да се испуне захтеви социјалне, идеолошке и политичке природе: веће слободе, краће радно време, равноправност, право гласа за све, слобода окупљања, слобода речи, слобода говора, односно верска слобода и све остале, кренули тим, условно речено, религиозним путем.

Друга важна категорија тадашње свести руског обичног човека јесте: Бог на небу, цар на земљи. То је била идеја која је у великој мери хиљадама година осмишљавала идеју руске државе. Дакле, постоји један ауторитет, јединка на земљи са апсолутном влашћу, а то је цар, као што једна јединка на небу постоји, а то је Бог, такође са апсолутном влашћу. Дуго су се водиле полемике,

још од деветнаестог века, да ли ту апсолутну власт једног човека, цара, самодршца, треба ограничавати законима, уставом, парламентом, неким другим облицима демократских власти или не. Русија и Црна Гора су у то време биле две једине земље у Европи које нису имале устав, које нису имале парламент, већ се власт у њима заснивала на принципу самодржавља, односно власти једног човека. Зато су, када су кренуле, делегације радника предвођене попом Гапоном, рашчињеним свештеником, у великој мери наступале као делегације верних поданика који иду цару да се поклоне и да од њега измоле некакве повластице за народ, односно побољшање тешког социјалног, тешког економског положаја. Тог 9. јануара, а била је недеља, дакле празнични дан, из различитих делова града дошле су велике групе људи са царским сликама, са иконама, јер се обраћају своме оцу, господару, са молбом да им нешто учини. Међутим, очигледно је реч о једној великој провокацији, о којој се до данас још увек воде полемике – ко је заправо ту учествовао и ко је све то организовао. Нажалост, револуција 1905. године, али и неке друге, касније револуције, обележене су у великој мери тим различитим покушајима злоупотребе, да тако кажемо.

Тог 9. јануара цара није било у Зимском дворцу, тако да је неизвесно коме су се уопште упутиле све ове делегације. Поп Гапон, као и неке друге вође револуције, знали су да цара нема, те је јасно да је идеја била направити провокацију, што је могуће више крваву провокацију, како би се изазвао бунт, револуција или побуна. Војска и полиција које су се налазиле око Зимског дворца и у граду добиле су наредбу да пуцају у демонстранте, у свакога ко нарушава јавни поредак. Тешко да једну мирну поворку породица са женама и децом можете назвати рушитељима поретка, али чињеница је да је полиција пуцала на мирне демонстранте и да је негде око хиљаду људи за то време настрадало и погинуло.

Који су резултати свега тога? У народу је срушена идеја о праведном цару. Срушена је идеја о оцу, баћушки, који слуша

и поштује свој народ, јер отац нације не може дозволити да се пуца у његове поданике. С друге стране, револуционари су се и надали да ће крвопролиће изазвати још већи бунт у народу, и читава 1905. година обележена је побунама, штрајковима, паљењима племићких имања по селима, пљачком... Читав низ догађаја који је заправо најавио ту идеју бунта против власти. Дакле, све је почело 9. јануара, Крвавом недељом, а завршило се, условно речено, децембарским устанком у Москви исте године, када су се, пре свега, раднички, нижи слојеви Москве подигли на устанак. Уличне борбе, с барикадама, водиле су се неколико дана. Власти су на крају успеле да угуше ову побуну. Што је најважније за власт, а најтрагичније за револуционаре, побуна се није проширила, како су они очекивали, на друге градове, на престоницу, Петербург, ни на друга места.

Борбе су тињале још и током 1906. и 1907. године, али крајњи резултат те прве руске револуције 1905. године било је море проливане крви, потпуно бесмислено. Нико ништа заправо није добио. Срушена је идеја правичне власти, срушен је ауторитет власти, покушало се с успостављањем парламентаризма. Први избори за Думу, руски парламент, спроведени су 1906. године. Дума је почела да заседа, међутим, политичари који су се тамо појавили су бринули, пре свега, о себи и о сопственом положају, а парламентарне дискусије свеле су се на свеопшту свађу и препуцавање.

Александар: Све је то било формално...

Професор: Апсолутно! Што је најстрашније, то је било изузетно лицемерно формално, јер је свако ту покушавао да гледа себе.

Цар је био присиљен да у октобру 1905. године донесе читав низ реформи, да омогући устав, парламент и све остало, међутим, већ у наредних неколико месеци трудио се да све те одлуке поништи, дакле да поново врати своју апсолутну власт.

Парламентарне партије су се пак трудиле да само себе и своје позиције на неки начин задовоље. Многе револуционарне, радикално левичарске партије које су тада основане, попут „есе-ра” (социјалиста-револуционара) или бољшевика и мењшевика, тј. двеју партија које су се створиле из Руске социјалдемократске радничке партије, нису чак ни хтеле да уђу у парламент, сматрајући да је парламент само обмана и да се стварни резултати некакве класне борбе, политичке победе, неће постићи у парламенту. То је имало велики одјек и у култури, у том културном преображају који је изазвала револуција 1905. године.

Дакле, већ почетком двадесетог века имамо бурне политичке, нажалост крваве догађаје, који на неки начин предвиђају врло трагичну будућност Русије. Очигледно је, и све више постаје очигледно, да се различити идеолошки погледи на будућност земље неће моћи мирним путем договорити, реформама променити, посебно у време Првог светског рата, када је руска власт можда била најслабија.

Први светски рат избија 1914. године. Русија се у рат укључује одмах, очекујући да ће се он врло брзо завршити, и то свеопштим тријумфом руске, односно савезничке војске. Нажалост, уместо да се врло брзо заврши, рат је постао дуготрајно, вишегодишње мрцварење, опет уз море проливане крви. У самој земљи поново избијају нeredи. Наиме, власт није била способна да одржи ред. И главни град је 1914. године променио име. Више није био Петербург, јер је то патриотама деловало исувише немачки, него је добио словенски назив – Петроград. Свуда су били редови за храну, редови за основне намирнице, будући да власт није била спремна да направи организацију. Док је на Волги, тамо у житним деловима, трунуло жито, јечам, јер није имао ко да га превезе до града, у Москви и Петрограду, на пример, људи су гладовали. Све се заснивало на страшној корупцији, страшној пљачки. Војници су на фронт слати без зимске обуће, без пушака, чак без хране. Дакле, показало се да је једна

велика и моћна царевина, која се вековима успостављала као велика, моћна држава, заправо изнутра потпуно неспособна да функционише у тренутку било какве кризе. Све је то довело до великог незадовољства, опет пре свега у нижим слојевима, до избијања тзв. Фебруарске револуције 1917. године. Последњих дана фебруара и првих дана марта 1917. године у Петрограду се догодила Буржоаска револуција. Царска власт је збачена, цар се одрекао престола. Романови су, дакле, после три века сишли са власти, а у земљи је успостављена буржоаска република по западноевропском моделу.

Међутим, опет левичарске групе и партије... То што је револуција изведена и што је успостављена каква-таква власт није, нажалост, дало никакве резултате, јер од фебруара сукоби и даље тињају, а земља се налази у некаквом латентном грађанском рату. Постоји, дакле, јако много незадовољника, та тзв. Привремена влада, која покушава да управља земљом и врло лоше то ради, монархисти, који се не мире с тим да је монархија збачена, да је цар ухапшен и да Русија више није монархија, а с друге стране те радикалне левичарске групе и партије, које сматрају да је Фебруарска револуција само први корак ка некаквој потпуној револуцији, марксистичкој, комунистичкој револуцији у Русији. Овај конфликт ће кулминирати 25. октобра (по старом календару), односно 7. новембра (по новом календару) 1917. године, када избија нова, тзв. Октобарска револуција, коју спроводе радикалне левичарске групе, пре свега бољшевици, Бољшевичка партија. У совјетско време је дан Октобарске револуције слављен 7. новембра. Календар је, иначе, замењен 1918. године. Русија је међу последњим европским земљама, непосредно после револуције, прешла са јулијанског на грегоријански календар, који и данас држава поштује. Црква је, као и Српска православна црква, остала и дан-данас на јулијанском календару.

У октобру 1917. године у Русији се, дакле, успоставља нова идеологија, нова власт – бољшевичка, комунистичка, која про-

глашава укидање приватне својине, која проглашава свеопшту равноправност, свеопшту једнакост, стварање бескласног друштва, прилично утопијски замишљеног као друштво „раја на земљи”. Међутим, већ се првих месеци показало како није могуће да се једна таква утопија реализује. Прво, земља се налазила у латентном ратном стању, дакле још увек се рат води. Економски потпуно исцрпљена, обесмишљена сукобима свих са свима, ни нова власт није могла да успостави заправо некакву контролу земље никако другачије него изузетном репресијом. Ту су преки судови, ванредна комисија, стрељање на лицу места, почиње масовни терор нове идеологије, тзв. црвени терор, тј. бољшевички терор над свима онима који се потенцијално сматрају непријатељима нове идеологије. А непријатељима нове идеологије сматрају се сви представници старог система, старе власти – монархисти, буржоаске партије, грађанско друштво, интелигенција, све оно што није социјално-идеолошки везано за радничку класу и делимично за сељаштво.

Иако је сељаштво било најбројније у Русији (готово 80% руског становништва чинили су сељаци), нове власти, нова идеологија, биле су, пре свега, окренуте радничком покрету и радничкој класи. То је довело опет до борбе носилаца идеје нове идеологије, нове државе и њихових противника. Практично од 1917. године, од бољшевичког преврата, у земљи заправо почиње грађански рат – сукоб тих тзв. црвених, односно бољшевичких, комунистичких идеја, идеја које су у октобру освојиле власт... У децембру су покушали да спроведу изборе очекујући да ће на изборима... Дакле, једино легитимно, демократско решење, односно нешто што ти даје право на власт јесу избори. Добијаш или не добијаш. Бољшевици су изборе катастрофално изгубили – добили су једва четвртину гласова, али нису признали резултате избора, који су, истина, у великој мери били намештени. У јануару, када се Уставотворна скупштина састала, распустили су је већ исте ноћи, претили су оружјем депутатима, односно посланицима, тако да су практично од почет-

ка 1918. године успоставили диктатуру једне партије и једне идеологије.

Многи се са тим нису сложили. Кренули су у отпор, да се супротставе новој идеологији, и они су себе називали белима. Бела као боја чистоте, као боја невиности, као боја прошлости, пре свега моралне чистоте, која се супротставила. Зато често говоримо о идеолошком сукобу белих и црвених. Основна, главна територија на којој су се бели, дакле, антибољшевички покрети, тј. групе, објединили био је југ и исток (Сибир) Русије. Грађански рат водио се све до 1920. године у Европи, односно до 1922. године на Далеком истоку. Завршио се тако што су бољшевици, односно нове власти, совјети, како су се називали, успели да се обрачунају са свим носиоцима белог покрета, били то монархисти, били то носиоци западног буржоаског модела власти, републиканци или било који други. Нажалост, антибољшевичке су снаге биле прилично идеолошки различите, били су носиоци различитих идеологија, различитих позиција. То им је отежавало могућност обједињавања. Бољшевици су то вешто користили и појединачно се обрачунавали са једнима, са другима, са трећима, тако да су већ 1920. године успели да ствар преокрену у своју корист. На југу Русије, за нас можда најзначајнији, били су официри царске војске, који су организовали ту антибољшевичку борбу, међу првима генерал Алексејев, кога је касније заменио генерал Корнилов, па затим...

Александар: Лев Корнилов или Лав?

Професор: Лав, да да. Корнилов, затим Дењикин.

После великог пораза крајем 1919. године, Дењикин се повлачи и предаје практично власт Врангелу, Петру Врангелу. То су генерали који су на југу Русије покушавали да се супротставе бољшевицима. Око Петербурга, односно сада већ Петрограда, водиле су се борбе са генералом Јуденичем. Јуденич је био командант тог северозападног фронта и на неки начин његова идеја

је била освојити Петроград. На огромној територији источно од Урала, дакле у Сибиру и на Далеком истоку, власт је држао адмирал Колчак (Колчакове снаге). То су неке вође антибољшевичког покрета за време грађанског рата. Међутим, 1919. године, која је била кључна, пресудна и можда најстрашнија година у руској историји, година када се доносила велика историјска одлука о томе ко ће победити – бољшевици или антибољшевици, хоће ли се Русија вратити на стари историјски пут до Октобра или ће пак кренути у нови свет, нову бољшевичку будућност, постало је јасно да беле снаге губе, да бољшевици једног по једног елиминишу, те носиоци ове беле идеологије, дакле носиоци антибољшевичке идеологије, одлучују да не остану у земљи. Не желе да прихвате нову идеологију, не желе да прихвате нову власт, при чему и сами схватају да су и те како угрожени од нове власти, јер нова власт прети смрћу због различитих побуда, тако да већ од 1919. године, како ове армије полако крећу да губе на фронтovima, почиње и њихова евакуација, њихов одлазак из Русије.

Ствари ће се у европском делу Русије практично решити у новембру 1920. године, када ће и последње упориште антибољшевика, односно белих, а то је био Крим, под управом Врангела, пасти. И тада, за свега неколико дана, евакуише се негде око 200 000 људи, који са Крима пред налетом црвене коњице беже, пре свега, у Константинопољ. На Далеком истоку ситуација ће се разрешити 1921/22. године, када ће 1922. године и Владивосток, последње упориште антибољшевичке снаге на Далеком истоку, пасти у руке бољшевика, односно бољшевици ће заузети и последњи део територије, укључити је у сада већ Совјетски Савез, државу која је заменила Русију. Та 1922. година и пад Владивостока заправо представљају крај грађанског рата, а напуштање Владивостока као последицу је имало велики броја избеглица, које су са Далеког истока отишле у Кину, у Америку и друге земље.

Дакле, руска емиграција заправо представља велики број људи који су, почев од 1918. године, у наредних неколико го-

дина, услед идеолошког немирења са новим властима у Русији, морали да напусте земљу. Они су сматрали да је тај одлазак привремен, да одлазе на неко, краће време, да ће се у избеглиштву реорганизовати и поново вратити у Русију како би се борили, како би се супротставили непријатељу. По њима, дакле, избеглиштво је привремени статус до повратка у Русију. Како је време пролазило, међутим, како је полако постајало све очигледније да ће тај привремени боравак заправо постати много дужи, тако се полако и свест свих ових људи почела мењати. Ко смо ми? Шта смо ми? Јесмо ли Руси? Треба ли да останемо Руси? Докле да останемо Руси? И шта сада радити у тој другој, другачијој средини, средини која не гледа баш увек благонаклоно, зависно од тога где су се нашли? И управо тим феноменима ћемо се ми даље бавити.

Руска емиграција је, дакле, феномен који је изазван, пре свега, идеолошким сукобом у Русији, односно сукобом двеју идеологија. Победом једне идеологије, односно победом большевизма, комунизма, носиоци свих других идеологија проглашени су непријатељима. И нове власти су се врло сурово обрачунавале са њима, тако да су носиоци те идеологије знали: или ћеш се покорити потпуно новим властима, новој идеологији, или ћеш, ако желиш да сачуваш живу главу, морати да бежиш. Дакле, феномен руске емиграције у вези је са догађајем из 1917. године, почиње 1917, односно 1918. године, а траје... Хајде да видимо докле траје! Шта мислите? Да ли руска емиграција постоји и данас или се тај феномен завршио?

Александар: Па постоји и дан-данас. Људи напуштају Русију, углавном људи који се политички не слажу са данашњом...

Професор: Аха! Е, сад... Који је разлог био за почетак руске емиграције? Идеолошки сукоб, је ли тако? Када погледате данас, постоји ли такав идеолошки сукоб и данас?

Александар: Мислим, не убијају се баш људи директно, али

данас има неки такав систем у Русији, и доста се њих не слаже с тим. Углавном, људи либералног љевичарско...

Професор: ОК, тако је. Али... Узмите једно у обзир. Другачије су данашње идеолошке разлике и сукоби од разлика и сукоба у оном времену. Тај феномен, који је проистекао из идеолошког сукоба започетог 1917. године, могао је да траје само до оног тренутка док су постојале те идеолошке разлике засноване на револуцији 1917. године. Деведесетих година Совјетски Савез се распао, комунизам...

Александар: Извините што Вас прекидам, нисам ја мислио да се због тих разлика, него...

Професор: Зато! Е! То! Зато сада и кажем, надовезујем се на Ваше мишљење и кажем да је феномен руске емиграције јако ограничен историјски. Завршиће се деведесетих година, када нестане разлог, односно та идеологија, комунистичка идеологија у Совјетском Савезу.

Са распадом Совјетског Савеза, стварањем Русије, повратком Русије западнокапиталистичком моделу развоја заправо престају сви идеолошки основи за руску емиграцију. Многи припадници руске емиграције или њихови потомци који су у то време још били живи добијају дозволу да се врате у Русију. Дакле, феномен о коме ми говоримо завршава се деведесетих година. Да ли то значи да нових идеолошких сукоба и даље нема? Апсолутно не значи. И сами сте рекли. Свака власт има противника, питање је како ће се која власт са противницима носити. У неким срединама је то демократски, раздвојена мишљења, ставови, позиције, некад је то, с друге стране, изузетно радикално супротстављање, по цену сукоба. Чак и оружаних сукоба. И дан-данас имамо различите идеологе, различите политичаре. Међутим, једна је практично идеологија и код носилаца власти и код опозиције, немате ту разлике двеју идеологија. Комунизма, на пример, једног модела друштва, и капитализма или неког другог модела друштва. Дакле, сви данашњи идеолошки суко-

би произлазе из једног истог идеолошког модела, тако да се идеологија као основа овог покрета који је настао 1917. године завршава деведесетих година.

Ми ћемо се бавити феноменом који траје од 1917/18. године до негде деведесетих година, констатујући да је емиграција било и пре, емиграција ће бити и после, али да је феномен који зовемо и који је у историји познат као руска емиграција пре свега у вези с тим идеолошким сукобом бољшевика, тј. носилаца нове идеологије, идеологије која је тријумфовала 1917. године, и њених противника, који су били принуђени да земљу напусте 1917, 1918, 1919. године и тако даље. То су некакви историјски оквири којима ћемо се ми бавити.

Као што смо већ рекли, са распадом Совјетског Савеза, пропашћу комунизма, односно бољшевизма као идеологије, повратком Русије и других бивших совјетских република на пут западне демократије и капиталистичког система, практично се изгубила идеолошка разлика, идеолошки сукоб, те се ту и завршава феномен руске емиграције. Руси који су одлазили из земље 1918. и 1919. године себе су називали избеглицама, сматрајући да су протерани из своје земље, да их је нова идеологија, која је победила, протерала, не дајући им никакву могућност да у самој земљи опстану. Бекство из земље било је спасавање живе главе. Сви они веровали су у скорашњи повратак, сматрајући да ће то избеглиштво бити привремено, мање-више краткотрајно.

Међутим, како је време пролазило, а како су, с друге стране, земље-домаћини које су их примиле већ почеле да се нервирају јер толики број гладних уста на њиховој територији и даље борави, покушавајући да реше на неки начин тај проблем, пред емигранте се постављало питање: шта даље? Помирити се с новом идеологијом, вратити се? Утопити се, асимиловати се у нову средину у којој си се нашао? Или пак и даље наставити са том идејом немирења са победом совјетског, бољшевичког, комуни-

стичког система у Русији? Негде од средине двадесетих година полако запажамо то претварање руских избеглица у емигранте. Они сада већ добровољно, свесно одбијају да се врате у земљу, сматрајући да док год је нова идеологија тамо на власти, њима нема живота у Русији. Дакле, од средине двадесетих година већ избеглице полако почињемо да третирамо као емигранте, људе који су добровољно из овог или оног разлога одлучили да остану у земљи. Саме пак руске избеглице, тј. руски емигранти, себе су и даље називали избеглицама све до Другог светског рата, сматрајући да они нису емигранти јер нису добровољно одлучили о свом одласку из земље, већ су из земље били протерани. Говорим о терминима које ћете сретати приликом читања одређених књига, одређених докумената. Избеглице – то је био њихов правни статус до средине двадесетих година. Од средине двадесетих година запажамо да се њихов правни статус мења. Од тада их називају емигрантима, али и они сами себе почињу тако звати.

Колико је заправо људи отишло, о ком броју ми уопште говоримо? Примећујемо да је емиграције и избеглиштва увек и свуда било, мање или више. Сваки рат, нажалост, доведе до некакве катастрофе. Што онда овај сукоб издајамо? Што је овај сукоб толико битан и важан да о њему многи историчари говоре, да га посматрају као један глобалан, велик феномен? Прво, зато што је било јако много људи који су избегли. Они се рачунају у милионима. А друго, зато што је феномен руске емиграције, између осталог, и врло значајан не само политички и идеолошки него и културолошки феномен. О томе ћемо ми, заправо, највише и говорити.

Практично од првих дана победе нове идеологије, победе револуције у Русији, и од тог првог изласка људи говоримо о сталном таласу народа који одлази из земље. Дан-данас се воде разговори, спорови у вези с тим колико је заправо људи отишло за то време, колико људи је створило и формирало ту тзв.

Русију изван Русије, тј. руску емиграцију. Историчари дају врло различите податке, зависно од тога на које изворе се позивају – да ли је то Црвени крст, да ли су то земље које су примиле руске избеглице и даље им некакав правни статус о коме говоримо. Данас обично узимамо да тај број у просеку износи негде од три до пет милиона људи који су, пре свега услед великих евакуација белих армија током 1919. и 1920. године, а касније и током појединачних излазака, напуштања земље, све тамо негде до средине двадесетих година, заправо отишли из Русије. То је доста велик број.

Поставља се сад још једно питање. Први светски рат, победа револуције, стварање нових држава после рата и после револуције у Европи. Руске границе су се промениле. У међувремену, на територији некадашње царске Русије створене су нове државе. Створена је Финска, Естонија, Летонија, Литванија, Пољска, која се такође одвојила, а у исто време освојила велику територију, а Румунија је такође приграбила део за себе. Дакле, западне границе Руске империје прилично су се промениле. Последица тих промена било је то што су се многи Руси, Белоруси и Украјинци, тј. словенско становништво које је некада живело у царској Русији, на тим просторима, сада одједном нашли на туђој територији, као поданици Пољске, Румуније, Финске или неких других земаља. Поставља се питање хоћемо ли и те људе укључити у овај феномен руске емиграције. Шта мислите?

Александар: Ја мислим да не.

Професор: Апсолутно! Зашто?

Александар: То су нове, формиране државе, и ти људи су остали...

Професор: Они... Управо то! Они су...

Александар: На примјер, Липовци који су још у вријеме реформе руске цркве остали и живјели су тамо...

Професор: Апсолутно!

Прво, они су остали на својој територији, они нису напустили своју средину и преселили се на друго место или били протерани са једне територије на другу. Они су се игром политике и политичара само једног дана пробудили с оне стране границе. Њих, дакле, не рачунамо. То су националне мањине у другим земљама. Најбројнији су били у Пољској. Јако мало их је било у прибалтичким земљама или Финској. Нешто мало више било их је у Румунији.

Друго, то становништво, будући да је као национална мањина имало одређена права у земљи у којој се налазило, углавном није било заинтересовано за некакве велике културне, политичке промене или некаква друга иступања, да бране и штите ту своју идеју рускости коју су носили, а што, с друге стране, примећујемо код припадника руске емиграције који су избегли у друге средине. Дакле, говоримо о неколико милиона људи који су отишли тих првих година, али не говоримо о људима који су променом граница остали изван Русије.

Видимо да феномен руске емиграције обухвата један прилично велик временски период. То је готово осамдесет година, ако не и више. И у том периоду опет можемо приметити неколико различитих епоха, а с друге стране можемо приметити и неколико различитих таласа излазака Руса из земље. Дакле, све ово што сам говорио сад – бољшевизам, Октобарска револуција, грађански рат, неколико милиона људи који су изашли – то је један феномен који је трајао од 1917/18. године па до почетка Другог светског рата, дакле 1940/41. године. То је основа феномена којим се бавимо. Међутим, то није све. И после рата, шездесетих и седамдесетих година, неки су Руси такође били принуђени да напусте земљу. Онда овај период делимо на тзв. три велика таласа руске емиграције. Први талас, управо овај о којем смо говорили, започиње Октобарском револуцијом, започиње тим идеолошким сукобом и протеривањем из бољшевичке Русије свих оних који се не слажу са новом идеологијом. То је велик талас,

обухвата неколико милиона људи. Наравно, с временом ће тај број бивати све мањи и мањи јер ће се границе у неком тренутку затворити, а старост, смрт и болест ће утицати на то да Руса буде у емиграцији све мање, али опет је то један велик, важан политички феномен. С друге стране, то је феномен који је створио изузетно велику и важну културу. Идеја прве емиграције била је: ми смо носиоци руске културе, ми смо носиоци руског језика, ми смо носиоци руске прошлости, руске историје, руске традиције, где год се налазили, у колико год тешким условима живели, наша дужност, наш задатак, односно, како су они говорили, наша мисија јесте очување руске културе, руског језика, руске религије, руске традиције до тренутка када ћемо се вратити у земљу. Сматрало се да су нове бољшевичке власти антинационалне, антирелигиозне, као што и јесу, да заснивају идеју свеопштер пролетеријата и да ће уништити у Русији све оно национално. Зато је идеја првог таласа руске емиграције била очување културе, дакле културна мисија. Ми прогнаници морамо да сачувамо духовну Русију, културну Русију, од пропасти коју примећујемо у совјетској Русији. И управо је та идеја мисије њих на неки начин одржавала. То им је помагало да се не стопе, да се не асимилију, да инсистирају на својим школама, на свом језику, на својим новинама, на својим књигама, на својој интелигенцији, на својим књижевним вечерима, на својим позориштима, односно на томе да су они културни, особени феномен, који, наравно, сарађује са средином у којој се налази, али инсистира на томе да се не асимилије. С тим у вези, чак и када им је понуђено држављанство одређених земаља, они су то одбијали, сматрајући да су Руси и да ће се једнога дана вратити у Русију. Њихова идеја је била научити децу која се рађају у емиграцији руском језику, улити љубав и поштовање према Русији, да управо они, кад се врате у Русију, буду ти учитељи нове културе, која је у Русији уништена, забрањена за време бољшевичке владавине.

Долази Други светски рат, нова катаклизма која у великој мери мења лице читаве Европе. Много руских емиграната,

првенствено младог нараштаја, будући да су многи стари већ и умрли, укључује се у борбу против Немаца, против окупатора, придружујући се локалним ослободилачким покретима, пре свега у Француској. Велики број припадника руске емиграције учествовао је у Француском покрету отпора и у другим земљама. С друге стране, после рата долази до новог прекрајања граница у Европи. Совјетски Савез, тријумфални победник у рату, захтева велики део Европе за себе. Совјетски утицај се полако све више шири на Источну Европу, ствара се тај Источни блок. Социјализам, односно комунизам, побеђује и у другим источноевропским земљама. Међутим, опет се појављују људи који не желе да живе у том систему. Највећи број њих јесу бивши војни заробљеници. Дакле, рат је почео 1939. године у Европи нападом Немачке на Пољску.

Међутим, када говоримо о Русији, говоримо о лету '41. на-даље. Од 22. јуна, па у наредних неколико месеци, због изузетно лошег стања у руској армији, због изузетно лошег стања у руској земљи, због великих чистки које је Стаљин спровео, због свеопштег терора који влада у земљи, руска одбрана је практично била блокирана и није могла да се супротстави Немцима, тако да су Немци за свега неколико дана невероватном брзином пројахали хиљаде и хиљаде километара и нашли се већ пред Кијевом, Минском, Претилом, Москвом, Лењинградом. После смрти Лењина, 1924. године, Петербург односно Петроград поново је променио име, и то у Лењинград. За то кратко време неколико милиона руских војника, припадника црвене армије, било је заробљено. Сви су се они налазили у немачком заробљеништву као јефтина радна снага, слати су у Немачку, пре свега у радне логоре. Шта је трагично? У то исто време у Совјетском Савезу се ствара читав систем тих концентрационих логора још у време Лењина и Стаљина, тзв. Архипелаг Гулаг, о коме је говорио и писао Солжењин, али и неки други аутори. Дакле, у великој мери Стаљинова власт у Совјетском Савезу заснивала се на терору над сопственим народом. Што је

најстрашније, најтрагичније, велики број „противника” режима, противника идеологије, непријатеља државе, нашао се у логору.

Заправо, логори су били одлично решење за недостатак радне снаге на северу и истоку земље. Нико неће да иде у Сибир копати дијаманте на минус шездесет, иако су земљи потребни дијаманти. Нико неће да иде бушити нафту на минус шездесет степени у Сибиру, иако је земљи потребна нафта. Како ћеш неког убедити да оде? Тако што ћеш му уперити пушку у чело, тако што ћеш му убити сина и рећи му: „Убићу ти жену и другог сина ако не одеш да радиш!” Системом терора и системом насиља неколико милиона људи проглашено је за државне непријатеље, за издајнике, за сараднике и шпијуне Запада. Послати су за кратко време у радне логоре, пре свега у Сибиру, на северу, који је био економски, односно рудно најбогатији. Неопходно је било убрзати индустријски развој земље. Тамо су људи третирани као стока или као робови, тако да се она утопија о друштву једнаких, равноправних, срећних, задовољних људи врло брзо растопила, а током историје, нажалост, више се пута потврђивала као једна апсолутна илузија, лаж. Кад Немци оснивају своје концентрационе логоре, то је заправо један исти модел присилног рада зарад некакве користи, при чему је једина разлика у томе што су Немци у концентрационе логоре слали друге, тј. припаднике других нација – опет те исте Словене, и опет те исте Русе. Рат се завршава. У међувремену... Да, још један врло битан и важан податак – совјетске власти и Стаљин 1943. године доносе одлуку: руски војник не може бити заробљен. Рус не постоји као заробљеник. Шта је то значило? Или ћеш погинути, или си издајник.

Александар: Наређење 228.

Професор: Вероватно. Не знам. Вероватно.

Дакле, свако ко је доспео у заробљеништво, свако ко је дозволио да буде заробљен, овим документом је проглашен из-

дајником земље и непријатељем и знао је шта ће га чекати кад се врати у земљу. Логор и вероватно стрељање. Или пак Сибир. Зато је велики број руских војних заробљеника који је остао на територији Немачке, Западне Европе, одбио да се врати 1944/45. године у Совјетски Савез. Већ крајем рата дошло је до несугласица између Стаљина с једне и западних савезника с друге стране, тако да су западни савезници ипак одлучили да велики број ових Руса и не врате Стаљину. Дакле, видимо да се 1944/45. године формира нова група Руса који не желе да се врате у Русију, опет из идеолошких разлога, стрепећи да ће се нова власт, која их је прогласила непријатељима, поново физички обрачунати са њима. Тако 1944, 1945. и 1946. године имамо стварање тог новог таласа. На Запад, у Западну Европу и у Америку, доспева нови контингент Руса који не желе из идеолошких разлога да бораве у Совјетској Русији. Сада већ говоримо о другом таласу руске емиграције, који се формира негде крајем Другог светског рата, 1944–1946. године, и траје, можемо слободно рећи, до 1953. године. Што ове године?

Александар: Тада је умро Стаљин.

Професор: Смрт Стаљина.

Смрт Стаљинова је најавила промене у земљи, слабљење тог страшног идеолошког притиска, обрачун са култом личности, тзв. дестаљинизацију, тако да је за почетак страх од повратка у домовину могао у овом тренутку да буде превазиђен. Ако смо у првом таласу руске емиграције говорили о неколико милиона људи, о колико људи сада говоримо? Много, много, много мањи број. То је било неколико десетина до неколико стотина хиљада људи. Дакле, други је талас био много мањи него први. И још једна битна разлика. Ко је одлазио за време првог таласа руске емиграције? То је била интелигенција. То су били образовани људи – филозофи, лекари, свештеници, уметници, интелигенција. Они никако нису могли да се мире са властима које су захтевале апсолутну послушност, апсолутно прихватање

неких нових догми, нових начела, нових канона и одрицање од права на самостално мишљење, самосталне одлуке, слободан избор, све оно што некакав интелектуалац подразумева као основу, смисао живота. Дакле, изузетно, изузетно је био висок образовни и интелектуални ниво припадника првог таласа руске емиграције, што је допринело томе да они себе виде као носиоце руске културе, коју треба да сачувају и да спасу.

Припадници другог таласа су били много разноврснији, шароликији по свом и образовном и културном саставу. Припадника руске интелигенције било је најмање. То су обични војници. Много је људи из средњег или нижег сталежа. Колико год говорили о Совјетском Савезу као једном бескласном друштву, сталежи су и тамо још постојали. Даље, већина ових људи, за разлику од припадника првог таласа руске емиграције, желела је да побегне од свега онога што се зове Русија и руско те да што пре заборави ту идеју. Њихова је идеја била што пре се стопити, што пре се асимиловати, односно што пре наћи место у новој земљи која ће те примити, била то Немачка, била то Француска, Америка или нека друга западна земља, а углавном су то те земље биле – Немачка, Француска, Америка. Дакле, они у себи нису имали свест о припадности руској култури, руској нацији и нису имали потребу очувања те културе и нације, јер они су идеју и појам Русије и рускости повезивали са новом идеологијом, са Стаљином, са бољшевизмом, са терором, са логорима, са свим оним чега су се плашили и од чега су заправо желели да побегну.

Видимо да су се они другачије формирали као идеологија. Зато је занимљиво то што, када су се и они нашли на Западу, готово да није било никаквих контаката између припадника првог таласа емиграције, односно сада већ потомака, и припадника другог таласа. Они су били два света која се нису разумела. Потпуно другачији. Културни допринос припадника другог таласа руске емиграције био је прилично мали. О њима ћемо тек

успутно говорити, а углавном ћемо се базирати на првом таласу руске емиграције, као културно најзначајнијем, те на трећем таласу руске емиграције. Дакле, други талас се завршио негде 1953. године.

После Стаљинове смрти у Совјетској Русији имамо најаве или назнаке некаквих промена. Шездесете године су посебно битне и посебно важне. Ако се сећате, шездесете године деветнаестог века такође су биле битне и важне. Имамо оне „шестидесетници“, који обележавају деветнаести век. Сад такође „шестидесетници“ двадесетог века – носиоци наде, носиоци нових идеја. Овај период шездесетих година у руској се историји зове *отопљавање* (рус. *оттепель*) или *југовина*. Дакле, онај први топли талас, који долази после дуге зиме, који топи снег и који најављује пролеће, буђење живота, буђење природе. Није случајно што је овакав симболичан назив узет за читаву епоху, јер се сматрало да ће после тог леда стаљинизма, после тог суровог времена смрти руског човека, руске културе, руског народа, сада доћи до поновног оживљавања неких основних, пре свега хуманих вредности. Ствара се читав један покрет младих људи, писаца, уметника, стваралаца који траже више демократије, више права, право на слободно стваралаштво, уметничко, ослобођено било какве идеологије, било какве контроле, државног притиска. Многи су се понадали да ће нов систем, нове власти, на чијем челу се налазио Никита Хрушчов, сматрало се много либералнији политичар од Стаљина, сада нешто променити. Основан је велики број нових часописа, нових издавачких кућа, штампане су неке књиге на табу теме о којима се до тад није говорило. Солжењицин управо тада објављује *Један дан Ивана Денисовича*, као прво дело које говори о логорима, до тада забрањеној теми у руском друштву.

Долази, дакле, до некаквих промена. Међутим, већ негде од средине шездесетих година постаје јасно да власт, ниједна власт, не жели тако лако да изгуби контролу над културом, јер

се култура увек посматрала као добро поље за пропаганду, пласирање идеја, тј. добро поље за идеолошке борбе. Јасно је да ће нове власти опет у неком, можда блажем облику, али и даље, вршити сталан притисак на културу, на уметност, на слободне мислиоце, на јавну реч, и да ће их што је могуће више држати под својом контролом. Строга цензура се поново враћа. Многи писци се шаљу у затвор или се њихова дела забрањују. Велике наде које су уложене у то да ће се нешто променити већ, кажем, од средине шездесетих година се руше, јер и нова власт, можда не тим драстичним методама, али опет покушава да ствари држи под својом контролом.

С друге стране, то не значи да ће се људи, пре свега интелигенција, помирити с тим у овом времену. Постоји велики број бунтовника који, без обзира на претње, не желе пре свега да ћуте, који сматрају да је суштина њиховог живота на земљи заправо борба за некакву слободу, демократију, једнакост, равноправност, за слободу говора. Шездесетих година формира се један покрет који зовемо дисидентским, односно дисидентима. Ко су дисиденти? Очигледно противници неког режима. И револуционари су противници режима. У чему је разлика? У чему би се дисиденти разликовали од револуционара? И једни и други су бунтовници. Дисиденти инсистирају на мирним, ненасилним облицима борбе. Ево Гандија, на пример. Најбољи пример. Дакле, не насиљем, не револуцијом, не устанком, не убијањем, већ мирним протестима, демонстрацијама, чак и по цену твог хапшења, одузимања твог живота, али на насиље нећеш одговорати насиљем. Некаква модификација Толстојевих мисли и идеја средином двадесетог века. Власти почињу полако да се обрачунавају са тим исувише гласним опозиционарима, пре свега дисидентима, тако што их, као и обично, хапсе, али уместо да их шаљу у логоре, уместо да их стрељају, јер сада је то већ друга ситуација, они их протерују из земље. Од друге половине шездесетих година постоји пракса да носиоци опозиције, носиоци критике совјетског друштва бивају хапшени, по кратком

поступку лишени држављанства Совјетског Савеза и протерани из земље, тако да од шездесетих година имамо нови талас емиграната који су, опет због свих својих идеолошких ставова, немирења или гласне критике система, власти, идеологије, протерани из земље.

Трећи талас почиње негде од средине шездесетих година и трајаће практично све негде до средине осамдесетих година, до најаве тих великих промена у совјетском систему, а онда и до распада самог совјетског друштва и совјетске идеологије. Какав састав, какве промене? Примећујемо да су то углавном појединци, индивидуалци. Даље, овом таласу прикључујемо још једну врло велику и важну групу, а то су националне мањине. Наиме, већ негде од средине двадесетих година, када се грађански рат завршио, када се нова идеологија стварала у Совјетској Русији, земља је желела да се огради од свих непријатеља споља. Од средине двадесетих година ми имамо вештачко самоизоловање, самозатварање Русије, где је практично било немогуће изаћи из земље или ући у земљу. Какви слободни документи, слободни пасоши и остало! Ви нисте могли из једног града у други град! Тридесетих година се уводи регистрација места боравка (рус. *прописки*), то бисмо тако назвали, где сте ви само на основу регистрације могли да добијете, на пример, „прописку в Баня-Луке по адресу такому-то и такому-то”, то значи да живите у Бањалуци, да морате да радите у Бањалуци, на тој адреси морате увек бити, и не смете да одете ни код своје тетке у Челинац, већ за то морате тражити посебну дозволу.

[*Смијемо се томе.*]

Дакле, не смете да напустите одређену територију, односно власт покушава да вас контролише. Тим пре не можете да одете из земље, не можете било како да се крећете унутар земље. *Прописки* сте могли да добијете само на основу тога да ли сте запослени или идете у школу, а запослење и одлазак у

школу сте могли да добијете само на основу *прописки*. Ако сте једном проглашени за непријатеља, издајника, рачунајте с тим да систем вас не препознаје више, ви сте мртви и завршићете у неком јарку или у неком логору до краја. Дакле, у таквом систему из земље више није могло масовно да се бежи, да се одлази, границе више нису могле тако лако да се прелазе, те је све постало прилично затворено, изоловано, негде до шездесетих, седамдесетих година. Седамдесетих година совјетске власти дају могућност националним мањинама да, уколико докажу своје друго национално порекло, могу да оду из Совјетског Савеза у матичну земљу. То су у највећој мери искористили Јевреји, Грци и Немци. Јевреја је у Русији од осамнаестог века било јако пуно. Били су различито третирани, углавном су били везани, када говоримо о двадесетом веку, за некакву интелектуалну елиту. Међутим, са друге стране, примећујемо велико непријатељство источнословенских народа, и Пољака, и Украјинаца, и Руса, према Јеврејима, и то по изразито антијеврејским ставовима, великом броју погрома итд., како у монархистичкој Русији, тако и у време Совјетске Социјалистичке Русије. Стога је седамдесетих година, када је понуђено исељавање у Израел, сваки просечни Рус покушавао да пронађе некакву баба-тетку или било кога од предака јеврејског порекла, а то је било прво што би радио кад би се ујутру пробудио. Јевреји свој род одређују по женској линији, и онда су сви копали или плаћали некакве лажне документе да им је баба ко зна кад, из осамнаестог века, била нека Грета или Сара, та и та, како би на основу тог папира добили дозволу да оду из земље.

[А стварно смо се много смијали тога дана.]

Нешто лакше је било са Немцима, којих је било јако пуно у европском делу Русије, иако су за време Другог светског рата многи настрадали јер их је Стаљин све прогласио непријатељима државе и издајницима, па су били протерани на Далеки исток, у Сибир. Они који су преживели могли су да оду из

земље. Грци, такође са југа (у многим украјинским, руским, црноморским градовима биле су велике грчке колоније трговаца још из седамнаестог, осамнаестог века), који су такође успели да докажу своје грчко порекло, могли су лако да оду из земље. Дакле, имамо неколико стотина хиљада националних мањина или тзв. националних мањина које одлазе из земље. Наравно да су и многи интелектуалци користили ову могућност да оду пре свега у Израел, а онда касније из Израела у Америку или неку од европских земаља. Дакле, или националне мањине, или дисиденти. То су биле две главне групе носилаца трећег таласа руске емиграције. Нас занима ова мање бројна идеја, група дисидената, јер су они културно за нас јакo важни. То су писци, уметници, ствараоци, који су свој уметнички, стваралачки рад наставили и у емиграцији и због тога су врло битни. Дакле, бројност њихова није ни приближно тако велика као бројност првог таласа емиграције, опет говоримо о неколико стотина хиљада људи, али по значају културном, по броју важних имена можемо их поредити са првим таласом емиграције. То је било заиста тако пуно интелектуалаца који су стварали или, хајде да кажемо, освежили руску културу и књижевност у емиграцији. Јакo велики број познатих писаца, данас свеопште прихваћених и признатих, заправо су били писци емиграције. И Солжењџин, и Бродски, Довлатов, Аксјонов, и многи други. Занимљиво је да је највише добитника Нобелове награде било управо из групе емиграната – њих тројица од петоро.

Дакле, то су та три таласа, или на руском – *волна: первая волна, вторая волна и третья волна русской эмиграции*. Феномен којим се бавимо јесте *русская эмиграция*. Да, рекли смо, постоје *избеглице*. На руском се избеглица каже *беженец, беженцы*. Постоје затим *емигрант, эмигранты* (рус. *эмигрант, эмигранты*), ово што смо говорили. И, рекао сам, у патетичним или неким другим текстовима наћи ћете још и термин *изгнанник* (рус. *изгнанник, изгнанники*).

Опет се враћамо на питање бројности емиграната. Примећујемо да је тај први талас између два светска рата заправо био најбројнији и у некаквом стваралачком смислу најважнији, најзначајнији, јер је дао највеће резултате на различитим пољима науке, културе, економије, јер је уопште формирао и осмислио шта је то руска емиграција и чему она служи, да банализујемо ствари. Касније ће се тај феномен развијати, односно обогаћивати новим људима који долазе, међутим ни други ни трећи талас више неће моћи да створе тако опсежну заједницу, велику и важну заједницу, јер су се, прво, околности промениле. Друго, било их је све мање и мање.

Дакле, од оних неколико милиона на почетку двадесетих година, једноставно природном селекцијом, већ негде средином тридесетих година имамо заправо дупло мањи број руских емиграната. Земљу су напуштали мушкарци, млађи или старији. После ћу рећи зашто мушкарци. Углавном, било их је много више него жена. То су били војници, припадници ових армија. С временом, после двадесет, тридесет година, они су или старили, или се разболевали, и умирали. Друго, велики број је био повређен већ у току рата или је био болестан, те је и то допринело природној селекцији, односно смањивању броја. Када погледамо те прве године, готово 70% било је мушкараца, а свега 30% жена, што је у великој мери утицало и на то да деце у емиграцији буде јако мало. Готово све жене биле су већ удате или су дошле са породицама.

У условима избеглиштва било је јако тешко размишљати о породици, одгајати породицу, бринути о детету или о деци, те је све то условило јако мало деце у емиграцији. Нежења је било много јер ти мушкарци нису били баш популарни у срединама у којима су се затекли, осим у неким словенским државама, на пример код нас, у Југославији, затим у Бугарској, а донекле у Чехословачкој. Имате блискости – културне, језичке или религиозне, на пример, као код нас. У Западној Европи они су били

људи другог језика, друге културе, па још и са дна економске лествице, дакле нимало исплативе ђувегије за брак, те су углавном остајали нежење, односно углавном су остајали сами до краја. Због свега тога број руских емиграната постепено се, с временом, смањило. Ни трећи талас, који је донио некакав прилив људи, није могао ни на који начин да побољша то стање, односно успостави оно што је постојало између два светска рата. Тако да, када говоримо о том послератном периоду феномена руске емиграције, углавном говоримо о појединцима. Много мање говоримо о заједницама, о колонијама руске емиграције, о њиховом групном организовању, а много више говоримо о појединцима и њиховом културном, политичком или каквом год другом доприносу овом феномену.

Што се тиче правног статуса, ситуација је постала тежа почетком двадесетих година, када се Совјетски Савез после грађанског рата стабилизовао и решио да јача и на унутрашњем и на спољнополитичком плану. Првих година грађанског рата совјетска власт је била изолована – ниједна европска држава није ју признавала. Међутим, 1922. године већ имамо прву земљу која је признала Совјетски Савез, а то је Немачка, такође поражена у Првом светском рату, такође маргинализована у Европи, те је некако било логично да се из, пре свега, економских разлога две маргинализоване државе, Совјетска Русија и поствилхелмовска царска Немачка, на неки начин повежу и обједине. Од 1924. године већ имамо постепено признавање и других европских земаља, које су се, у почетку чак и оружаном, супротстављале новим властима, новој идеологији, помагале су беле покрете и антибољшевичке армије, првенствено захваљујући Енглеској и Француској, које су схватиле да им је економска сарадња са бољшевицима много важнија него некаква начела морала, идеологије итд. Прво на шта се у политици заборави јесте морал. То обично остане тамо негде склоњено.

Дакле, од средине двадесетих година већ имамо свеопшту тенденцију признавања совјетске власти као једине легитимне, мирење са ситуацијом да је у Русији победио бољшевизам, да нове власти, какве год биле, колико год их ми волели или не волели, представљају ту Русију, те да их треба укључити у тај свеопшти, правни, светски поредак. Саме совјетске власти, јачајући своју власт у земљи, 1921. и 1924. године доносе читав низ закона којима лишавају права на држављанство сва она лица која се до одређеног датума нису вратила у земљу. Наиме, уколико се припадници белих покрета, организација и других антибољшевичких снага који се до тог и тог датума нису вратили у земљу, нити поднели захтев за повратак у земљу, не врате, сви се они аутоматски лишавају статуса руских држављана, што доводи до тога да од 1921. односно 1924. године, када говоримо о руским емигрантима, говоримо заправо о апатридима. Апатриди су људи без домовине, људи који су изгубили држављанство земље у којој су рођени, живели, а у међувремену нису стекли ниједно друго држављанство.

Највећим делом припадници руске емиграције били су управо апатриди. Зашто? Зато што, прво, локалне средине у којима су се они нашли готово су увек врло тешко давале држављанство странцима, па још странцима што говоре други језик, припадају другој култури, који, у ствари, ни на који начин нису блиски њима. Нешто је лакша ситуација, као што сам рекао, била у словенским земљама, пре свега на Балкану, у Краљевини Југославији и у царевини Бугарској, јер су – што из историјских, што из религиозних разлога – они били много ближи Русима, те се Руси нису осећали ту као некакви апсолутни туђини. Међутим, у највећој мери сами Руси нису желели друго држављанство, сматрајући себе, гледајући на себе као на носиоце рускости, односно инсистирајући на томе да је њихов статус избеглица привремен и да ће се вратити, чак и онда када је после двадесет година било потпуно илузорно. Али то је била она последња нада, оно што их је спасавало, вадило из очајања,

уверења у то да је живот бесмислен. Зашто си уопште излазио ако не верујеш у идеју да то има некакву важност за будућност – и твоју, и твоје земље? И овај је проблем стога требало решити.

Опет, међународна организација, захваљујући међународном Црвеном крсту, захваљујући Међународном бироу рада и Комитету за избеглице, донела је, односно оформила, тзв. нансенонске пасоше за апатриде, дакле за људе који немају држављанство одређених земаља. Да би се могли кретати из једне земље у другу, добијали су те тзв. избегличке пасоше, који су се звали нансеновски пасоши, по Фридтјофу Нансену, великом норвешком истраживачу. Он је, пре свега због своје популарности и угледа, био изабран за председника Комитета за избеглице, који је тада формиран. Идеја је била да он, као важна јавна личност, на неки начин помогне да се тај документ призна код свих земаља, и да чак и људи апатриди добију могућност да се крећу, да се споје, повезују са породицама, да из једне средине иду у другу, да налазе послове на неким другим местима.

Какав је био случај у том смислу код нас? Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, од 1929. године Краљевина Југославија, због, кажемо опет, изузетно блиских односа које је имала са царском Русијом, због историјских веза, пре свега због захвалности за то што се Русија укључила у Први светски рат управо да би помогла Србији и Црној Гори, да би на неки начин сачувала њихову независност, сматрала је како је сада дошло време да се одужи Русима. Руси су увек прихватани радо и давана им је могућност да се у одређеној средини снађу, прилагоде, сместе. Дозвољавано је чак и да им царски пасоши, дакле документи земље која више не постоји, буду легитимни документи на основу којих ће добијати избегличке исправе. Југословенске власти нису од њих никада захтевале да узму југословенско држављанство, тим пре што је југословенско држављанство у то време било прилично тешко добити. Као и у свакој администрацији, милион различитих папира, милион различитих потписа... Све

је то и прилично коштало, а и кад добијете тај документ, он вам заправо ништа не гарантује, нећете аутоматски живети много боље и квалитетније.

Тако су Руси углавном остајали без ових докумената, па су почетак, али и крај Другог светског рата дочекивали без држављанства, што је створило велике проблеме 1945. односно 1946. године, када нове власти Социјалистичке Југославије више нису хтеле да признају њихов статус емиграната. Тачније, признавали су само оне који су имали југословенско држављанство, а сви остали морали су да напусте земљу, па у овој средини примећујемо нагли одлив руских емиграната 1945, 1946. и 1947. године. Један мали део се враћа у Русију, а огроман део одлази на Запад. Дакле, за разлику од Европе и света, где о историји руске емиграције говоримо све до деведесетих година двадесетог века, када говоримо о руској емиграцији у нашој средини, тј. на територији бивше Југославије, углавном говоримо само о том првом таласу руске емиграције, јер се код нас он завршио 1945, 1946. односно 1947. године, када је огроман део руских емиграната морао да напусти земљу, а онај мали део који је остао углавном се стопио, асимиловао са локалним становништвом, претворивши се у држављане ове земље.

Ситуација је такође постала сложена, и то је свака земља посебно решавала, од оног тренутка када се признаје Совјетски Савез као независна држава. Тада су они постали грађани руски емигранти на датој територији. То нису совјетски држављани, је ли тако? А не могу да буду некакви странци. Категорија избеглица им је давала некакав статус руске избеглице. То је најчешће био правни статус, при чему, када би се совјетска амбасада, након признања, отварала у одређеној земљи, совјетске би власти углавном инсистирале на томе да им се ускрате права, или да се они протерају, или да се на неки други начин ограничи деловање руских емиграната и њихових организација и удружења, јер су их видели као непријатеље своје земље. Дакле, ту имамо

не само борбу за очување властитог националног идентитета, односно против асимилације, већ и одбрану од идеолошких непријатеља, од совјетских власти, које су, ето, и у емиграцији покушавале да на све могуће начине спрече или ограниче деловање руских емиграната.

Говорили смо о три таласа. Задржавамо се још увек на том првом таласу, као најважнијем и најмоћнијем, и обраћамо пажњу на то којим путевима, односно како руске избеглице одлазе из земље. Први, за нас можда најважнији, јесте тај тзв. јужни, морски пут. Већ сам рекао да је највећи број антибољшевичких снага, белих армија, био концентрисан на југу Русије. Како су бољшевици у офанзивама све више и више напредовали и потискивали те беле армије, оне су се све више и више повлачиле на југ, да би 1919. године један велики део из јужно-руских лука, Одесе, Новоросијска, био евакуисан, јер је та територија већ пала у руке црвених. Куда су евакуисани? Пре свега у Константинопољ, који је тада био главни центар за прихват избеглица. Константинопољ, односно Истанбул, имао је посебан статус. Турска, бивша османска монархија, у то је време такође била једна од поражених страна – изгубила је рат и била је окупирана. Константинопољ, некадашњу престоницу, окупирале су савезничке силе, Французи, Енглези. И као савезници, Руси у рату су као први пункт смештања руских избеглица углавном користили што Константинопољ, што војне логоре око овог града. Масовни, велики приливи руских избеглица заправо почињу у новембру 1920. године, када и Крим, последње уточиште генерала Врангела и тих одбрамбених снага југа Русије, пада у руке бољшевицима и када негде око 160 000 до 180 000 и војника и цивила са Крима бива евакуисано за свега недељу дана у прву стационарну тачку, а то је био Константинопољ. Константинопољ је имао велики број тих војних логора око града. Најпознатији је био на Галипољу, чувени галипољски војни логор. Велики центри били су и у неким другим предграђима – Чаталци, на пример, или на острву Лемнос.

Међутим, што је било важно, у Константинопољу нису могли дуго да опстану. Требало је хранити те људе, требало је облачити те људе, требало је одржавати хигијену, одржавати мир на одређеној територији. Турске власти, наравно, нису ни на који начин биле заинтересоване за туђине, а још туђине друге вере, који су се нашли на њиховој територији. Сама Турска је у то време имала велике унутрашње сукобе, између монархиста, конзервативаца и кемалиста (по Кемалу Ататурку), нових припадника нове снаге Кемала Ататурка, који се боре за нову Турску. У то време још започиње и рат између Грчке и Турске. Велики број турских избеглица са Балкана долази у Турску, па Турска има своје велике проблеме, те их уопште не занимају некакве руске избеглице. Французи и Енглези су се у то прво време прихватили бриге о руским избеглицама. Међутим, инсистирали су, наравно, на разоружавању војних формација, сматрајући, за разлику од Руса, да се рат завршио, да се грађански рат завршио, да су беле снаге потпуно поражене. Зато су они одлучили да им одузму оружје и да све ратне бродове и ратну технику заплене као некакву компензацију за храну и одећу коју су им давали.

Ово стање није било баш дуго прихватљиво, те су и генерал Врангел, који се још увијек сматрао некаквом главом руских емиграната, као и неки други припадници, истакнути припадници руске емиграције, почели да размишљају о томе шта даље и куда даље. Повратка у Русију очигледно нема јер су нове власти, како су освојиле Крим, одмах почеле са стрељањем и ликвидацијом свих оних који су се на неки начин прогласили непријатељима и издајницима земље. Почетком 1921. године крећу преговори са балканским државама, пре свега са словенским балканским државама, дакле са Бугарском и Краљевином СХС, о прихвату једног дела руских избеглица. Стога овај јужни, морски пут, са Константинопољем као првим, најважнијим центром почетка двадесетих година, није био дугог века, јер већ после неколико година из Константинопоља примећујемо даље

исељавање Руса на Балкан, велику важну тачку, или пак у Западну Европу. Француска, којој је била неопходна радна снага за индустрију, за руднике, за ауто-индустрију, примила је велики број руских избеглица. Између осталог, зато су их примиле и Бугарска и Краљевина СХС. Дакле, земљама које су страдале у рату била је потребна радна снага.

Константинопољ, који је у једном тренутку 1920. године имао више од 200 000 Руса, већ после неколико година готово да је изгубио читаво руско становништво. Они су се селили или на Балкан, или у Западну Европу, пре свега у Француску. Интересантно је да су у Истанбулу, и то док се звао Константинопољ (јер је његов званичан назив био Константинопољ све до 1923. године – тек са Ататурком званичан назив постаје Истанбул, а до тада је, дакле за све време постојања османске империје, град, занимљиво, носио грчко име), за то кратко време биле формиране и руске школе, и руске болнице, и руски старачки домови, и руски ресторани, и руске кафане, руске хорске групе. Људи су, дакле, покушавали да живе свој живот. Тај је културни живот, наравно, врло брзо замирао, како су се исељавали пре свега војници, односно бивши припадници тих јужних армија, али и оно грађанско становништво које их је пратило. Међутим, занимљиво је да и дан-данас у Истанбулу имате три руске православне цркве, на крововима зграда, на шестом, осмом спрату, али оне и данас постоје као руске православне цркве, а једна је чак и активна. То је Црква Светог Пантелејмона на Галати. Можете тамо да уђете са руским свештеником, који ће вам испричати управо ту причу руске колоније у Истанбулу. Занимљива је друга прича. Последњи руски старачки дом престао је да ради 1976. године, када је последња бака Русиња у том старачком дому умрла. Без обзира на то што је двадесетих година највећи дио људи отишао, имамо неке трагове који су се провлачили готово до данашњег дана.

За нас је овај пут најзначајнији, јер су готово сви руски емигранти, све руске избеглице које су стигле на територију Краљев-

вине, дошли управо овим путем, преко Крима, преко Константинопоља, или копненим путем ка југу, или преко Солуна, или пак искрцавањима у Котору, у Дубровнику и у Бакру. То су биле три луке које су биле одређене за прихват руских избеглица и њихово даље размештање у земљи. Дакле, готово сви Руси који су се код нас у овој земљи нашли, а којих је било између 40 000 и 70 000 у то време, дошли су преко тог јужног морског пута евакуације, и он је, заправо, можемо рећи, био најзначајнији, јер ту говоримо о неколико стотина хиљада људи који су за кратко време прошли кроз Константинопољ односно логоре око града, те се касније населили на просторе ка Балкану и Западној Европи.

Други велики, важан пут проласка био је копнена, порозна граница Совјетске Русије и других суседних земаља према Финској, према прибалтичким земљама и према Пољској. Овај пут је био мало сложенији – грађански се рат још водио, 1921. године избио је и руско-пољски рат око граница, тако да је ово била врло немирна, а самим тим и слабо контролисана територија, па су ту многи појединци, али и групе, налазили путеве, одлазећи прво у Финску и прибалтичке земље те у Пољску. Међутим, шта је занимљиво? Ни једна од ових првих станица, као ни Константинопољ на југу, нису постали трајно станиште огромном делу Руса. Зашто? Све земље формиране од некадашњих територија које су припадале царској Русији имале су изразито антируски став.

Финска је као независна држава основана 1917. године, јер је искористила право које су бољшевичке власти донеле – право сваког народа на самоопредељење до отцепљења. Фински народ је изгласао да не жели живети у заједници са другим народима, да жели самосталност, те су они и прогласили самосталност. Још је раније током деветнаестог века Финска имала велику аутономију у оквиру царске Русије. Аутономија је подразумевала забрану насељавања руског становништва на

територији Финске. Само уз специјалне дозволе Руси су могли да се насељавају на територију Финске, што је довело до тога да је на тој територији живело компактно финско становништво, те ни сада, када су постали незадовољни, Финци нису баш били много заинтересовани за прихват таласа неких других. Примили су само оне који су имали неку имовину у Финској или који су се преко Хелсинкија даље касније бродовима транспортовали у Европу.

У прибалтичким државама је била слична ситуација. Прибалтичке државе су прилично мале, бројчано такође мале, те су се противиле великом приливу руског словенског становништва на своју територију, бојећи се да ће изгубити своје, а то се и десило педесетих и шездесетих година. Зашто данас имате овакву нетрпељивост прибалтичких земаља према Русији? Зато што данас у Естонији Руси чине једну трећину, а у Летонији 40% становништва. Реч је о Русима који су се после Другог светског рата населили на ту територију. И Летонци и Естонци се плаше, дакле, губитка националног идентитета, досељавања великог броја других народа и зато, када су се деведесетих година ове три прибалтичке државе осамосталиле, руском становништву нису дале право држављанства, тако да и данас имате велик део становништва Естоније и Летоније који има место боравка, али нема држављанство. То су углавном породице Руса, Украјинаца и Белоруса који су се досељавали после Другог светског рата.

Та иста ситуација, та иста политика, била је и после осамостаљивања, између Првог и Другог светског рата. Изразито националистички режими ових земаља једноставно нису желели велики прилив руских избеглица на своју територију, тако да се, осим у Риги, главном граду Летоније, који је био велики космополитски град, ни у једној другој земљи, ни у једном другом граду, није формирала некаква важнија, већа, значајнија руска колонија. То су углавном били транзитни путеви за одлазак у Западну Европу.

Можда још гора ситуација била је са Пољском. Свима вама је познато то историјско неразумевање Руса и Пољака, односно стални покушаји да се на рачун оног другог створи национални идентитет и национална самосталност. Врло често су највећи непријатељи у руској историји били Руси Пољацима и Пољаци Русима, а нетрпељивост између та два народа се, нажалост, и до данашњег дана осећа. У оно време Пољска, када се формирала као независна држава, формирала се првенствено са идејом – не ништа са Русима, потпуно одвајање, потпуно издвајање од Русије, иако је територија тадашње Пољске зграбила и велики део Украјине, Белорусије, дакле територију на којој није живело пољско, већ украјинско и белоруско становништво. Она је имала изразито нетрпељив однос према Русима и према свему што је долазило. Зато није желела да се некакав већи број руских емиграната на њеној територији задржава или ствара неку већу своју заједницу. Руса је било у Варшави, и то је то. Углавном, опет због изразито националистичких позиција пољске владе, углавном су се трудили да ту територију што пре напусте и да негде у Европи, на западу, нађу некакве боље услове живота.

Овај копнени пут је био углавном транзитни пут преко Финске, прибалтичких држава, Пољске ка Западу, Западној Европи, која је била главни циљ великог броја руских избеглица. И највећи број руских избеглица између два рата задржао се управо с једне стране на Балкану, а с друге у земљама Западне Европе, у Француској пре свега, те Немачкој. У Француској је било највише руских избеглица између два рата. Говоримо о бројки од 300 000 до 400 000 руских емиграната који су се у Француској нашли. Када говоримо о Немачкој, говоримо опет о стотинама хиљада, од 100 000 до 200 000 људи, колико их је било почетком двадесетих година, до свега неколико хиљада, колико их је остало крајем тридесетих година у време фашизма, јер су с доласком Хитлера на власт многи Руси одлучили да напусте Немачку и да се одселе прво у Француску, а онда касније у Америку.

Трећи велики пут, излазак, био је на Далеком истоку. Већ смо помињали да се грађански рат у Русији завршио 1922. године, када су, заправо, и те далекоисточне територије враћене у састав Русије, када је бољшевичка власт била успостављена и на Далеком истоку, што је као последицу имало то да је опет велики број избеглица са те територије кренуо пре свега у Кину. Зашто баш тамо? Негде од деветнаестог века, како је Кина постепено слабила, све веће европске државе покушавале су да направе своје војне базе, да заузму неке луке, да добију некакве трговачке повластице или пак да експлоатишу рудно благо Кине. То је исто урадила и Русија.

Она се, пре свега, заинтересовала за територију северне Кине, односно данашње Манџурије, која је била изузетно богата рудама. Што ученама, што војним претњама, Русија је, још као царска Русија, добила велики број концесија на руднике у Манџурији, направила је своју железничку пругу, довела је своје чиновнике, успоставила је своју администрацију у Манџурији, тако да је ова територија, иако није ушла у састав Русије, на неки начин била економски повезана с Русијом, што је довело до тога да неки градови Манџурије, попут Харбина (Харбин је био престоница Манџурије), буду заправо чисто руски градови. То је и помогло да се после Октобарске револуције управо у Манџурији, управо у Харбину и неким другим великим градовима, окупљају избеглице које беже из Русије. Тамо већ имамо руско становништво које се ту налази од пре револуције, а сада и ново становништво, које долази бежећи од бољшевика, бољшевичког прогона. Харбин постаје велик, важан руски центар на Далеком истоку.

Други важан центар јесте Шангај, који је у то време био међународни, велики град, економски центар Кине. У њему, као таквом, такође се стварала велика и моћна руска избегличка колонија. Међутим, прво, европски центри су били много ближи Русији. Европски центри су били много повезанији са Русијом.

Далеки исток је био, као што сам назив каже, јако далеко. При том Далеки исток и Русија ни културолошки нису баш наилазили на заједнички језик – у културном смислу, у обичајном смислу. Кина је била прилично далеко и Русима који су се у то време налазили тамо, тим пре што већ крајем двадесетих година Јапан има изразите аспирације према Кини. Започиње руско-јапански рат. Јапанци окупирају велику територију Кине, и Руси су се, хтели – не хтели, нашли усред новог ратног сукоба, те зато они већ од тридесетих година одлучују да напусте ову територију и да се одселе, углавном у Америку.

Далеки исток, Харбин пре свега, а донекле и Шангај, играли су, дакле, одређену улогу између два светска рата. Међутим, већ негде од краја тридесетих година ови далекоисточни центри губе свој значај, своју важност, јер их велики број Руса напушта одлазећи у Америку. По завршетку рата, победом комунизма и у Кини, руска емиграција ће потпуно напустити територију и Манџурије, и свих ових лука, те се преселити у Америку.

Само још неколико речи о неким важнијим средиштима. Видимо да су у Европи били најважнији и највећи, а самим тим и културно и политички најзначајнији центри руске емиграције. Константинопољ је имао важну улогу почетком двадесетих година, али ју је врло брзо изгубио.

Почетком двадесетих година ствара се нов, велик, важан центар руске емиграције, а то је био Берлин. Берлин је читаву прву половину двадесетих година био практично једини мост између бољшевичке Русије и Европе, једини прозор у Европу, хајде да тако кажем, парафразирајући Петра Великог. Једино су у Берлин совјетски уметници и књижевници, писци, могли да долазе. У Берлину су постојале бројне издавачке куће које су штампале књиге за совјетско тржиште. Дакле, културни дијалог, културна сарадња и даље постоји између Берлина и Москве. С друге стране, и економски положај у коме се Немачка нала-

зила, и та економска изолованост Немачке од остатка Европе, врло ниске цене, утицали су на то да Русима Берлин на неки начин постане прилично захвално уточиште. Опет, почетком двадесетих година неколико стотина хиљада Руса је живело у Берлину. Немац, један немачки писац каже: Пролазите Курфирштендамом (Главна трговачка улица у Берлину је Курфирштендам – била је у то време, али и данас.), чујете свуда око себе руски језик јер само Руси имају пара да купују у продавницама, свуда по продавницама имате само руске натписе јер само Руси могу ту да купују, а на неколико продавница пише на немачком: Изволите, говоримо и немачки! Дакле, колико се неке ствари промене током историје.

Оваква је ситуација трајала врло кратко. Већ негде од средине двадесетих година Берлин губи тај значај, то своје важно место. Совјетски Савез се полако али сигурно затвара, потпуно херметички затвара према Европи. Многе издавачке куће су банкротирале. Економска криза је погодила и Русе који су се ту нашли, тако да полако, од средине двадесетих година, све више Руса одлази заправо у Француску.

Француска се сматрала обећаном земљом, и то због најбољег положаја који су Руси могли имати – политичког, правног, али и економског, због могућности да се како-тако финансијски опстане, јер великим фабрикама, пре свега фабрикама аутомобила – Реноу, Пежоу и другим – биле су потребне хиљаде и хиљаде јефтиних радника, будући да су после рата заправо и ширили све те погоне. Постоје читава предграђа Париза где су Руси били апсолутно доминантни, сви су радили у фабрикама, или Пежоовим или Реноовим, и, кажу, у тим квартовима се много чешће чуо руски. Могли сте да живите месецима да не чујете уопште нигде француску реч или да вам француски језик буде за било шта потребан. У Француској је било негде од 300 000 до 400 000 Руса. Оваква се ситуација у Француској, пре свега Паризу, као највећем, најзначајнијем културном центру руске

емиграције, задржала све до Другог светског рата, до немачке окупације четрдесете године.

Још један важан центар руске емиграције у Европи био је Праг. После Првог светског рата, распадом Аустроугарске монархије, формирана је Чехословачка, самостална независна држава, у којој је – и у Чешкој и у Словачкој – за време Аустроугарске био изразито јак словенски или панславистички покрет. Панславистички покрет је довео до те идеје о неопходности помоћи словенском брату, за разлику од Пољске и Пољака. Никада нису имали директне сукобе са Русима, никада нису били међусобно конфронтирани. Чеси су били негде тамо са стране, и они су у Словенима видели своје савезнике, своју браћу и помоћнике, а не своје непријатеље. Зато се већ првих година самосталности Чехословачке у свести првенствено чешке интелигенције развила идеја о неопходности помоћи Русима. Ствара се тзв. Руска акција. Влада Чехословачке, председник, културне институције, универзитет, одлучују помоћи и од Прага створити просветно-образовни центар руске емиграције, дати могућност руским студентима да студирају, дати могућност да се отварају руске школе, руски универзитети, руски институти, научне институције, дакле да се од Прага створи научно-образовни центар руске емиграције.

У Чехословачкој никада није било тако много руских избеглица као, на пример, у Француској, Немачкој, Југославији или Бугарској. Било их је мало, свега десетак хиљада, ако не и мање, али је Праг у том културном и образовном смислу био изузетно битан, изузетно важан, пре свега, захваљујући тој државној акцији усмереној ка томе да се помогне Русима. Руска акција је трајала практично све тамо до краја двадесетих година, до почетка Велике економске кризе, и захваљујући њој Праг је заиста постао велики културни и образовни просветни центар руске емиграције, иако је Руса емиграната у самом граду било свега неколико хиљада.

Поред ова три највећа, најважнија европска центра руске емиграције – Берлина, Прага и Париза – помињемо још и два балканска центра, Београд и Софију. Они су врло често имали статус периферије, који Балкан, у односу на Западну Европу, има и дан-данас. Међутим, због велике културно-историјске блискости и сродности балканских Словена и Руса, пре свега Срба и Бугара, због религиозне блискости, и Бугарска и Краљевина СХС, првенствено њени источни делови, насељени православним становништвом, били су добро место, добро уточиште за руске емигранте већ првих година рата, после евакуације Константинопоља, односно Крима, дакле уточиште за константинопољске јужне таласе емиграната. У Бугарску је дошло између 50 000 и 60 000, а у Југославију између 60 000 и 80 000 руских избеглица. Нису се сви задржали. Многи од њих су за краће време отишли даље, на Запад, тражећи бољи, пре свега економски положај.

Међутим, и Софија и Београд играли су током читавог међуратног периода важну улогу – и као културни, и као просветни, и као политички центри руске емиграције. Знамо да је у Београду између два рата живело око 10 000 Руса. Београд, када је 1923. године рађен попис, имао је 120 000 становника, а 1932/33. године 250 000. Од тога је 10 000 Руса, и то не било којих Руса, већ заиста интелектуалаца, образованих људи, који су и те како дали велик, важан допринос граду. Зато и ова два центра, и Београд и Софију, на неки начин сврставамо у битне и важне емиграцијске центре, при чему често указујемо на разлику између изузетно десничарских и изузетно монархистичких центара, као што су Београд и Софија, и прилично демократских или левичарских, аполитичних центара, какви су били ови у Западној Европи. Од тога је зависило ко ће куда ићи.

Највећи број монархиста, носилаца идеје монархизма, доселио се у Југославију и Бугарску, које су на неки начин у тешкој вези са руском монархијом, док су у Западну Европу углавном

одлазили понајвише они који су аполитични или они који су се више водили идејом западне демократије, тј. либерално-демократском идејом. И сам Врангел, последњи велики вођа анти-бољшевичког покрета, 1922. године долази у Србију заједно са својим јединицама, и у Србији, односно у Сремским Карловцима (место недалеко од Новог Сада), живеће практично до 1926. године. Његовим доласком, као и доласком црквеног врха Руске православне цркве у Карловце и Београд, црква постаје и духовно важно средиште руске емиграције, и то на неки начин одређује и њену даљу улогу у историји и судбини руске емиграције.

11.36–13.30

Сад ћемо прво највише посветити пажњу том првом таласу руске емиграције, тј. емигрантима који су избегли из Русије непосредно после Октобарске револуције и који су стварали тај култ, живот између два светска рата, јер су они заправо и дали највећи допринос самом феномену, стварали су феномен, најзапаженије на пољу културе, а то поље нас првенствено и занима. Основна одлика, основна карактеристика, која је на неки начин и одржала руску емиграцију у тешким условима избеглиштва, економским пре свега, у условима нерешених политичких и правних питања, јесте та идеја мисије, којом су сви руски емигранти били, хајде да тако кажемо, опседнути, односно коју су подржавали – идеја да се боравак у емиграцији посматра као задатак очувања руског културног идентитета, све до тренутка када се земља ослободи од бољшевика, када повратак у ту слободну земљу буде могућ.

Иван Буњин, један од највећих руских писаца, који се и сам нашао у емиграцији (иначе, први добитник Нобелове награде за књижевност међу Русима), 1924. године је одржао предавање под насловом *Мисија руске емиграције*. То предавање, које је касније и објављено, јако је лепо илустровало овакав став, тј. као главни задатак представило очување руског идентитета. Наиме, управо су у њему, на неки начин, изложене основне црте рада на заштити и очувању руске културе, руске вере, језика,

традиције, националног идентитета, насупрот интернационализму бољшевика, насупрот свему ономе што се, по њиховом мишљењу, у Совјетској Русији гуши и уништава. То им је у великој мери помогло да се супротставе асимилацији.

С друге стране, константно бележимо ту неизбежност асимилације, односно постепено осипање чланова руске емигрантске колоније, руских емигрантских група, посебно кад говоримо о млађем нараштају, јер деца која су стасала, развијала се, васпитавала се у емиграцији углавном су преко школе, преко дружења с осталима, свесно и несвесно попримала и језик, и културу, и традицију средине у којој су живела. Тако се већ на другој генерацији емиграната запажају утицаји локалне средине, односно најављује се касније постепено, неизбежно асимиловање припадника руске емиграције.

Још једна општа особина коју истичемо јесте изузетно висок ниво образованости. Русија пре револуције, а и првих година после револуције, није била једна од развијенијих, нити је била, можемо рећи, једна од образованијих нација у то време. Било је, наиме, изузетно много неписмених људи. Управо зато и истичемо ту разлику. Међу припадницима руске емиграције готово да није било неписмених, а јако је мало било оних који су завршили само основну школу. То су углавном били људи који су имали завршену средњу школу или чак и некакво више образовање. Управо им је тај високи ниво образованости у великој мери и помогао да се лакше, брже снађу у срединама у којима су се налазили, јер су као образован, изузетно квалитетан кадар, могли брже доћи до запослења, тим пре што је читава Европа прилично страдала за време Првог светског рата, што је велики проценат мушког становништа у неким земљама страдао, тако да је на неки начин свима добро дошла та интелектуална помоћ.

Такође истичемо бројне организације, односно жив друштвени, културни, социјални, идеолошки живот у емигра-

цији. Колико се год они држали изоловано, покушавајући да се на неки начин спасу асимилације, ипак бележимо стални рад организација, институција и удружења који се оснивају и јавно иступају управо са том идејом очувања свега онога руског што их може одржати.

Велика идеолошка разједињеност још је једна карактеристика руске емиграције. Једино што је њу држало на окупу, што ју је чинило једном целином, био је негативан став према бољшевизму, према бољшевичкој идеологији. Међутим, руски емигранти били су у свом идеолошком опредељењу прилично различити, од крајње левице до крајње деснице. То је понекад доводило и до нетрпељивости, чак сукоба унутар саме емиграције, где су се неке групе међусобно оптуживале за револуцију, за све недаће које су задесиле Русију двадесетог века, и то је у извесној мери и отежавало заједничку акцију, заједничко деловање у вези с овим прокламованим питањима мисије очувања рускости.

Као посебан и битан поменућу само један догађај који иде у прилог управо тој идеји о високом нивоу образовања, о томе ко је заправо протеран или избачен из земље. У јесен 1922. године бележимо два случаја протеривања елите руске мисли, филозофа, професора универзитета, историчара, правника, писаца. Њих су бољшевичке власти прогласиле непријатељима земље, али су они ипак били толико велика и важна имена да их није лако могао појести мрак. Они нису могли бити једноставно похапшени или стрељани, те су протерани из земље. У септембру и у новембру 1922. године на два су брода у Петрограду укрцани ови интелектуалци, мислиоци, и протерани у Западну Европу. Нашли су уточиште у Немачкој, а касније су се раширили по читавој Европи.

То је била страшна трагедија за руски генофонд, који је осиромашен одласком неких великих имена, али истовремене-

но огромно достигнуће за европску културу, јер се европска филозофија двадесетог века практично развија захваљујући овим мислиоцима који су се појавили у Европи. Читави путеви европске социјалне и друштвене мисли развијају се управо захваљујући овим интелектуалцима, филозофима који су се нашли у Европи. Поменућу нека имена. Можда вам она сада не значе баш толико много. Можда ћете се први пут с већином њих срести, али видећете да су то заправо највећа и најважнија имена не само руске него и европске културе двадесетог века. Када их негде будете препознали, знајте да сте их помињали. Николај Берђајев је један од њих. Не знам да ли сте чули, претпостављам да сте макар чули за њега.

Дејана: Јесмо. Помињала је професорица Корнелија...

Професор: Филозоф, познати филозоф. Затим, још један велики филозоф. Николај, такође – Николај Лоски. Иља Иљин, Семјон Франк...

Дејана: Јесу то исто...?

Професор: Сви су... Да, да. Све су то филозофи. Лав Карсавин, Борис Вишеславцев, Сергеј Трубецки. Затим историчар Александар Кизеветер, писац Михаил Осоргин, последњи секретар Лава Толстоја, на пример, Валентин Булгаков.

Овде се сада задржавамо на неким од најзначајнијих имена. То је била елита друштвене мисли, социјалне мисли, то су највећим делом били филозофи, носиоци те тзв. нове религиозне свести, дакле религиозни филозофи почетка двадесетог века. Они су у великој мери утицали на те нове религиозно-филозофске токове почетка двадесетог века. Унели су промену у односу на деветнаести век, на материјализам, рационализам, као основне идеје деветнаестог века, односно на филозофе деветнаестог века. То су мислиоци који су у великој мери били изузетни критичари совјетског режима и који се ни на који начин

нису могли помирити са том идеолошком нетрпељивошћу што ју је нови режим наметао, тако да су они били први на удару и први протерани из земље. Управо под утицајем Берђајева и његових филозофских размишљања у Европи се ствара читава линија европског персонализма. Дакле, читав један правац у филозофији настаје захваљујући њему и многим наследницима. Овај један пример довољно говори о богатству именâ, мислилаца који су се нашли у једном тренутку изван граница своје земље, који су протерани из своје земље.

Ко је помагао Русима? Велики број људи нашао се у емиграцији, а помоћ им је била неопходна, пре свега да би преживели од данас до сутра, а касније да би на неки начин могли размишљати и о нечему што је изван те голе егзистенције, тј. осмислити свој боравак у другачијој, туђој средини, колико год он био привремен. Први је помоћ пружио Црвени крст, а биле су ту и различите хуманитарне међународне организације које су деловале за време Великог рата и које су заправо наставиле своје деловање и после рата, управо збрињавајући руске избеглице, тј. помажући њима. То је, на пример, био Амерички хришћански савез младих људи (YMCA), затим Америчка организација помоћи (*American Relief Administration*), дакле бројне међународне хуманитарне организације које су на овај или онај начин помагале, пре свега материјално, у одећи и храни, а онда касније и у издавању књига, односно у неким духовним потребама избеглица. Велику помоћ пружиле су државе и владе бивших савезничких земаља. Више пута сам, чули сте, помињао Енглеску или Француску, које су се на овај или онај начин побринуле за то да евакуишу или помогну у тим првим тренуцима руским избеглицама на некој територији. Поменуо сам, ако се сећате, и тзв. Руску акцију, велику акцију коју је Влада Чехословачке организовала од 1922. године па до краја двадесетих година, као државну, организовану помоћ Русима, пре свега помоћ у области културе и просвете. Сами Руси су такође оснивали бројне организације, како војне, које су постојале у вели-

ким армијама белих, тако и различита хуманитарна удружења, која су на неки начин помагала при пресељењима или их чак организовала. Знамо, на пример, да је Врангел на Криму, у мају двадесете године, када је већ било потпуно јасно да се Крим не може одбрани и да ће га бољшевици заузети, кад је, дакле, евакуација постала једини излаз, основао Емигрантски савет, организацију која је требало да испланира брзу евакуацију стотина хиљада људи са Крима те да њоме руководи. И управо захваљући тој организацији, добро спроведеној организацији, за свега неколико дана успели су да из неколико лука са Крима заиста изведу толики број становника.

Велики проблем код пружања помоћи, као што сам већ рекао, правио је тај нерешени правни статус избеглице, који је у великој мери отежавао некакву обједињену акцију, какву се углавном трудила да пружа Лига народа или, како се код нас још назива, Друштво народа, међународна организација основана 1919. године. На предлог Црвеног крста, Лига народа формира Високи комесаријат за избеглице, међународну институцију која практично постоји до дана данашњег, а која има задатак да брине о избеглицама, да им пружи сваку врсту помоћи.

Прве су помоћ од Високог комесаријата добиле руске избеглице и избеглице Јермени из Турске. На њиховом случају се касније и стварала читава институција, односно развијао њен даљи рад. Међународно признат термин *избеглица* уведен је 1926. године, а руске избеглице притом су биле прве међународно признате избеглице. И тада, од 1926. године, јасно се каже: статус руске избеглице има свако лице руског порекла које није уживало или је престало да ужива заштиту владе СССР-а, а које није стекло неко друго држављанство. Ова лица могла су рачунати на тај правни статус, а он им је давао некакву заштиту и некакву сигурност.

Свака држава има у другим земљама некаква своја представништва, амбасаде, конзулате, посланства. Исто је тако пре

избијања рата руска монархија односно империја имала своја дипломатска представништва у одређеним земљама. У међувремену је дошло до рата, до револуције. Шта је са дипломатским представништвима у иностранству? Она су сада дипломатска представништва земље које више не постоји, односно идеологије која више не постоји. Готово ниједно од њих није хтело да призна нову советску власт и није хтело да се стави на располагање новим совјетским властима. С друге стране, земље нису више имале ни жеље ни потребе да одржавају постојање некаквих дипломатских представништава непостојеће државе. Руско посланство царске Русије не може више постојати јер царске Русије више нема. Монархија је нестала, тако да сада говоримо о некаквој другој земљи.

Међутим, многе земље нису ни хтеле ићи на то да на силу укидају институције које су постојале, већ је на неки начин одлучено, прећутно договорено, да се некадашња царска посланства, царске амбасаде, сада специјализују за помоћ руским емигрантима, руским избеглицама на датој територији локалне земље. Дакле, руско царско посланство у Србији имало је задатак да води бригу о Русима који су долазили у Србију, односно у Краљевину СХС. Исто тако, задатак руске амбасаде у Паризу, у Француској, био је да се на неки начин потруди, да брине о свим оним Русима који су долазили у Француску, да им пружи некакву заштиту, помоћ, савет у вези с тим како да се снађу у средини у коју су дошли.

Међународни споразум по ком се сва руска царска посланства укидају, јер за њима више нема потребе, донет је 1924. године. Грађански рат се завршио, бољшевичка идеологија је тријумфовала, Русија се развија као совјетска држава, тако да постојање ових посланстава више нема никаквог смисла. У многим европским земљама она су, међутим, постојала и даље, само су променила назив. То више нису била руска посланства, него су се звали бирои или делегације за питања руских избег-

лица, односно руских емиграната на датој територији. Дакле, постојала су и даље, али су им сада поље деловања пре свега руске избеглице, руски емигранти, који су се нашли на некој територији.

Сада ћу рећи неколико речи о томе шта се са руским посланством у Београду дешавало. Краљевина Србија и Руска империја имале су дугу традицију дипломатских односа. Међутим, после победе бољшевика, 20. јула 1918. године, повучен је српски посланик из Москве, а у марту 1919. године уследио је прекид свих дипломатских односа са новом, бољшевичком влашћу. Истовремено, власти сад већ нове државе, Краљевине СХС, признале су сибирску, Колчакову владу као јединог легитимног представника Руса у грађанском рату. Наше су власти тако јасно заузеле позицију, а нису, попут многих других, остале неутралне – биле су изразито антибољшевичке, тј. заузеле су антибољшевички став. За руског представника, руског посланика у Београду, постављен је Василиј Штрاندман, предратни дипломата.

Пре рата, до 1914. године, руски посланик у Београду био је Николај Хартвиг, а његов помоћник, односно заменик, био је управо Василиј Штрандман. Николај Хартвиг је умро 1914, управо пред избијање Првог светског рата. Многи сматрају да је он заправо прва жртва Првог светског рата. Када је Аустрија послала ултиматум српској влади, Хартвиг је покушавао да на неки начин дипломатски изглади конфликт. Саветовао је српску владу да прихвати све аустријске ставове, разговарао је са аустријским послаником у Београду, који му је био и пријатељ, тражећи да се аустријски захтеви мало ублаже, да дође до некаквог договора. Међутим, постало му је јасно да Аустрија инсистира на рату и да су управо стога и постављени услови који се заправо не могу испунити. Али све време, без обзира на то, није губио наду. Више је пута у току дана одлазио из руског у аустријско посланство, у краљевски двор, и тамо покушавао

нешто да издејствује. На једном од тих одлазака, на улазу у аустријско посланство, срце га је издало – умро је од срчаног удара. Београдска општина му се одужила, па је на Новом гробљу постављен велики споменик у његову част, у част човека који је покушавао да на дипломатски начин изглади односе и спречи Први светски рат. Нажалост, није успео.

После његове смрти, дужност руског посланика у Београду обављао је поменути Василиј Штрандман. За време повлачења српске војске, односно српске владе, преко Албаније на Крф, Штрандман је одбио да као дипломата буде директно евакуисан. Одлучио је, наиме, да све време иде са српском војском и владом, тим пре што је био и пријатељ краља Александра. Заједно су се школовали у Пажевском корпусу у Петербургу, и то му је дало изузетно велик кредибилитет, изузетно велико поштовање у новој влади новоформиране државе, тако да су они њега заиста желели видети као свог сарадника управо на челу те нове институције, тј. новог, обновљеног органа посланства у Београду. Штрандман је био на том месту све до 1924. године. У марту те године укинута су сва руска посланства, па је тако укинута и руско посланство у Београду. Међутим, југословенске су власти нашле врло добар начин да се заправо ништа не промени. Зграда посланства, не знам да ли знате руско посланство, налазило се тачно прекопута, не знам колико познајете Београд, макар оне основе...

Сви: Не знамо...

Професор: Онда треба да дођете да Вам покажем где се то налази.

[И дошли смо, и показао нам је, и...]

Тачно прекопута старог двора, где је сада парк, налазила се та приземна зграда руског посланства. Посланство најближе двору било је управо руско. Већ то је говорило о блиским, тес-

ним односима који су постојали између Русије, главног спољнополитичког савезника, и Србије, касније Југославије, која се формира. Одлучено је да се посланство заправо не укине, а само му је промењен назив. Нови назив био је Делегација за заштиту интереса руских избеглица у Краљевини СХС. То је био формални назив. А бивши царски посланик, односно посланик Колчакове владе Штрاندман, сада је добио само нову титулу – делегат за заштиту интереса руских избеглица у Краљевини СХС. Практично, посланство је остало исто, састав је остао исти, чак се и руска застава вијорила иста потпуно, само што је назив промењен. И као што видимо, њихов задатак више није била спољна политика, већ помоћ руским избеглицама које су се нашле на територији Краљевине.

Прве избеглице долазе на територију Краљевине 1919. године. Већ тада, за разлику од власти многих других европских земаља, које су се колебале како правно објаснити, односно регулисати њихов статус, наше су им власти од првог доласка дале службени статус руске избеглице, и они су се тако третирали. Све привремене документе добијали су управо са тим статусом. То им је на неки начин помагало да остваре каква-таква права, односно да негде буду смештени, нахрањени и да се касније размишља о томе где ће се и на који начин стационирати.

Велику улогу у њиховом збрињавању играли су Василиј Штрандман и читава та делегација, али они ништа не би могли урадити да није било званичне помоћи наших државних органа. Већ у мају 1919. године, када се већ очекивао долазак првих избеглица, влада је основала Руско-југословенски одбор, уставну која је имала задатак да помогне руским емигрантима што долазе. У јануару 1920. године донета је одлука о стварању државне институције која би требало да преузме бригу о организовању, прихвату и смештају Руса код нас, и она је понела назив Државни одбор за пријем и смештај руских избеглица. Ове организације, додуше, нису имале регуларно финансирање, нису

имале јасно регулисан правни статус, тако да нису ни могле пружити некакву значајнију помоћ руским избеглицама.

Међутим, у јуну 1920. године, и то је битно, формира се државно тело – Државна комисија за пријем и смештај руских избеглица, као званично државно тело Краљевине СХС, са задатком да помогне прихвату руских избеглица које почињу да долазе на нашу територију. Њен први председник, од 1920. до 1927. године, био је Љубомир Јовановић, радикалски првак. Радикали су у то време држали власт, па су, дакле, поставили свог човека, посланика. Међутим, оно што је за нас много важније, потпредседник је био Александар Белић, велики слависта, који се од првих дана ангажовао у вези с прихватам и помоћи руским избеглицама. На месту помоћника, односно секретара, био је до 1927, а од тада, па све до рата, тачније до 1940. године, Белић ће бити председник Државне комисије. То је у великој мери помогло Русима, јер се он несебично залагао за сваку врсту помоћи руским емигрантима...

Дејана: Не сумњам...

Професор: Кажите?

Дејана: Рекох, не сумњам, пошто смо га често помињали.

Професор: Наравно, наравно.

Белић је, као прво, био изузетан научник, изузетан слависта, и стално је инсистирао на тим међусловенским везама. Као друго, сав свој напор, енергију, знање и везе уложио је у то да редовно обезбеђује новац, редовно помаже смештају избеглица, организацији различитих институција, школа, болница, библиотека... Да одговара на бројне захтеве, за помоћ свима, и заправо захваљујући њему, захваљујући пре свега њему, Руси су врло брзо и врло ефикасно, у крајњој линији, били смештани, а налазили су им и колико-толико добар посао и некакав привремени боравак. Белићева улога је ту изузетно, изузетно велика.

За разлику од сличних организација у другим земљама, као што сам рекао, Државна комисија је била државно тело, наше, југословенско тело, па се самим тим редовно и финансирала, те је заиста могла дати неке резултате на дужи временски период. Који су били задаци Државне комисије? Прво, прихват, смештај руских избеглица, њихово укључивање у нову средину, затим курсеви српског језика, јер их је требало на некин начин оспособити за комуникацију у новој средини, бирои рада, тј. покушаји проналажења посла, и то не оног најпростијег, физичког, већ посла у складу са струком, са знањем које су појединци имали, а организовани су и курсеви преквалификације.

Поменућу један занимљив пример. Реч је о причи по сећању човека из Мале Паланке, негде тамо у централној Србији. Каже, долази нам први руски избеглица у место, он и она, дакле муж и жена. Он уважени професор четири језика, зна, говори на француском. Она свира клавир, игра балет. Али не умеју ни дрва да исцепају, ђаба им то кад ће се смрзнути. Дакле, једноставно, то су заиста били интелектуалци. Они нису знали ништа од практичног живота. И ђаба њему и латински, и француски, и енглески, и немачки, кад не може презимити. Не зна, прво, које дрво да узму за огрев, а камоли да исцепа дрва или нешто слично. Сад та дама треба да закоље кокошку.

[Сви се смију.]

Професор: Замислите сцену! Дакле, почев од тога.

Требало је стога размишљати и о некаквој преквалификацији, односно њиховом оспособљавању за живот – како да преживе у одређеним условима, новој средини, у којој се баш латински не учи на сваком кораку, нити се балет игра баш на сваком ћошку, тако да није можда могуће људима из таквих струка у најскорије време наћи некакав адекватан посао. Државна комисија заиста се заложила да на све могуће начине помогне у

тој сфери. Тако су кренули у формирање и издржавање школа, и то са идејом да се Руси, где год и кад год је то било могуће, у школама образују на руском језику. То је реализовано или при српским школама, или пак у посебним школама, али им се, дакле, излазило у сусрет. За то је требало наћи просторије, новац и предаваче.

Треба затим поменути и здравствену и рехабилитациону помоћ, која је тих првих година била прилично неопходна. Многи који су до јуче ратовали на фронту били су или болесни, или рањени, па је њима требало обезбедити здравствену заштиту. Већина их је била неухрањена, вашљива, што је захтевало предузимање неких основних хигијенских мера. Државна комисија је и у том погледу била важна јер је оснивала и финансирала здравствене институције које су пружале помоћ, пре свега Црвени крст, а онда и друге институције. Притом се у великој мери ослањала на Руски Црвени крст, с којим је сарађивала.

Дакле, осим Државне комисије, која је код нас била свакако најзначајнија државна институција за пружање помоћи, друга битна и велика институција која им је на неки начин помагала јесте Руски Црвени крст, тј. Руско друштво Црвеног крста (рус. *Российское общество Красного Креста*). Црвени крст је у Русији основан још 1867. године, дакле још пре револуције. Како су се руски емигранти размилели по многим земљама, тако је и ова организација покушавала на свим местима где их има успоставити некакве облике свог деловања. Међутим, после револуције у болшевичкој Русији је било забрањено њено деловање јер су Совјети створили своју организацију Црвеног крста.

Црвени крст је наставио да делује у емиграцији, трудећи се углавном да пружи прву помоћ, здравствено-медицинску, руским избеглицама. Први пунктови Црвеног крста формирани су у лукама у које је и долазио и кроз које је пролазио велики број руских избеглица, дакле у Дубровнику, у Котору и у Бакру.

То су биле три главне луке почетком двадесетих година. Кроз њих је и највећи број руских избеглица дошао у Краљевину. Касније, од 1922/23. године, углавном ће се користити копнени пут преко Солуна и Ђевђелије, дакле ка Македонији и Србији, а луке ће се мање користити. Међутим, у свакој од ових лука Црвени крст је имао свој стационар, свој пункт за помоћ, своје мензе. Касније, како су се Руси распоређивали по градовима, тако је Црвени крст и по тим градовима формирао своје јединице, односно своје тимове за помоћ Русима. Олга Михајловна, Врангелова супруга, која је заједно са њим дошла у Србију, финансирала је и помагала руско опоравилиште за војнике (рус. *русская здравница*). Немамо баш адекватан превод за ово, тако да ћемо користити конструкцију *опоравилиште за реконвалесценте и болесне руске војнике*. Оно је на Топчидеру, дакле у Београду, постојало све негде до почетка тридесетих година.

У Београду је основана и прва стална амбуланта Руског Црвеног крста, која је при себи имала и дечји диспанзер, и то већ 1921. године. То је једна од ретких руских здравствених установа која је постојала у Краљевини током читавог периода између два светска рата. Није ни чудо, јер је београдска колонија била највећа, најбројнија, најбогатија, најутицајнија, па је и могла себи приуштити ту редовну здравствену заштиту, односно једну амбулатну која ће деловати све време. Како је колонија постајала бројнија, како је јачала, тако је и амбуланта у међувремену реорганизована. Од амбуланте је 1937. године направљена Поликлиника Руског Црвеног крста. Налазила се у Улици краљице Марије, недалеко од данашњег Вуковог споменика. Држање болнице је било јако скупо. Руска емиграција то ипак себи није могла да приушти, нарочито не у престоници. Зато је једина болница за коју знамо, болница Црвеног крста, била у Панчеву, у бившим аустријским касарнама. То је било недалеко од Београда, а опет неупоредиво јефтиније. Двадесетих година је у Словенији постојала такође једна војна болница. Она је деловала неко време, али се касније, нажалост, угасила,

јер финансије више нису дозвољавале њен рад. Црвени крст је, дакле, био руска организација која је у великој мери пружала помоћ заједно са Државном комисијом, нашом институцијом.

Поменућу још неколико руских организација које су биле основане управо с том идејом, с тим циљем – да се помогне другима. Ове су организације заправо на територији Русије формиране још за време Првог светског рата, и то са идејом да повежу фронт и позадину, да олакшају снабдевање фронта, превоз рањеника, превоз хране и производа до фронта и назад. Ове су хуманитарне организације своју делатност наставиле и после, у емиграцији.

Прва од њих је Сверуски земски савез (рус. *Всероссийский земский союз*), основан почетком двадесетог века, али је у Совјетској Русији био забрањен. Бољшевици су га, као и друге организације, распустили. Наставио је да ради у емиграцији, не само у Краљевини СХС него и у Паризу, Турској, Бугарској и у другим земљама. Сверуски земски савез је највећи допринос дао запошљавању руских емиграната отварањем различитих бироа рада. Дакле, бирои рада су били места где су се налазили послови за Русе. Обично су формиран у већим градовима, у већим колонијама, тамо где је било довољно Руса којима је могло да се помогне. Даље, Сверуски земски савез је кредитирао, кад год је то било могуће, отварање приватних фирми, дајући тако могућности Русима да сами покрену посао. Знамо, на пример, да је у Бањалуци један од првих Руса који је дошао отворио свој фотографски атеље. Наравно, одмах су га локални фотографи тужили јер им је био конкуренција. Међутим, имао је државну дозволу, коју му је Сверуски земски савез успео издејствовати, тако да су му на неки начин омогућили приватну делатност, што је њему и његовој породици дало основна средства за живот. Даље, Сверуски земски савез је организовао и преквалификације, курсеве језика, делио је обућу и одећу, као и храну, а трудио се и да тражи бесплатан или јефтин смештај за руске избеглице.

Друга организација била је сличног профила, али и сличног назива – Сверуски савез градова. Овај је савез такође основан још у царској Русији, али су бољшевици у Русији забранили његов рад. И он је наставио да делује у емиграцији, водећи рачуна, пре свега, о економским питањима руских избеглица. Финансирао је и отварао школе и обданишта, дакле водио бригу о образовној страни Руса емиграната, сматрајући да је потребно децу што пре послати у школу, а онима који су прекинули школовање у Русији дати могућност да заврше школе, јер ће тако лакше доћи до посла. Покретао је, где год је то могао, курсеве локалног, српског језика, пошто су се Руси углавном насељавали у источним деловима земље, са већинским православним становништвом, где се говорио српски језик. Много их је мање било у Хрватској и у Словенији. Тамо су их углавном и непријатељски дочекивали. Осим у Загребу и Љубљани, као већим центрима, у Хрватској и Словенији, кажем, готово да их и није било. Србија, Босна, Македонија, Војводина – то су биле територије где су се много више и много чешће распоређивали, а онда зато и говорим о курсевима локалног, дакле српског језика. Олакшавајућа околност било је и то што им је ћирилица била много ближа него латиница, па су и лакше комуницирали, односно лакше се уклапали у ову средину.

Сверуски савез градова водио је рачуна и о отварању библиотеке, где и кад је то било могуће. Руске су избеглице биле сведене на основну егзистенцију, на преживљавање. Међутим, нећете веровати, питања културе су за Русе била изузетно важна. Књига, школа, библиотека, књижевно вече, поетски сусрети – то је било нешто што су у Русији захтевали, подразумевали подједнако као хлеб, чизме или некакав основни посао на ком су радили. Тај културни ниво је заиста био изузетно велик, јер су се трудили, где год били, да културни живот достигне виши ниво. Поред тога, Сверуски савез градова трудио се, колико је могао, да финансира, макар тих првих година, отварање болница, односно неких медицинских установа за прихват и смештај

болесника и реконвалесцената. Иако је највећу бригу о школама, о руском образовању, водила Државна комисија, која је редовно финансирала већи број руских школа, знамо да је и Савез руски савез градова имао своје школе, које су деловале у неким градовима, макар неколико година. Међутим, укупно гледано, много је мање деце ишло у те школе, јер су оне биле нередовно финансиране, за разлику од школа које је Државна комисија водила.

И трећа организација слична овим претходним двема, слична и по називу, звала се Земгор – Удружење делатника руских земских и градских самоуправа у Чехословачкој Републици, подружница Београд. Тако су се у почетку звали. То је била једна левичарска организација, а створили су је „есери“, лева социјалистичка партија и група, такође револуционарне провенијенције. Али врло брзо су дошли у сукоб са бољшевицима и врло брзо су их бољшевици прогласили непријатељима, и врло брзо су забранили њихов рад и рад њихових организација у самој Русији, тако да су социјалисти-револуционари своју активност преселили углавном у Праг. Чехословачка је у том погледу била најлибералнија, па и не чуди то што су се руски левичари претежно смештали у Праг и што је велики број левичарских партија и група, социјалистичких, попут „есера“, али и неких других, управо у Прагу имао своје седиште и своје установе. Једна од њихових најважнијих културних организација била је управо ова.

Дакле, трећа важна организација коју помињемо јесте Удружење делатника руских земских и градских самоуправа, скраћено Земгор, у историји познато и као Прашки Земгор. Већ 1924. године Прашки Земгор је основао своју подружницу и у Београду. Касније се она осамосталила, тако да говоримо о Земгору као самосталној организацији која у Београду постоји све до почетка Другог светског рата. И Земгор се трудио да од 1924. године, када је основан, па надаље, развије некакву живу

хуманитарну делатност, па је и он оснивао бирое рада, организовао курсеве језика, курсеве преквалификације, те пружао бесплатну правну помоћ избеглицама. Избеглице су, наиме, врло често долазиле у сукоб са законом, нарочито кад је реч о регулисању правног положаја, а никад нису имале новца да плате адвоката, који би им објаснио ситуацију у којој се налазе, тако да је правна помоћ што ју је Земгор пружао руским избеглицама заправо била веома важна.

Земгор је у Београду основао неколико великих руских библиотека. Знамо за Коларчеву 9, то је баш центар града. Или за библиотеку у Хартвиговој улици, то је данашња Београдска. Дакле, осим о свакодневним стварима, важним за преживљавање руских колонија, Земгор је, како видимо, водио рачуна и о културном животу руских емиграната код нас.

Управо зато је важан и *Руски архив*, часопис који је Земгор почео да издаје 1928. године. *Руски архив* је излазио на српском језику од 1928. до 1937. године, а за то време објављена су 42 броја. Задатак часописа је био да читаоце у Југославији (зато је и излазио на српском језику) упозна са руском културом, руском економијом, руском политиком, руском историјом, без обзира на то да ли је реч о совјетској, бољшевичкој, или емигрантској идеји. Огромна већина руских емиграната једноставно није хтела ни да чује, ни да признаје постојање бољшевика и бољшевичког система. За њих је то био непријатељ кога треба што пре уништити, антихрист. Левицари, међутим, на пример социјалисти-револуционари, сматрали су да је, независно од идеологије, идеолошких сукоба, Русија једна, да је руска историја једна, и руска култура једна, и да је тако јединствену треба и посматрати. Говорили су да не треба затварати очи пред нечим друкчијим, односно потпуно одбацивати оно што се идеолошки разликује од тебе. Ту су социјалисти-револуционари били, кажем, мало другачији. И зато је овај часопис јако битан и јако важан, јер је у оно време готово једини доносио и неке информације из Совјетске Русије – о култури, о привреди, што је у оно

време изолованости те земље, или апсолутног одсуства жеље емиграције да сазна и да се информише о томе шта се дешава у Русији, било и те како корисна и благодатна информација за нас.

Руски архив је окупио велики број великих, важних имена: писаца, уметника, критичара руске емиграције, о чему говори податак да су текстове у њему објављивали Марина Цветајева, Јевгениј Замјатин, Алексеј Ремизов, дакле важни писци почетка двадесетог века. То је било посебно значајно деведесетих година, после пада комунизма, када су се сва имена руске културе која су била забрањена, која нису могла да се штампају до деведесетих година, поново појавила пред публиком, када су поново била објављена. Наиме, управо захваљујући *Руском архиву* сачувани су неки текстови. На пример, треба да изађу савремена дела Марине Цветајеве у девет томова, дакле све оно што је икад стварала, и у Русији, и у емиграцији. И онда се испоставља да неких текстова на руском нема, да се сачувао само превод на српски, и то управо у часопису *Руски архив*. Или, рецимо, неки критички текстови Константина Баљмонта, једног од познатијих песника руског симболизма, који се такође у једном тренутку нашао у емиграцији. Дакле, њихових текстова у оригиналу није било. Не постоје. Нису сачувани. Нестали су. Остали су само преводи тих текстова на српски језик, у часопису *Руски архив*. И у овим сабраним делима стоји звездица и фуснота: „Текст се преводи са српског језика, захваљујући часопису *Руски архив* текст постоји”. Дакле, часопис је био заиста толико битан и важан да су неки текстови сачувани само због тога што су, ето, били преведени и у њему објављени, иначе би заувек нестали из уопште области руске културе. Троброј, последњи троброј, који је изашао 1937. године, 40/41/42, био је у потпуности посвећен Пушкину, јер је та година била јубиларна – тада се обиљежавала стогодишњица Пушкинове смрти.

Све ове организације постојале су углавном до почетка рата, а онда су са окупацијом земље престале да раде. По-

нављам, највећи допринос и највећу помоћ руска емиграција добила је управо захваљујући Државној комисији, али и ове друге организације које сам поменуо такође су играле велику и важну улогу.

Какво је било политичко опредељење руских емиграната? Видимо да је њих уједињавала мржња према бољшевизму, тј. према оној идеологији која их је практично и отерала из земље. Међутим, они су се међусобно прилично разликовали по ставовима и позицијама. И управо сад бих рекао неколико речи о том политичком опредељењу руске емиграције.

Оно је на неки начин одсликавало политичко опредељење Русије пре револуције. Дакле, од левице, центра, до крајње деснице, сви су они били заступљени у емиграцији. Опште запажање јесте да је највише било десничара, носилаца идеје монархије, монархиста. Наиме, 70–80% руске емиграције заступало је ову изразито десничарску, монархистичку позицију, мада је било и оних са другачијим ставом. С друге стране, морам нагласити и то да је највећи део руске емиграције покушавао, колико је год то било могуће, бити аполитичан. Дакле, без обзира на то да ли су лично за левицу или за десницу, за цара или против цара, трудили су се, и то огромна већина њих, да се што мање политички експонирају, сматрајући да је управо политика, односно идеологија, и дошла главе земљи из које су морали побећи, те да су нека друга питања много важнија. Тако су сматрали да је од политичког, идеолошког опредељења „за ове, против ових” много важније питање чисте материјалне егзистенције, или пак питање очувања културе Русије.

Поћи ћемо од оних малобројнијих, тј. од левице, па ћемо полако прећи на монархисте. Левица, тј. леволиберални фронт, како су је често звали, углавном је била окупљена око идеје еволуционизма. Шта је то значило? Били су против враћања монархије, били су за некакве промене, демократске промене

у Русији после свргавања бољшевизма. Дакле, били су не за идеју револуције, већ за идеју еволуције и еволутивне промене будућег уређења државе. Иступали су против војне интервенције, сматрајући да бољшевици не треба силом терати, не треба настављати проливање крви у земљи, већ на неки начин, преко еволуције, промене, дакле политичким деловањем, утицати на то да бољшевици промене своје идеолошке позиције. Наравно, била је то потпуно утопистичка идеја, али они су у њу веровали. Левица је окупљала оне партије које су и у царској Русији представљале некакву левичарску социјалистичку мисао. То су, дакле, мењшевици, некадашњи саборци, сарадници бољшевика.

Не знам колико о томе знате, али крајем деветнаестог века формирана је Руска социјалдемократска радничка партија. Међутим, она се брзо, већ на другом конгресу, распала на струје, на већину и на мањину, и то око неког питања које је требало решити. Већина, тј. бољшевици, и мањина, тј. мењшевици, касније су практично наставили самостално да се развијају. Мењшевици су били на позицијама европске социјалдемократије, дакле либералне демократије. Бољшевици су били на позицијама комунизма. И у том је била некаква основна разлика. Мењшевици су се углавном залагали за реформе, а бољшевици за револуцију и насилну промену система.

Осим бољшевика, ову групу чинили су и тзв. леви социјалисти-револуционари и леви кадети. Социјалисте-револуционаре сам већ поменуо. Била је то, можемо слободно рећи, најпопуларнија левичарска револуционарна партија у Русији до револуције. Социјалисти-револуционари били су четири-пет пута бројнији него бољшевици. Пажњу су углавном поклањали руском сељаштву и ослобађању сељака, односно давању земље сељацима. Међутим, бољшевици су били много компактнији, организованији, и зато су практично они извели револуцију и победили, иако су све време међу револуционарима били апсолутна мањина. Леви кадети, конституционалисти-демократе

(КД), били су партија која је такође постојала пре револуције, једна од парламентарних партија у Русији. Углавном, чланови ових партија груписали су се на том левом крилу. Највише су били заступљени у Прагу и у Паризу. То су била два центра руске левице. У Прагу је већ помињани Земгор био њихово важно представништво, а познати часопис *Воља Русије* био је њихово главно гласило. У Београду их је било јако мало. Као што сам рекао, Београд је углавном био десничарски, монархистички центар, тако да ових левих готово уопште није ни било.

Негде између левице и деснице постојао је центар, тзв. центар, али на основу идеолошких карактеристика можемо слободно рећи да је он био више окренут ка десници, због чега су његове присталице и називане десним демократама. Њихова идеја је била не рестаурација предреволюционарног стања, него васкрсавање Русије на некаквим заједничким основама. Дакле, они и нису били за апсолутно обнављање оног стања монархије какво је било пре револуције, већ за некакво реформисање државе, како би она могла опстати у новим економским, политичким условима савремене Европе или савременог света. Били су прилично малобројни и стално су варирали негде између левице и праве деснице, коју су чинили монархисти, и обично у ову групу убрајамо тзв. десне „есере”, десне кадете и народне социјалисте.

То су, дакле, три партије које су постојале и у царској Русији, односно у Русији пре револуције. Не наводим имена њихових вођа јер вам апсолутно ништа не значе, као што ни данашњим историчарима ништа не значе. То су трећеразредна имена. Једини кога бих могао поменути јесте Владимир Набоков, отац писца Владимира Набокова, један од руководиоца чланова партије десних кадете. Он је погинуо у Берлину двадесет и неке године, када се на једном политичком скупу практично бацио да заштити Миљукова, вођу своје партије, партије кадете, и примио метак уместо њега, тако да је његов син, писац Влади-

мир Набоков, растао и са чињеницом да му је отац, политичар, убијен у Берлину почетком двадесетих година.

И долазимо до деснице, тог највећег, најширег фронта, са којим често многи неправедно пореде читаву емиграцију, сматрајући да је заправо сва емиграција монархистичка, бела, ултрадесничарска. Видели смо да није, иако је десница била најбројнија и најгласнија. Дакле, десно су се налазили монархисти, они који су сматрали да су било какве реформе, било какви покушаји демократских, европских либералистичких идеја, заправо упропастили Русију, да Русија једино може опстати као монархија, и то као монархија са чврстом влашћу једног човека, дакле као самодржавна монархија. Они су били за потпуно обнављање система који је постојао у Русији до 1905. године, до тих првих револуција и до првог бунта народа.

Монархисти су одмах у емиграцији покушали да се на неки начин организују и да кроз ту организацију одреде путеве будуће антибољшевичке борбе, јер су они себе видели као носиоце борбе против бољшевика, носиоце ослобађања будуће Русије, и желели су да та борба што пре почне. Окупили су се 1921. године у немачкој бањи Бадер Ихенхаузен, покушавајући да осмисле монархистички покрет који би требало да поведе Русе емигранте у ослобађање будуће Русије. Расправљали су неколико дана, али од самог догађаја ништа није ни било. И монархисти су били прилично слаби, неорганизовани, без икакве финансијске и војне помоћи, тако да ни они, као ни неке друге партије, нису могли да предузму ништа конкретно да испровоцирају нову борбу против бољшевика, никакву војну акцију којом би се супротставили бољшевицима.

Углавном су били у Немачкој и на Балкану, мада их је било и у Паризу. Залагали су се за нову борбу, нови устанак, нову побуну против бољшевика, али пре свега на речима. У пракси даље од тих јавних иступа ни они заправо нису отишли. Дакле,

осим дизањем буке, нису се имали чиме дичити, тим пре што је постало врло актуелно питање ко ће бити нови цар Русије. Царска породица Романових је практично истребљена током 1918. године, јер су бољшевици свесно ишли на то да све Романове који су се нашли на њиховој територији потпуно затру, како би склонили све политичке противнике, односно како не би дозволили да се идеја монархизма њима супротстави.

Не знам да ли знате, Николај II Александрович, последњи цар Русије, дошао је на власт 1894. године и владао до 1. марта 1917. године, када се одрекао престола. Његова супруга била је Александра Фјодоровна, односно Алиса Викторија Хелена Луиза Беатриса, дармштатска принцеза, чувена Аликс, како ју је он од милоште звао. (Име Александра Фјодоровна добила је кад је прешла на православље.)

[И сви се смијемо.]

Иначе, Николај II био је један прилично слаб и безвољан владар, без много памети, без много жара и ентузијазма за вођење земље у тренутку кад је земљи била потребна важна, велика фигура, попут Петра Великог, која је могла на неки начин да спречи хаос који је тада настао. Кажу да је своју вољу испојио једино у тренутку кад се мајци супротставио. Наиме, мајка му није дала да се ожени Александром, јер је сматрала да је она нека трећеразредна немачка кнегиња, а да њему треба неко важније име како би се ауторитет царске породице подигао. Он је тада рекао: „Ил’ она, ил’ ниједна!” Због тога, дакле, кажу да је своју вољу изразио једино у тренутку кад је бирао жену.

[И даље се смијемо сви.]

Њих двоје су заиста једно другом били посвећени, невероватно, посебно због велике трагедије која је породицу задесила. Прво су се рађале само кћерке, а познато је да је за царску породицу најважније да се роди што је могуће више синова (битно је

да што више мушких потомака имаш, ту не постоје породични односи, љубав...), да се тако обезбеди континуитет власти, како се не би, у случају било какве опасности, угрозило наслеђивања престола.

Александра Фјодоровна је била унука енглеске краљице Викторије. Краљица Викторија, баба свих европских династија, заправо је све своје кћерке, а онда и после своје унуке, тактички расподелила и ородила са свим европским династијама, што је, с једне стране, јако добро, јер је направила добру дипломатску мрежу. Међутим, било је то, с друге стране, и јако лоше, јер је она носила са собом ген, страшни ген повезан с настанком хемофилије, који се пренео практично на све, или на многе европске краљевске, царске породице, и утицао на то да су оне практично истребљене крајем двадесетог века. Тај је ген носила и Александра. Хемофилија је, иначе, тешка болест спречавања згрушавања крви. Преносе га жене, али страдају углавном мушкарци. Као што сам рекао, она је прво рађала женску децу. После четири кћерке, после Олге, Татјане, Марије и Анастасије, коначно је 1904. године рођен престолонаследник, велики кнежевић Алексеј, али он је имао хемофилију. И то је била велика трагедија за породицу, јер наследник земље болује од неизлечиве болести.

Каснији долазак Распућина и његова прилично сумњива улога у читавом том циркусу, хистерија мајке која има болесно дете и која покушава да води рачуна о њему, отац који не може да се снађе у томе шта је важније – породица, здравље детета или судбина нације – све је то на неки начин довело до озбиљног урушавања ауторитета царске породице већ тамо негде после прве руске револуције. Због свега тога, када је Николај II абдицирао 1917. године, нико га није жалио, апсолутно нико, чак ни монархисти, јер су сматрали да један тако безвредан владар треба што пре да оде, а да власт заузме нека чврста рука.

Дакле, 2. марта Николај се одрекао престола, прво у корист свога брата, који је такође одбио престо, а онда у корист свога сина, што је тек било бесмислено, тако да је тог дана монархија у Русији практично престала да постоји. Царска породица је 8. марта била ухапшена. Нове револуционарне власти су их ухапсиле и држале у кућном притвору у Царском Селу, у њиховој резиденцији недалеко од Петербурга. Међутим, како су се ратна дејства развијала, царска породица, односно сад већ бивша царска породица или, како су их тада звали, „ухапшена породица грађана Романових”, послата је на исток, што даље од фронта, што даље од рата, у град Тобољск. Како се грађански рат развијао, како је претила опасност да Тобољск падне у руке белих и да царска породица буде ослобођена, они су пребачени у Јекатеринбург. И у ноћи између 16. и 17. јула 1918. године издата је и спроведена наредба за стрељање, ликвидацију царске породице у Јекатеринбургу, у кући, у подруму инжењера Ипатјева. Сви су они били стрељани. За тих неколико месеци, тј. средином 1918. године, бољшевици су издали наредбу да сви Романови који су било где на територији Русије ухапшени буду стрељани, да се, дакле, затре идеја о потомцима, о некоме ко би у будућности могао да претендује на царску круну.

Због тога се сада у емиграцији поставља питање ко би наследио престо ако је директна царска линија, тј. линија Николаја и његовог потомка, стрељана. Занимљиво је да је мајка Николајева, царица мајка, Марија Фјодоровна, преживела револуцију, успела отићи из Петербурга и вратити се у Данску, будући да је пореклом била Данкиња. Вратила се код свога брата, данског краља Кристијана IX, и тамо је, оплакујући своју велику породицу, практично живела још неколико година. Умрла је 1926. године. Наравно, као стара жена, и као жена пре свега, није имала никакве амбиције да заузме руски престо. Како то већ бива, по старом добром словенском обичају – одмах се по свађате и поделите на две групе, монархисти су се поделили на тзв. николајевце и тзв. кириловце. У оба случаја говоримо о да-

леким рођацима царске породице. Једни су били за то да велики кнез Николај Николајевич, или како су га звали Николај Николајевич Млађи, унук Николаја I, наследи власт, као најближи тој царској линији, а други су били за то да велики кнез Кирил Владимирович, унук Александра II, наследи власт. Као што видите – унук Александра II, унук Николаја I... Дакле, идемо у деветнаести век и тражимо њихове даље рођаке, једине практично, како бисмо изабрали неког ко би могао наследити престо.

Иначе, оженивши се Маријом Хоенцолерн и Александар Карађорђевић се ородио с Викторијом, самим тим и са руским Романовима. Срећом, поменути ген није преко Марије дошао до наших владара. Александар је био тридесет и неки у наследном реду за круну. Да је претходних тридесет и нешто на овај или онај начин било елиминисано (то је било лудо време, кад сте ви могли врло лако...), Александар је, теоретски, у једном тренутку могао наследити руски царски престо. Али добро, то сад није битно.

Браћамо се монархистима. Они су се, као што сам рекао, поделили на кириловце и николајевце, две групе које нису биле сагласне у вези с тим ко од ове двојице има веће право да наследи престо. Николај Николајевич је у међувремену, крајем двадесетих година, умро, тако да се током тридесетих година читав тај монархистички покрет објединио око идеје да престо треба да наследи Кирил Владимирович и његови потомци. Малопре сам користио назив *велики кнез* (рус. *великий князь*). Знате правило или не знате? Ко су велики кнезови?

Александар: Насљедници.

Професор: Односно припадници царске породице, дакле цар или император. Остали сви, његова браћа, његови рођаци су велики кнезови. Или пак супруге, односно сестре – велике кнегиње (рус. *великая княгиня*).

Зашто то говорим? Под утицајем пре свега енглеског, односно француског, и код нас се, нажалост, све више, посебно у неким емисијама, појављује назив *велики принц* или тако нешто. Титула принца у словенским језицима не постоји. *Prince* је француска титула *кнез*. И титула *prince* се у словенским језицима преноси као *кнез*. Тако да кад негде видите на каналу *History* или другде да пише *велики принц* и сл., знајте да то не постоји. Постоји само *велики кнез*. То су припадници породице Романов у најширем.

Иако је монархистички покрет прилично изгубио на популарности и на снази, посебно после Другог светског рата, и данас постоји та породична линија Романових који претендују на власт у Русији, не схватајући да Русија већ има цара и да им нови цар не треба. Дакле, постоји тзв. Руски императорски дом (рус. *Российский императорский дом*), односно Руска императорска породица, која има седиште у Шпанији. То су потомци, наследници великог кнеза Кирила, који и данас претендују на то да будућа руска монархија, када се успостави, треба њих да узме за владаре. Наравно, постоји и друга страна, опонентска линија, а то је Асоцијација дома Романових, која је окупила неких дванаест потомака Романових и која овим првима оспорава право да они наследе престо, већ се сами представљају и нуде као настављачи династије Романових у некаквој даљој будућности.

Основна идеја коју су монархисти спроводили, односно коју су пропагирали, јесте немирење (рус. *непримиримость*). Шта то значи? Немирење са победом бољшевика, немирење с тим да Русија иде бољшевичким путем у будућности, немирење са том идеологијом. Грађански рат није готов, морамо га обновити, морамо збацити бољшевице. Морамо се у будућности вратити и уништити то, по њима, социјално и друштвено зло које постоји у бољшевичкој Русији. С друге стране, управо то инсистирање на немирењу настало је као одговор на бољшевичку кампању која је почела двадесетих година у Европи.

Наиме, бољшевици су покушавали да се на сваки начин ослободе некаквог утицаја емиграције у другим земљама, и зато су у великом броју европских држава организовали савезе за повратак у домовину. Била су то наизглед неутрална тела, организације, чији је задатак био да међу емигрантима врше пропаганду повратка у Русију. Грађански рат је завршен, немате више због чега да се борите, вратите се слободно, све ће вам бити опроштено, бићете аболирани од било какве одговорности, зашто живети овде у беди и сиромаштву, у туђој земљи, кад тамо имате породице, имање итд. И неколико стотина хиљада емиграната је прихватило ту идеју и вратило се. Наравно, њихова судбина је била трагична. Сви су истог тренутка били или стрељани, или послати у логоре као непријатељи државе, али је, ето, бољшевичка власт добила макар сто или двеста хиљада противника мање. Кад се за то сазнало, управо су монархисти инсистирали на томе да нема ни повратка у Русију, јер се бољшевици ни на који начин неће помирити са противницима, односно са неким ко је изражавао другачије ставове, те онда нема ни повратка. Треба, дакле, спречити повратак у Русију.

Монархисти су били изузетно бројни, пре свега у војсци, у тим бившим војним јединицама, бившим армијама које су се бориле у грађанском рату. Као што сам рекао, на Балкану их је било много, што и не чуди, јер су се ту углавном налазили Врангелови војници, а управо су међу њима монархистички покрет и монархистичка идеја били изразито јаки.

Будући да је било забрањено оснивати војне организације, 1924. године створена је једна псеудовојна – Руски општевојни савез (РОВС). Требало је да он окупи све бивше војнике, војнике припаднике бивших антибољшевичких армија што су се борили у Русији, војнике који би требало да буду приправни за некакву нову акцију, за некакву нову сутрашњу борбу против бољшевика. На челу се налазио Врангел, а касније неки други официри из његовог круга. Зашто помињем ову организацију? То је била најмасовнија политичка организација у емиграцији. Окупљала је више

од сто хиљада чланова. Све ове претходне групе, партије, организације, биле су врло малобројне и нису имале никаквог ширег одјека или популарност међу становништвом. Руски општевојни савез заправо је био највећа, најмасовнија организација, јер је окупљао највећи део бивших војника, припадника различитих белих армија. Ово су, дакле, биле идеје које су постојале и пре револуције. На неки су начин одсликавале политички живот у Русији пре револуције, а биле су живе и у емиграцији.

Међутим, постоје и групе, неки покрети који су се формирали у емиграцији као потпуно нове идеологије, нове позиције. Такви су тзв. младоруси, затим тзв. сменовеховци, али и тзв. евроазијци. Наравно, поменућемо и руске фашисте, који су такође представљали једну битну категорију између два светска рата. И о њима ћемо сада неколико речи да кажемо.

Малопре сам говорио о идеји *непримириности*, немирења са повратком у Русију, ненасадања на совјетску провокацију. Сменовеховци су били носиоци идеје помирења са Совјетским Савезом. Дакле, сменовеховци су били нова идеолошко-политичка група, нови идеолошко-политички покрет, формиран негде почетком двадесетих година, а који је наступао с том идејом сарадње, проналажења заједничког језика, дијалога са совјетском влашћу, са совјетском идеологијом. Зато је и њихов назив био *Смена вех* (у преводу 'промена путоказа', 'промена правца'). Бирамо нов правац, нећемо више ићи оном линијом којом иде читава руска емиграција – линијом немирења, непризнавања бољшевичког покрета, бољшевизма, бољшевичке Русије. Напротив, зарад добробити некакве будуће Русије треба сви заједнички да се објединимо. Ми са своје стране пружамо руку бољшевицима, желимо сарадњу са њима, желимо да дођемо до некаквог заједничког језика зарад будућег јединства Русије.

Бољшевици су наизглед кренули у сарадњу, а њихова је основна али тајна идеја била потпуно уништити емигрантски

покрет, сарађивати са свима како би се емигранти на све начине дискриминисали, или како би се спутало њихово политичко деловање. Идеје сменовеховства биле су прилично популарне у одређеним срединама, пре свега међу обичним војницима, који нису тако лако и брзо могли наћи ни запослење, ни некакво место у друштву тих првих послератних година, те су они били најзаинтересованији за повратак у Русију.

Управо захваљујући раду сменовеховаца основан је велики број удружења која су водила рачуна, која су организовала повратак избеглица у Русију 1921. и 1922. године. Помињем неке од најзначајнијих представника овог покрета. То су: Јуриј Кључников, Николај Устрјалов, Сергеј Лукјанов. Они су се окупили око једног издања. Наиме, 1921. године у Прагу је изашао зборник идеолошко-политичких текстова који је носио наслов *Промена путоказа*, односно *Смена вех*. Општа идеја зборника, тачније свих аутора које сам овде поменуо, а који су се окупили како би направили зборник, јесте мисао да је могуће сарађивати са бољшевицима, мисао да је револуција историјска чињеница и да се као таква мора прихватити ма шта ми о њој мислили, и да се треба мирити са историјским чињеницама зарад очувања будућег јединства и будуће снажне руске државе. Дакле, идемо на компромис са идеолошким противницима зарад некакве будуће јаке и снажне Русије. Аутори зборника сматрају да је револуција чак била неопходна историјска дужност, неминовност, пошто је претходни систем изнутра већ био труо и пропао, а да бољшевици најбоље врше националну мисију, тј. чишћење Русије ради некакве будућности.

Александар: Они се чак сматрају претечама данашњих националбољшевика, који се представљају...

Професор: Да! Мада ће младоруси, које ћемо касније помињати, бити још изразитији у томе, јер сменовеховци су више били миротворна линија. Они су ишли на компромис, а ови други су били мало радикалнији у тим идејама које ће ови касније... Али да, можемо повезати са тим идејама!

Дакле, основна им је идеја била сарадња са идеолошким непријатељем зарад некакве будуће, снажне, јаке, чврсте Русије. Нажалост, трагичан је крај, трагична је судбина била овог покрета. Готово сви његови носиоци вратили су се у Русију до почетка тридесетих година, јер су то и прокламовали, и сви су, наравно, одмах по повратку били ухапшени, или стрељани, или послати у концентрационе логоре, тако да је практично већ крајем двадесетих година сменовеховство изгубило и популарност, када се сазнало шта се заправо дешава са људима који се врате у Русију – да заправо нису аболирани, нити им је опроштено, већ да су страшно гоњени.

Други покрет који се развио пре свега међу младим емигрантима јесу Младоруси, или Млада Русија, како су себе још називали. Формирали су се 1923. године, и то под називом Савез младе Русије, да би 1925. године променили назив у Савез младоруса. Постојали су негде до 1939. године, дакле до пред само избијање Другог светског рата. Њихови основни поступци и основне идеје заснивали су се на преради монархистичких начела, тј. на покушају спајања идеја монархизма са идејама социјализма, бољшевизма. И њихова је идеја, као што видимо, некакав покушај спајања једне и друге идеологије. Они су сматрали да је могуће створити некакав националбољшевизам, односно да је могуће повезати идеје монархије и оплеменити их идејама социјализма, и то, пре свега, у социјалном смислу, на социјалном плану, дакле створити једну социјалну монархију. То је била њихова основна идеја – покушај стварања десно-леве синтезе, покушај искоришћавања свега најбољег, најквалитетнијег што и левица и десница могу да понуде.

Они су, дакле, такође одбијали било какву интервенцију против совјета, сматрајући да је много боље пропагандом деловати на промену позиција совјетске власти, односно на додавање националних или националистичких идеја бољшевичкој власти, те тако стварати национални социјализам, не у оном немачком

смислу, фашистичком, него у смислу обједињавања идеје нације и идеје социјализма. Њихове пароле су биле „Ни црвени, ни бели, већ Руси“, или „И цар и совјети“. Они су сматрали да су те две идеје, те две теорије могуће, што је апсолутно утопистичка идеја, али они су чврсто веровали да се од та два неспојива идеолошка погледа може нешто заједничко направити.

Тако су они у болшевизму, пре свега оном болшевизму који се тридесетих година за време Стаљинове власти развијао, истицали управо инсистирање на националном, повратак националним традицијама, уместо ранијих космополитских идеја. Учили су својеврсно кретање болшевизма ка њиховим идејама. Они у револуцији, пре свега, ту главну револуционарну организацију виде као нуклеус, основне органе будуће власти. Дакле, њихова је визија монархија која ће бити на неки начин оплемењена совјетима и њиховим идејама. По њима је сељаштво основна снага будуће Русије, будућег неомонархистичког покрета, иако као неопходност за будући препород Русије виде индустријализацију по америчком принципу, као неопходан пут националног препорода. Вођа младоруса био је Александар Казембек.

И младоруси су, као и сменовеховци, имали своја гласила, своје часописе. На пример, 1931. и 1932. године излазио је часопис *Младорус*, а током тридесетих година и лист *Младоруска искра*. Објавили су већи број зборника. Дакле, они су се трудили да преко периодике, преко часописа, популаризују своје идеје, пре свега међу младима руске емиграције. Међутим, и покрет младоруса, као што видимо, угасио се пред Други светски рат, тако да је данас од свих ових нових једино жив овај трећи покрет, Евроазијац, тј. Евроазијство, као једна глобална идеја коју у великој мери и данашња руска политика, да кажемо, на неки начин следи или поштује.

Ко су евроазијци? То је филозофско-политички покрет који је настао такође почетком двадесетих година. Данас је ак-

туелан и као идејно-политичка, али и као културно-историјска концепција. Они Русију виде као посебан континент, да тако кажемо. Другим речима, Русија по њима није ни Европа, ни Азија, него један посебан, пре свега културолошки феномен, у коме се види и утицај Европе и утицај Азије, али се разликује и од Европе и од Азије. Дакле, Русија је једна географска, културна, историјска целина, један културно-историјски феномен који се разликује од других историјских феномена, и тако треба да се посматра. Притом они под појмом Русија не подразумевају само руски етнос већ и читаву територију руске монархије, односно Совјетског Савеза. Дакле, Источноевропску низију, централну Азију и Сибир, односно северни Далеки исток, као и конгломерат свих оних народа и култура који су на тој територији стварани.

Они сматрају да је Евроазија особена због свог географског положаја, због свог историјског развоја, због утицаја различитих култура, сједињавања идеја православља и идеја ислама, сједињавања Истока и Запада, азијске и европске културне цивилизације, и зато је Евроазија, дакле тај простор од Балтика до Тихог океана, један културолошки, историјско-географски феномен. Своје програмске текстове, где су ту концепцију развили, објавили су 1921. године у једном зборнику који је изашао у Софији, а носио је назив *Исход к Востоку*.

Можда би било добро да сада кажем нешто о предисторији овог покрета. Нису Евроазијци први наступали са том идејом особеног пута, културно-историјског развоја Русије. Те идеје су биле популарне још у деветнаестом веку, када се јављају мислиоци који инсистирају на томе да је руски пут другачији, и културно и историјски. Неке од њих сте и ви сами већ помињали. Које? Једна идеја која је тридесетих година, на пример, деветнаестог века, била јако популарна, и развијала се углавном у конфликту са једном другом идејом... Где је место Русије? Где је Русија у свом историјско-културном развоју? Да ли Русија

треба да следи пут Запада, пут Европе, или треба да се развија посебно?

Маја: Пут Запада.

Професор: Ко то каже?

Маја: Не могу да се сјетим...

Професор: Јесте радили Чадајева? Јесте помињали Чадајева?

Маја: Само помало.

Дејана: Мало. Да је био у преписци са Пушкином...

Маја: Пушкином.

Професор: Аха. Дакле, у том контексту. У овом културно-историјском га нисте помињали?

Сви: Не.

Професор: ОК. Тридесетих година деветнаестог века распламсала се једна дискусија у руској култури. Ово нема везе са евроазијцима, ово је предисторија тог покрета. Наиме, Чадајев је објавио једно филозофско писмо...

Дејана: Мислим да има пјесма Љермонтова *Дума*, која се ослања на то његово: „Ако постоји Бог, зашто постоји зло?”

Професор: Добро! То су, дакле, та етичко-религиозна питања.

Чадајев је занимљив за руску историју јер је први покренуо историографска питања, тј. питања историографије, филозофије историје. Примарно се бавио тиме какав је историјски пут развоја Русије – где је Русија данас на том историјском путу и којим путем сутра треба даље да иде. Чадајев је први ово питање свеобухватно посматрао и иступио је из веома радикалне позиције.

Сматрао је, наиме, да је Русија изабрала погрешан културно-историјски модел оног тренутка када се окренула Византији и када је преузела хришћанство од Византије, будући да се тиме

одрекла религије, Бога, одрекла морала и свих људских вредности које, по њему, постоје само у Западној Европи. Западна Европа, а са њом и католичанство, представљају, како он мисли, сједињавање, прожимање етике, естетике и духовности, свега онога чега нема на Истоку, односно у Русији. Истицао је да је Русија окретањем ка Византији изабрала пут деспотизма, пут поништавања личности, слободе, морала у човеку, и то је довело до деградације руског човека и руске културе. Руска култура, по њему, потпуно зависи од туђих елемената, туђих ствари. Руски човек је неспособан да било шта сам уради, да сам створи, и то зато што је обогаћен тим погрешним културним избором. Каже, ништа сами нисмо измислили, све су нам други дали, чак су нам и самовар други измислили.

Чадајев, дакле, јако песимистички гледа историју Русије и њено место у будућности и у историјском развоју. Уколико се пропадање Русије овако настави, сматра он, врло брзо ће Западна Европа Русију третирати као своју колонију, односно Русија више неће бити у стању ни на који начин да се одупре другима. И зато он наглашава да Русија под хитно мора променити културно-историјски модел, односно следити европски цивилизацијски модел, будући да је то једини исправан цивилизацијски, развојни модел.

Овакав, прилично радикалан став ниподоштавања, критике свега националног, прошлог, изазвао је велику реакцију јавности. Чадајев је проглашен лудим, часопис је забрањен, уредник часописа је послат у прогонство. Све се то дешава за време Николаја I, ако се сећате. Николај је познат по свом национализму и ставу да је Русија увек изнад свих и свега осталог. И истог тренутка у руској јавности почиње полемика о томе је ли Чадајев у праву или није. Постојали су они који су тврдили да је Чадајев у праву, да се Русија мора окренути Западу, пошто је приметно заостајање Русије у економском, културном и војном смислу, а оно је изазвано управо погрешним цивилизацијским

моделом који је изабрала. Дакле, Русија мора преузети западни културни модел ако мисли да се у будућности развија. Једини кога у руској историји Чадајев позитивно оцењује јесте Петар, који је, како каже, једини покушао да на део Русије пребаци плашт Европе и тиме је на неки начин погура напред. Западњаци – тако се зову ти који су за његову идеју, покушавају да наставе ту линију.

Међутим, у исто се време појављују и опоненти, противници, тзв. словенофили, који инсистирају на супротном, тј. на свему ономе што Чадајев оцењује као негативно. Управо томе они придају квалитет и вредност. Сматрају да православље, самодржавље, дакле све што је преузето из византијског културног или државног модела, представљају оно што је заправо вредно, квалитетно, особено руско и што помаже да се Русија на неки начин спасава, уздигне, да не пропадне као цивилизација и као нација. Тврде да ће Русија у будућности моћи да достигне некакав висок, завидан ниво само уколико се буде придржавала те своје особене културне, па и економске, политичке и свих осталих позиција развоја. Дакле, они истичу да три сегмента византијског модела – самодржавље, православље и народност – представљају три стуба на којима се будућа Русија треба развијати. То је та друга линија. Те се линије сукобљавају и полемишу, а практично до дана данашњег оне постоје у руском друштву, у виду питања којим путем Русија цивилизацијски треба да иде.

Ово су, дакле, били словенофили, који сматрају да је позиција Русије посебна, другачија, да Русија не би требало да следи пут Запада, јер се другачије историјски развијала, другачији је систем вредности у њој, све има другачије. С друге стране, Николај Данилевски, историчар и културолог из деветнаестог века, развија теорију културно-историјских типова. Дотад је, као што видите, Чадајев инсистирао на томе да постоји један једини, прави, исправни модел цивилизацијског развоја. Данилевски пак сматра да не постоји један, већ више различитих

модела, и да се заправо човечанство развија сменом тих различитих културно-историјских типова. Он тако наводи да је постојао египатски, па је постојао грчки, па романски, па немачки, па словенски, дакле постоје различити културни типови, и не треба ићи ка њиховој унификацији. Сматрао је и да је развој човечанства заснован управо на том богатству различитости. Постоје, на пример, исламски, кинески и др. културни типови, потпуно различити, и он не види разлог да се следи један културно-историјски пут.

Ту идеју касније, у свом правцу, развија Константин Леонтјев, још један од, сматра се, конзервативних, религиозних мислилаца с краја деветнаестог века. Леонтјев инсистира на тој самобитности националне културе, а сматра да свака култура има три фазе: почетну фазу (невиност), развој (када достиже кулминацију, врхунац, када утиче на друге културе) те трећу фазу (опadaње и крај). Поредећи руску и европску културу, он закључује да је врхунац европског културног модела, тј. врхунац европске културе, био у шеснаестом и седамнаестом веку, а да после тога ниво европске културе опада, деградира се идући ка малограђанштини, па самим тим руска култура, која је још увек млада, још увек се развија, нема потребу да прихвата европски културни модел, модел који већ пропада, него да инсистира на развоју сопственог културног модела. Он чак предвиђа да ће руски културни модел бити водећи у будућности, тј. да ће преузети водећу улогу од европског, који је у то време, у осамнаестом и деветнаестом веку, био доминантан. Дакле, и он инсистира на тој особености различитих културних путева. У европској култури ће такву позицију почетком двадесетог века заузети Освалд Шпенглер, говорећи о „сумраку Европе”, тј. о томе да ће неминовно доћи до краха европског културно-цивилизацијског модела, а да ће га заменити неки други цивилизацијски модел.

Све сам ово говорио како бих показао да не постоји универзални модел културног развоја који мора да се преписује, тј.

да није западноевропски модел једини на који се треба угледа-ти. Та је идеја, дакле, у Русији постојала и раније. Сада долази-мо до емиграната који су на Западу, који се сусрећу са западном културом и који сада у свему томе покушавају осмислити себе и своју позицију – позицију носилаца руске културе. Је л' то што ми носимо исто или другачије од ових позиција горе? Схватају да је другачије. И њихова идеја је да ни на који начин не тре-ба поново инсистирати на том унифицирању, већ на посебном историјском развоју, посебним географским околностима, кул-турним везама и свим осталим. Тај простор некадашње руске империје је, по њима, један посебан цивилизацијски простор, и тако га треба третирали. Тај су простор они назвали Евроазија. Дакле, ни Европа ни Азија, него и Европа и Азија – утицај и јед-них и других, али другачији. И они на томе инсистирају.

Који су главни носиоци идеје евроазијства у овом међурат-ном периоду? Да поменемо само најважније: Петар Савицки, па онда још један – Петар Сувчински, Николај Трубецки, Георгиј Флоровски. Они су своје ставове и идеје износили углавном у зборницима и часописима који су излазили у Берлину, Паризу, затим у манифестима, у којима су током двадесетих и тридесе-тих година пре свега истицали управо особеност евроазијског културног модела.

И данас се, као што сам рекао, руско друштво пита који је будући пут Русије, куда иде Русија, односно који модел треба изабрати. И даље имате подељену јавност. Половина сматра да је Русија Европа и да треба у потпуности следити европски кул-турни модел, док друга половина сматра да је Русија потпуно другачија и да не треба ништа преписивати из других модела, већ развијати некакав свој самостални културни модел, при чему се опет и ту уочавају велике разлике.

А шта је то самостални културни модел и докле он иде у тој својој самосталности? Већ сам нагласио да је ова евроазијска

идеја на неки начин и данас жива, и то у друштвеној, пре свега културолошкој сфери. Дакле, можемо закључити да се допринос руске емиграције огледа пре свега у томе што је на идејном плану дала једну потпуно нову, и дан-данас врло занимљиву и актуелну идеју, прихватили је или не прихватили, а то је идеја евроазијства. Евроазијци на неки начин покушавају створити контакт, односно наћи заједнички језик са бољшевизмом. Сматрају да бољшевизам и револуција коју су бољшевици спровели у ствари представљају крај свих вештачких покушаја да се тај рационалистички европски дух наметне Русији. Европеизација, онако како ју је Петар започео, по њима води Русију у погрешном, лошем смеру.

У складу с тим, сматрају да је историјска улога бољшевика позитивна, будући да су они Русију поново извели на пут самосталног и независног културно-историјског, пре свега духовног развоја, а да каснија делатност руске емиграције, њених мислилаца, треба да буде обogaћена и свим оним идејама које бољшевици одбацују, а то су атеизам и остало, тј. обogaћена некаквим културним, духовним идејама које носе управо припадници емиграције.

Четврти покрет који се јавља после револуције у емиграцији, а развија се потпомогнут европским идејама, јесте фашизам. Колико год то чудно изгледало, и међу Русима је био велики број поборника идеја фашизма у емиграцији. Занимљиво, прва фашистичка организација међу руским емигрантима створена је у Загребу 1926. године. То је Организација руских фашиста, на чијем је челу био генерал-мајор Петар Черски. Најчешће су идеје фашизма и биле повезане са том милитаристичком, ултрадесничарском, промонархистичком линијом руске емиграције.

Ипак, два најзначајнија центра руског фашизма била су изван Европе. Један се налазио на Далеком истоку, а један, нећете веровати, у Америци. На Далеком истоку центар фа-

шизма био је Харбин, велики град у Манџурији, где је 1925. године и основана Сверуска фашистичка организација. Она је, наравно, настала под утицајем идеја националног социјализма из Немачке и идеја италијанског фашизма. Ове су се идеје, дакле, развијале и у градовима руске емиграције. Први конгрес Сверуске фашистичке партије одржан је 1931. године, а 1932. почињу да издају и свој лист, који се звао *Наш пут*. Оснивач и духовни вођа руског фашизма у Манџурији, у Харбину, био је Константин Родзајевски.

Дејана: Како презиме?

Професор: Р о д з... Родзајевски.

Овај покрет је био актуелан, чак прилично агресиван, све негде до 1937. године. Међутим, кад су Јапанци окупирали Манџурију, тад је и сам покрет почео да се гаси, јер Јапанцима нису биле занимљиве никакве европске идеје. Они су имали своју идеју, а сви који су на окупираној територији морају поштовати јапанске законе и јапанске норме или их неће бити.

С друге стране, тридесетих се година, тачније 1933, у Америци ствара још једна фашистичка организација. Наиме, Анастасиј Вонсјацки, руски емигрант, авантуриста, који је у то време нашао уточиште у Америци, ствара своју фашистичку организацију. Иде на сарадњу са Родзајевским, односно са манџурском, харбинском руском организацијом, са харбинским фашистима, покушавајући да створи једну међународну руску фашистичку организацију. Од 1934. године ове су се две групе, две партије, објединиле. Међутим, конкретних резултата у промовисању и ширењу идеје фашизма међу руском емиграцијом заправо није било. Анастасиј Вонсјацки се богато удао за америчку богаташицу и онда је немилосрдно трошио њене паре на неке фикс-идеје. Једна од фикс-идеја био му је фашизам.

[Смијех, смијех, смијех...]

Кренуо је тако да коментарише, да прича о добробити, о националној добробити коју ће фашизам донети. Немилосрдно је, кажем, трошио те паре, пре свега желећи да буде нови вођа света. Срећом, био је далеко од Европе, и срећом су га ухапсили на време, пре почетка рата, па је цео рат лепо одлежао у затвору. Сам није ни на који начин учествовао у хаосу који је фашизам донео, а кад се рат завршио, написао је јако добре књиге о свом боравку у затвору и опет зарадио велику количину пара говорећи о томе како се, јадан, мучио у затвору и боловао, тако да је и ту добро прошао. Заправо, из свега реченог закључујемо да су праве идеје фашизма постојале само на Далеком истоку, у Харбину, али нису имале неких већих резултата.

Међутим, да поменемо још једну, можда неславну епизоду руске емигрантске историје, а која је везана за ове наше просторе. Ултрадесница је по својој природи блиска идејама фашизма, јер фашизам и јесте на неки начин реализација идеје ултрадеснице. Ултрадесница, ултралевица... Потпуно свеједно, исте су.

Када је Југославија окупирана за време рата, највећи део руских емиграната је решио да ни на који начин не учествује у новој власти, у новим органима власти – ни у Србији, ни у Хрватској, ни на неким другим просторима. Међутим, постојали су и они радикални делови руске емиграције који су сматрали: макар и са црним ђаволом, али против Русије. Дакле, постојали су кругови који су сматрали да ће фашизам, управо Хитлер, као најјача политичка фигура тог времена, помоћи у збацивању бољшевиизма у Русији. И они су свесно ишли на ту сарадњу са непријатељем да би се бољшевиизам срушио у земљи.

Међу припадницима руске емиграције, пре свега у Србији и Босни, формирале су се профашистичке војне јединице. Звале су се Руски заштитни корпус, а за време Другог светског рата активно су учествовале на овим просторима у борби против партизана. Немци им нису веровали и нису смели да их пошаљу

на Источни фронт, јер нису знали да ли ће се и колико заправо борити против своје сабраће, али су их зато врло добро користили на Балкану, и то за борбу против партизана, јер су у партизанима припадници Руског, тј. Заштитног корпуса, видели исте носиоце идеје бољшевизма, односно комунизма, какви су били бољшевици у Совјетској Русији. Тако већ негде од септембра 1941. године, па практично до краја рата, имамо војне руске формације које на страни Вермахта учествују на Балкану, на територији Србије, Босне, углавном у борби против партизана.

Многи од њих настрадали су 1944. године, а један део се повукао заједно са Немцима у Аустрију. У Немачкој су се предали савезницима и углавном су сви отишли у Јужну Америку, где данас имате организације и групе потомака чланова Руског корпуса. Они штампају часописе, новине, говоре о славној борби против комуниста на Балкану, односно инсистирају на томе да је њихова борба пре свега била антикомунистичка, а не фашистичка.

Завршили смо с идеолошким погледом на стање руске емиграције. Следеће о чему говоримо јесте црква, тј. улога Руске православне цркве и формирање тзв. Заграничне руске православне цркве у емиграцији. Говорићемо, дакле, о Руској православној цркви у емиграцији и о подели, расколу који је настао у православној цркви управо због емиграције.

13.49–15.37

За време Петрове владавине, 1700. године, умире патријарх Хадријан, а Петар забрањује избор новог патријарха. Дакле, практично од 1700. године на челу руске цркве не налази се више патријарх.

Александар: Успоставља се Синод.

Професор: Управо то!

Синод је успостављен 1721. године. То је државно тело, практично министарство. На његовом се челу налази оберпрокурор, грађанско световно, лице. Оберпрокурор има задатак да управља црквом и духовним животом у Русији. Петар је, као што је познато, имао намеру да све институције или све сфере друштва потчини државној власти, те је то, видимо, учинио и са црквом. Црква тако од 1721. године фактички губи потпуну самосталност и постаје део државног апарата, а свештеници се своде на државне чиновнике.

Питање обнове патријаршије у Русији покренуто је још у деветнаестом веку. Међутим, игром случаја, избори за новог патријарха обавиће се 1917, дакле управо у години када избија Октобарска, атеистичка револуција. Не знам да ли знате, руски патријарх се бира по истом моделу као и српски – са терена се прихватају три кандидатуре, тј. предлажу се три најзаслужнија члана, а онда се практично случајем, односно Божјом вољом,

како се каже, један од тројице изабере. Дакле, никад не мора да буде онај који је добио највише гласова, него онај кога, сматра се, бира виша сила. То се дешавало и у Москви, у централној државној и духовној институцији, у Успенској Цркви у Кремљу. Била су три кандидата: архиепископ Антоније Храповицки, особа која ће играти изузетно важну улогу у стварању Руске заграничне цркве, затим архиепископ Арсениј Стаднички те митрополит Тихон. Највише гласова – предлога за избор – добио је Антоније Храповицки, али је изабран митрополит Тихон. Дакле, Тихон постаје патријарх после обнове патријаршије у двадесетом веку у Русији.

Револуција, међутим, постаје и основа црквеног раскола који је врло брзо уследио, јер људи, пре свега верници, различито виде позицију цркве у бољшевичкој Русији. Наиме, поставља се питање да ли је то слободна институција која делује слободном вољом и у складу са некаквим духовним начелима или је то пак институција коју потпуно контролишу бољшевици, дакле атеисти, ограничавајући, спречавајући, онемогућавајући њен рад, па самим тим и није, како су сматрали неки у руској емиграцији, установа на коју се можете највише ослонити, у коју можете имати апсолутно поверење, апсолутну веру кад је реч о некаквим духовним плановима.

Да кренемо из почетка о расколу. Већ смо рекли да је грађански рат, који је обухватио читаву земљу, практично потпуно прекинуо комуникацију одређених делова Русије са центром, са Москвом. Ни духовни, црквени живот на неким територијама готово се не би могао одвијати самостално када би се чекале инструкције из Москве. Везе су биле прекинуте. У оно време, наравно, није било електронске комуникације. Међутим, пошто се живот на некој територији мора одвијати, пошто људи умиру, а деца се рађају, па су ту крштења, венчања и др., у мају 1919. године у Ставропољу, дакле на територији коју су контролисале беле армије југа Русије, тј. антибољшевичке снаге које су

контролисале југ Русије, ствара се једно привремено црквено тело, тзв. Привремена висока црквена управа југоистока Русије, институција за чије је оснивање московски патријарх дао благослов.

То је институција која ће се бринути о духовном животу на територији под контролом белих армија. Она је, као што сам рекао, створена да би се духовни живот некако одвијао и на овој територији док се грађански рат не заврши, док се поново не успоставе везе са Москвом. И патријарх Тихон и Свети синод Московске патријаршије подржали су 1920. године оснивање ове институције, а то је уједно и први корак у постепеном одвајању оног дела руске цркве који неће бити под контролом бољшевика. Постављало се важно питање шта ће се даље дешавати.

У том тренутку, дакле, у земљи траје грађански рат. Западноевропске епархије остале су без старешине. Требало је избрати некога ко ће водити рачуна о духовном животу руских парохија у Европи. И управо је поменута црквена управа југоистока Русије у октобру 1920. године изабрала архиепископа Јевлогија за париског архиепископа, односно за особу која треба да се брине о духовном животу верника изван граница Русије. Патријарх Тихон је и ову одлуку потврдио. Дакле, још увек имамо потпуну сарадњу, потпуни склад двеју институција. Ова институција још увек не делује самостално, него поштује практично сваку одлуку коју патријарх донесе.

Међутим, проблем настаје када у новембру 1920. године чланови ове црквене управе, заједно са осталим припадницима армије и становништвом које не жели да прихвати бољшевичку власт, одлазе из земље. Дакле, скупа са Врангеловим јединицама, заједно са последњим белим, тј. антибољшевичким снагама, Русију у новембру напуштају и челници и припадници ове више црквене управе југоистока Русије. Последњи скуп одржали су

на броду који их је већ возио у Константинопољ. Тако је сад створена следећа ситуација: више нисмо институција која делује на одређеној територији под руководством белих, сад смо већ потпуно изван граница Русије.

Међутим, с обзиром на то да је заједно са њима отишло и неколико стотина хиљада руских емиграната, припадници ове високе црквене управе сматрају како је њихова дужност да воде рачуна о духовним потребама управо овог дела емиграције, тј. избеглица које су напустиле Русију. Зато у децембру 1920. године они доносе одлуку да се преименују, односно да створе нов орган, тело, али и даље у оквиру Руске православне цркве. То ће се тело звати Висока руска загранична црквена управа.

Њихов је центар Константинопољ, односно они из њега делују. Међутим... Не знам да ли знате какво је правило – на једној територији не могу да постоје две православне цркве, не могу да делују две православне цркве паралелно, а висока црквена управа налазила се на територији која је под управом васељенског патријарха. Он стога од њих тражи да се једноставно њему приклоне, тј. да делују у оквиру васељенске патријаршије. С друге стране, они себе још увек виде у оквирима Руске православне цркве. Дакле, имали су две могућности: или да потпуно одустану од свог рада, или да буду протерани из Константинопоља.

У том тренутку обраћају се за помоћ Српској православној цркви, будући да су се многи црквени великодостојници Српске православне цркве школовали у Русији. Уз то, традиционално блиске историјске везе допринеле су томе да је Српска православна црква најближа и, да кажемо, највећи савезник Руској православној цркви, те Српска православна црква, на Сабору одржаном у августу 1921. године, одлучује да под своје окриље прими све црквене великодостојнике који су за време грађанског рата побегли из Русије, па и Високу црквену заграничну управу.

Током априла и маја припадници Високе црквене управе из Константинопоља прелазе у Србију. Српска православна црква уступила им је своју летњу резиденцију у Сремским Карловцима. (Патријаршијски двор у Сремским Карловцима се сматра летњом резиденцијом српског патријарха.) Дали су им двооришну, мању просторију, дакле стару резиденцију, да се у њој смеће, а на неки су начин најавили и сваку врсту помоћи у организацији духовног живота руске емиграције у оквиру Српске православне цркве.

У међувремену је архиепископ Антоније Храповицки унапређен у митрополита, а био је, иначе, митрополит кијевски и галички. Он такође долази у Србију у фебруару 1921. године и покушава осмислити како ће се одвијати духовни живот руских емиграната, како ће се одвијати црквени обреди, крштења, венчања, сахране... Српска црква, опет кажем, даје им у великој мери аутономију за деловање на територији коју она покрива – даје им право самосталне јурисдикције над свим руским свештеницима који се налазе код нас, над религиозним питањима руских избеглица које се ту налазе, а посебно им даје дозволу за решавање бракоразводних парница руских избеглица. Дакле, Српска православна црква даје својеврсну аутономију руским свештеницима, руској црквеној управи, и то за сва питања која су у вези са руском емиграцијом на њеној територији. Да би се на неки начин у целини организовао духовни живот читаве емиграције, у Сремским Карловцима почиње заседање Високе црквене управе, која одлучује да сазове сабор, духовни скуп представника свих парохија, црквених општина, духовних, верских институција широм руске емиграције, да се заједнички донесу одлуке и направе договори о некаквом даљем деловању у условима емиграције.

У новембру 1921. године у Сремским Карловцима је и одржан тај Први свезагранични руски црквени сабор, а требало је да он реши питања деловања руске цркве у емиграцији.

Окупило се 13 епископа, 23 свештеника, 67 мирјана, односно представника различитих црквених општина. Дошли су, дакле, представници практично свих заграничних епархија (под термином *загранични* подразумевамо све изван граница Русије), а Сабору је председавао управо митрополит Антоније као највише црквено духовно лице у емиграцији.

Иако су многи свештеници инсистирали на томе да црква мора остати аполитична, и да се мора бавити, пре свега, духовним, религиозним питањима, Сабор није могао да прође без неких политичких питања и без политичких прокламација. Наиме, донете су две прокламације, које су се јасно дистанцирале, осуђујући бољшевизам, а подржавајући монархију, односно подржавајући Романове као будуће наследнике Русије после свргавања бољшевика. Руска црква ни на који начин није хтела да остане неутрална, већ је хтела да искаже јасно свој став да је за монархију, и за враћање Романова на престо у некаквој будућој Русији.

Све ове одлуке бољшевици су видели као изразито антибољшевичко, односно антируско деловање, и зато су извршили велики притисак на патријарха Тихона да укине ове организације и забрани било какво самостално деловање руским црквеним круговима у емиграцији. Под притиском бољшевичких власти, Свети синод Московске патријаршије, под председавањем патријарха Тихона, у пролеће 1922. године доноси одлуку да се ова Висока црквена управа мора укинути, јер се грађански рат завршио и нема више уопште основа да било каква аутономна црквена организација делује самостално.

Сад се поставља питање шта ће руски врховници у емиграцији урадити. Ако пристанеш на то, практично губиш било какву могућност за деловање, за активност, мораћеш да поштујеш одлуке које, како су они сматрали, не доноси Свети синод нити патријарх, већ бољшевици. С друге стране, ако то не прихватиш,

јасно себе означавао као некога ко излази из оквира Московске патријаршије, Руске православне цркве, дакле као некога ко претендује на самосталност, што они ни на који начин нису хтели дозволити, јер су инсистирали на томе да руска црква мора бити јединствена, без обзира на све политичке несугласице у земљи. Зато је донето једно лукаво, компромисно решење.

У септембру 1922. године сазван је Архијерејски сабор у Сремским Карловцима, где је одлучено да се формално испоштује одлука патријарха Тихона о укидању привремене црквене управе, али да се на том истом скупу створи ново тело – Привремени архијерејски загранични синод, односно Привремени архијерејски синод Руске заграничне цркве, који се ставља под заштиту Српске патријаршије и Српске православне цркве. Ова је одлука практично довела до стварања једне независне црквене институције, да је тако назовемо, која делује изван оквира Московске патријаршије и патријарха Тихона, и преузима одговорност да руководи целокупним духовним животом руске емиграције.

Међутим, Карловачки синод, на челу са митрополитом Антонијем, као што смо видели, био је изразито десничарски и изразито монархистички настројен и стално се уплитао у политику, односно заузимао јасан политички став. То се није допало, пре свега, западноевропским митрополитима, који су сматрали да црква мора остати аполитична и у овом тренутку, а то је практично довело до нове поделе. Дакле, не само да се Руска православна црква поделила на Московску патријаршију и Руску заграничну цркву већ се и сама та загранична црква поделила на оне који су подржавали Карловачки синод и оне, пре свега у Западној Европи, који су били против њих због изразито политичког деловања.

Услед тога, 1926. године долази до раскола у тој заграничној цркви, јер западноевропски митрополит Јевлогије и митропо-

лит северноамерички Платон одбијају да прихвате даље одлуке Карловачког синода, сматрајући их политичким, а самим тим и неприкладним за цркву. С друге стране, не желе ни да прихвате и поштују одлуке Московске патријаршије, патријарха Тихона, јер сматрају да је Московска патријаршија потпуно изгубила слободу под бољшевицима, да је бољшевици контролишу и заправо доносе све црквене одлуке, па самим тим ни то не могу да поштују. Стога одлучују да изађу из оквира Руске православне цркве и да се ставе под заштиту васељенског патријарха, који је имао ту, хајде да кажемо, функцију да прихвата све расколничке цркве, односно идеје што се из једне црквене организације издвајати из овог или оног разлога.

Патријарх Тихон је умро 1925. године. Највећи део свог живота заправо је провео по бољшевичким затворима, где је прилично био и мучен. Бољшевици су након тога кренули са истом идејом као и Петар. Нису, наиме, дозволили да се нови патријарх изабере, већ је одређен практично чувар трона Московске патријаршије, митрополит Сергеј (Сергије) Страгородски, кога су бољшевици све време уцењивали и заправо изнуђивали доношење одлука које би њима на овај или онај начин одговарале. Сам митрополит Сергеј није баш много могао да бира, јер је црква у то време била под тешким нападима бољшевика. Велики број црквене имовине је одузет, највећи део свештеника и монаха је већ био стрељан или отеран у логоре. У многим местима је црква била потпуно забрањена, тако да се практично налазила пред гашењем.

Митрополит Сергеј је поприлично морао лавирати како га, скупа са читавим Синодом, бољшевици не би ухапсили, те је био принуђен да у великој мери следи и оне одлуке бољшевика које су се тичале заграничне, односно старе цркве у емиграцији. Зато у јулу 1926. године митрополит Сергеј и Московска патријаршија доносе неку врсту повеље у којој се од свих свештеника, монаха и других припадника, чланова Руске православне

цркве недвосмислено захтевају слепа послушност, сарадња са бољшевицима и испуњавање свега што они траже, дакле потпуно покораване цркве једној изразито атеистичкој идеологији. То би онда значило да се и загранични свештеници и монаси морају покорити и поштовати одлуке бољшевика, што они никако нису желели, будући да се њихова делатност у емиграцији и заснивала на настојању да одрже слободну, независну цркву, спасавајући је од бољшевичког деловања, које је потпуно покорило Московску патријаршију.

Да би реаговали на ову одлуку митрополита Сергеја, у септембру 1927. године поново се састају чланови Архијерејског сабора у Сремским Карловцима. Они тада одлучују да прекину све административне контакте са Московском патријаршијом, тачније сваки вид сарадње. Дакле, 1927. године и формално имамо прекид било каквих односа између цркве која је 1922. године настала у Сремским Карловцима, окупивши све црквене великодостојнике изван граница бољшевичке Русије, и Московске патријаршије. Сматрали су да се Московска патријаршија налази потпуно у рукама антихриста, односно у рукама бољшевика, да не доноси више никакве самосталне одлуке, већ да су то политичке и идеолошке одлуке бољшевика, бољшевизма, те им то даје право да не поштују њен врховни ауторитет.

На челу Руске заграничне цркве, видели смо, од 1922. године налазио се митрополит Антоније Храповицки. Он је био велики духовник, али и изразито образован човек. Између осталог, написао је и *Словарь к творениям Достоевского*. Бавио се стваралаштвом Достојевског, пре свега религиозно-филозофским питањима које он покреће, те је написао дело у коме је образложио, и то у речничкој форми, практично све духовне, религиозне елементе у стваралаштву Достојевског. Дакле, одликује га и изузетан научноистраживачки рад, и на пољу књижевности. Многи из његовог окружења сматрали су да је митрополит Антоније Храповицки заправо Аљоша Карамазов,

односно да је младост митрополита Антонија послужила као модел за стварање лика Аљоше Карамазова, што је сам Храповицки више пута демантовао, али се увек сматрало да је то само његова скромност говорила.

Митрополит Храповицки је у Сремским Карловцима био на челу Синода све до своје смрти, до 1936. године. Када је умро, сахрањен је на Новом гробљу у Београду, у Иверској капели. Када Русе и странце водимо на Ново гробље, често их питамо желе ли да виде гроб Аљоше Карамазова, да им покажемо где је сахрањен, па им испричамо ту никад до краја непотврђену причу, по којој је, ето, управо митрополит Антоније Храповицки послужио као модел за грађење лика Аљоше Карамазова, тим пре што је његово световно име Алексеј, дакле Аљоша. После његове смрти на чело Руске заграничне цркве долази митрополит Анастасије Грибановски, бивши митрополит кишињовски, који је на тој позицији остао практично све до своје смрти, до 1964. године.

Видимо да је Краљевина СХС, захваљујући блиској сарадњи Руске и Српске православне цркве, играла прилично важну улогу у оснивању Руске заграничне цркве и очувању духовног живота у руској емиграцији уопште. Стога и не чуди да је одмах по доласку руских емиграната 1919. и 1920. године формиран већи број црквених парохија у оним срединама где је било доста емиграната-верника, прво у Београду, већ 1920. године, а после тога практично у сваком већем месту, односно у свакој већој руској колонији – у Земуну, Панчеву, Новом Саду, Сарајеву, Белој Цркви, Кикинди, Загребу, Карловцима те у другим већим местима.

Црквене парохије по мањим градовима нису ни могле сањати о томе да ће имати могућности и новца да подигну своју црквену зграду, цркву, у којој би се парохијани могли отворено молити, па су се службе ту углавном вршиле у српским право-

славним храмовима, будући да је постојала, како сам рекао, та изузетно велика блискост Српске и Руске православне цркве. Међутим, београдска парохија, као највећа, најзначајнија, најбогатија и најутицајнија, на неки је начин желела да тих првих година покаже живост, снагу духовности у емиграцији, и то тиме што ће у Београду покушати да сагради руску православну цркву. У томе има велику подршку Српске православне цркве, Владе, Николе Пашића као њеног председника те краљевске породице. За изградњу руске богомоље дато је земљиште које је припадало Храму Светог Марка, једној од централних београдских цркава, а 1924. године урађен је и план. Наиме, руски архитекта Валериј Сташевски урадио је план за подизање практично прве руске цркве у емиграцији, тачније прве руске цркве која ће се подићи у емиграцији после 1917. године, јер су у многим европским градовима одавно постојале руске цркве, још од деветнаестог века.

На поменутом је земљишту крајем 1924. године, за свега 39 дана, подигнута Црква Свете Тројице, у карактеристичном руском, тзв. псковско-новгородском стилу. Џаба ми је да причам о руским архитектама које су оствариле велики траг у историји наше архитектуре кад ви те објекте не можете видети. Треба прво да их видите, па да онда схватите то, али ипак морам нагласити да је велики број руских архитеката градио многе југословенске градове између два рата, а њихов је допринос посебно велик у Београду. Кад гледате та здања, ви практично не препознајете ниједну црту рускости у тим објектима. Они су заиста били стручњаци да се прилагоде и укусу и потребама земље, односно наручилаца.

Међутим, постоје неки објекти који су карактеристични и везани за руску колонију, односно за руске емигранте, и они су грађени у типичном руском стилу. Дакле, кад подижете зграду за српског бизнисмена или за неко министарство Владе Југославије, испоштоваћете њихове захтеве, правила. Хоћу ово,

хоћу ово, хоћу ово! С друге стране, када се подизала руска црква, требало је да стил на неки начин асоцира на домовину, на идеју повратка у домовину, на идеју мисије очувања руске религије, православља, све до момента повратка у Русију. Управо зато је Црква Свете Тројице рађена у типичном руском стилу. Кад је видите, са оним луковичастим куполама, са другим деловима, одмах препознајете архитектуру која нимало није везана за Балкан, за Србију, за централну Европу, већ је изразито руска. То је, у ствари, копија средњовековних руских црквених споменика. Намерно је архитекта Валериј Сташевски правио асоцијацију на средњовековну руску уметност, покушавајући, пре свега, да руског верника који је долазио у цркву чврсто повеже са идејом домовине, са потребом враћања у домовину.

Митрополит Антоније је 4. јануара 1925. године освештао и практично отворио Цркву Свете Тројице. У њој су се налазиле и неке прилично вредне ствари, чудотворне иконе и неке друге вредности, оне које су Руси успели изнети из Русије, спасавајући их од уништења. Најзначајнија је била икона Богородице Курске Корене, из манастира недалеко од града Курска. Она се сматрала чудотворном – веровало се да лечи многе болести, затим да је више пута у историји помогла руском народу у спасавању од Татара и од других непријатеља, те се мислило да ће и у емиграцији на неки начин штитити Русе, све до повратка у домовину. Налазила се у Београду до 1944. године, дакле до пред краја рата, када су руски емигранти и велика већина свештеника напустили овај град. Они су тада понели ову икону, али и друге вредне ствари. Данас се налази у Њујорку, у руском православном храму у Њујорку, као најзначајнија, или бар једна од најзначајнијих православних светиња у Америци.

Осим ове иконе, међу важне ствари које су се чувале у Цркви Свете Тројице могу се убројати руске војне заставе. Подсећам да су највећи део руске емиграције у нашој средини чинили припадници војних јединица које су учествовале у анти-

бољшевичким борбама, а они су, наравно, са собом увек носили трофеје из претходних битака и претходних армија. Тако су се, као највеће вредности, чувале заставе великих, познатих јединица још из времена Наполеонових ратова, ратова са Турском, са другим земљама.

Свака је војна јединица заставу својих претходника чувала као симбол, односно наду да ће се јединица одржати, спасити. У овој руској цркви у Београду налазило се око двеста старих застава, застава које су указивале на победу руског оружја, победу руског војника. Требало је да оне симболично представљају центар око кога ће се окупити нови војници за борбу, за ослобађање Русије од бољшевика. Изузетна је њихова историјска вредност. Међутим, пред крај рата, 1944/45. године, заставе су волшебно нестале, а до дана данашњег није утврђено јесу ли изгореле, уништене, украдене или можда заплењене. Никаквог трага немамо, нажалост.

Осим Цркве Свете Тројице, на територији Краљевине подигнута је још само једна руска црква. Већ сам рекао да су руским избеглицама углавном на коришћење даване или напуштене католичке или српске православне цркве, у којима су они могли, заједно са Србима, да врше службе. У Земуну им је, на пример, дата мала Црква Светог Михаила и Гаврила у Земунском парку, пошто је Земун некад био погранична линија Аустроугарске. Ту се, наиме, налазио велики карантин, а у карантину су се налазиле католичке и мале православне цркве. Пошто је карантин затворен, укинут, ту је направљен велики Земунски парк, а две цркве, и католичка и православна, остале су практично без парохије. И православна је, ето, дата Русима, на коришћење у том међуратном периоду.

Већ сам рекао да је, осим у Београду, у Краљевини саграђена још само једна руска црква, и то у Белој Цркви, граду у Банату, у Војводини, близу румунске границе, граду са изразито ве-

ликом руском колонијом. То је Црква Светог Јована Богослова, подигнута тридесетих година. Она и дан-данас постоји. Сада је у склопу Српске православне цркве, али кад је видите, опет јасно уочавате да је то руски храм – са луковичастим куполама, са руским крстом... Дакле, и при њеној изградњи инсистирало се на идеји памћења, асоцијације на домовину.

Руски свештеници, руске монахиње и монаси који су долазили у Србију углавном су врло радо примани у локалне српске православне цркве и слати по парохијама да служе у оквиру Српске православне цркве. Међутим, било је неких монаха и монахиња који су једноставно желели да остану изван окриља Српске православне цркве, који нису желели да се утопе у српску средину. То је Српска православна црква испоштовала и дала им могућност самосталног деловања. Најважнији је тзв. Леснински женски манастир, састављен од групе монахиња које су се евакуисале из Русије преко Бесарабије, Румуније, и 1920. године дошле у Војводину.

У то време у Србији женско монаштво није постојало уопште. Било је потпуно уништено за време Турака, па је Српска православна црква сматрала како је на неки начин добро да се руске монахиње позову у Србију, јер би то могло допринети поновном успостављању женског монаштва. Њима је дат на коришћење храм тада опустелог манастира Хоново, једног од фрушкогорских манастира. Фрушкогорски манастири, као и многи други, у то су време били углавном празни, напуштени, запуштени.

„Леснинке”, како су се звале још док су у Русији биле, бавиле су се, пре свега, хуманитарним радом. Оне су држале сиротиште за децу без родитеља. И у Леснинском манастиру су такође основале сиротиште, дакле водиле су бригу о деци без родитеља са територије Срема. Постепено су међу њих долазиле и Српкиње, а како је женско монаштво расло, тако се по

неколико монахиња одвајало и оснивало друге манастире, те се може закључити да је захваљујући Леснинкама у Србији током двадесетих и тридесетих година основано десетак женских манастира, односно да се женско монаштво развило.

Њихово деловање у Хопову завршило се ратних година. Читава територија Срема, укључујући Фрушку гору, ушла је у састав Независне Државе Хрватске, која је била изразито непријатељски настројена према монасима на Фрушкој гори. Осим тога, партизани који су се крили по околним шумама такође су били изразито непријатељски настројени према монахињама, сматрајући да оне служе окупатору, тако да су их и једни и други пљачкали и мучили, све док једног дана 1943. године партизани нису запалили манастир. Торањ се срушио и црква је много настрадала. Хрватске власти су то искористиле као добар повод да монахиње протерају из манастира и пошаљу их у Београд.

У Београду су дочекале крај рата. Ни тад им ситуација није ишла на руку. Наиме, нова социјалистичка власт, која се тек успостављала, није баш с наклоношћу гледала на монахиње које усред Београда покушавају да се баве некаквим хуманитарним радом, да оснивају некакве школе или дечја сиротишта, и зато им је предложено се врате у Совјетску Русију. Међутим, монахиње су знале да повратак није решење, није опција. Једна од њих држала је у то време часове српског језика деци француског конзула у Београду, па су преко те везе успеле добити дозволу да се преселе у Француску.

Још кад су кренуле из Русије, понеле су са собом чудотворну икону Богородице Леснинске, која је уграђена у камен. Тачније, с једне стране је потпуно необрађен камен, а с друге рељеф Богородице израђен у камену. Сада су опет желеле понети са собом ту реликвију, али су, по закону нове државе, сви вредни предмети, укључујући црквеноуметничка дела, третирани као

државна својина и нису се могли износити из земље. Како би превариле чуварку или граничарку, како се то тад звало, окренуле су камен наопако. Она је питала: „Каква је ово стечуга?“, а оне су рекле: „То је камен из Русије, за нас има сентименталну вредност, па бисмо га ми желеле понети са собом.“ Тако су добиле дозволу и изнеле икону из земље.

Миљана: Опасне неке...

Професор: Парола снађи се ако 'оћеш да преживиш.

У Француској, у граду Провемону, на северу, у Нормандији, добиле су, односно изнајмиле напуштени католички самостан. Леснински православни манастир и дан-данас постоји у Француској, иако више нема ниједне руске нити српске монахиње. Углавном су то све Францускиње или монахиње из Западне Европе. Леснинке су, иначе, познате по свом посебном начину певања. Још кад су дошле у Србију, донеле су ту своју посебну лествицу певања, начин на који се певају црквене песме, тако да то покушавају сада да одрже. Врло занимљиво – долазе Францускиње, крећу да говоре нешто на српском или на руском. То је јако смешно, али кад певају, све је сјајно.

[Наравно, громогласан смијех.]

Још један велики, битан и важан објекат руске духовности у Србији јесте Иверска капела на Новом гробљу у Београду. Она је до дана данашњег сачувана. Иверска капела подигнута је у Москви још у седамнаестом веку, као капела у којој ће се чувати препис чудотворне Богородице Иверске, дакле препис иконе која се чува у Иверону, манастиру на Светој Гори, а који је донет у Москву. Међутим, 1929. године бољшевичке власти праве велику реконструкцију Црвеног трга, главног трга у Москви, јер он треба да буде спреман за велике бојне параде које би се на њему одржавале. Да би се, дакле, омогућиле те параде, требало је некако организовати добар, јасан пролаз контингента

војника, односно свих оних који ће парадирати ка граду. Таквом јасном, чистом пролазу сметала је Иверска капела, као и читава та средњовековна капија кроз коју се улазило у Кремљ. Зато су большевичке власти одлучиле да 1929. године сруше Иверску капелу и Воскресенску капију.

Београдска руска колонија је имала сачуване оригиналне планове Иверске капеле и одлучили су (опет, дакле, та идеја памћења, традиције и прошлости) да саграде копију те капеле, истоветну капелу, у Београду, на руској парцели, тј. на делу Новог гробља који су добили за сахрањивање својих припадника. Замишљено је да то буде гробљанска капела за руске вернике. Пројекат градње Иверске капеле водио је већ поменути архитекта Валериј Сташевски. Она је завршена и отворена 1931. године, и до дана данашњег се налази на Новом гробљу. Иначе, у самој Москви је Иверска капела обновљена 1995. године, тако да данас практично у свету имате две Иверске капеле, и обе су копије, само што је београдска старија.

Загранична црква је у Карловцима и у Београду развила живу издавачку делатност. Издавали су велики број црквених књига, литургијских књига, листове и часописе, водећи тако рачуна о духовном животу руске емиграције. Један од најпознатијих београдских руских листова био је *Царски весник*, који је почео да излази 1928. године. Излазио је до 1940, а био је под великим утицајем управо митрополита Антонија и Руске заграничне цркве. Другим речима, управо су се у овом листу на неки начин изражавали сви ставови Руске заграничне цркве и самог митрополита.

Рат, односно његов завршетак, у великој мери је променио и позицију Руске заграничне цркве и сам однос према њој. Велики број руских свештеника, као и самих Руса, пре свега оних десничарски настројених, већ се у јесен 1944. године одлучио за одлазак са територије бивше Југославије, сматрајући да ће

нове власти и Црвена армија, која долази, бити изразито непријатељски настројене према њима. Решили су, наиме, да се преселе у Западну Европу. Зато је 7. септембра 1944. године и на Сабору архијереја у Сремским Карловцима донета одлука да се и Архијерејски синод евакуише на Запад. Митрополит Анастасије, цео Архијерејски синод и највећи број представника руског свештенства, отишао је из Србије, из Југославије, у јесен 1944. године. Међутим, неки су и остали. У Београду је остао свештеник, отац Јован Сокаљ, који је сматрао да док год је иједан православни верник на тој територији, он нема право да оде с ње, да је напусти.

Повели су се преговори о томе да се парохије које се налазе на територији Србије сада врате у окриље Московске патријаршије, па је, у вези с тим, 1945. године потписан и споразум по коме се све руске парохије на територији Југославије враћају у окриље Московске патријаршије, а београдски храм Свете Тројице на Ташмајдану постаје подворје Руске православне цркве у Југославији, односно сада у Србији.

Међутим, Архијерејски синод, свештеници и монаси који су отишли на Запад и даље су одбијали било какву сарадњу са Московском патријаршијом, видећи себе као независну црквену институцију. И то је трајало све негде до почетка двадесет првог века. Коначни споразум по коме се Руска загранична црква поново уједињује, односно враћа у окриље Московске патријаршије, потписан је 17. маја 2007. године.

Постоји још једна, опет мало непријатна прича, везана за Други светски рат. Наиме, када је створена Независна Држава Хрватска, покушао се елиминисати утицај Српске православне цркве на православно становништво које је живело на тој територији, па је одлучено да се оснује Независна хрватска православна црква, која неће имати никакве везе са Београдом, са патријаршијом, српском црквом, како би се постепено делова-

ло на православни живот на територији НДХ, тј. да се српски национални идентитет промени у некакав другачији.

Нико од српских свештеника на територији НДХ није хтео пристати на то да буде део те нове православне цркве. Међутим, пристали су руски црквени великодостојници који су се у то време онде налазили, тако да је 1942. године створена Хрватска аутокефална православна црква, коју Српска православна црква никад канонски није признала. На њеном се челу налазио један од руских архиепископа, Гермоген. Та црква је постојала само захваљујући малом броју руских свештеника и монаха који су у неким деловима Хрватске или Босне одржавали некакав вид духовног живота или делатности. Они су сви ухапшени 1944. године, и као непријатељи стрељани, тако да се тај експеримент са Хрватском православном црквом, на срећу, брзо завршио.

Руска православна црква је имала велики утицај само у оквирима првог таласа руске емиграције. Што се тиче другог и трећег таласа, тог утицаја готово да није ни било, будући да су оба та таласа била изразито атеистичка. Наиме, сви који су Русију напустили педесетих, шездесетих, седамдесетих и осамдесетих година двадесетог века готово ни на који начин нису били везани за религију или за хришћански поглед на свет, можда једино донекле Солжењичин и још понеки појединац. Самим тим, црква више није имала никакву, ни културну, ни духовну улогу у животу руске емиграције.

Неколико речи о празницима. Шта се славило у руској емиграцији? На који начин су бирани празници који ће се обележавати? Дакле, и они су се бирали у складу са идејом памћења, идејом мисије, културне мисије, сећања на домовину, настављања културних традиција дореволюционарне Русије.

Наравно, најважнији дан који се обележавао био је 25. октобар, односно 7. новембар по новом календару. То је дан када је

изведена револуција, дан који се у руској емиграцији посматрао као једна велика трагедија и који је носио назив Дан немирења (рус. *День непримиримости*). Ово је био дан када се говорило *не*. Постоји, наравно, и дан када треба да кажете *да*, односно када славите, када афирмишете нешто за шта се залажете.

Видели смо да је идеолошки састав Руса био прилично различит. Видимо да чак ни Руска православна црква није имала апсолутни ауторитет, јер је, осим верника, било и оних који су били потпуно незаинтересовани за религију. Дакле, требало је наћи некакав дан, некакав празник који би свима, без обзира на идеолошка, политичка, религиозна и некаква друга уверења, био подједнако битан и подједнако важан. Дан око кога би сви могли да се на неки начин уједине, да се идентификују, да кажу: Да, то је празник који ми обележавамо. И онда се родила идеја да то буде дан који је у вези са руском културом, будући да је Русе спајала управо култура.

Мала „фуснота”. Кад говоримо о руској емиграцији, под термином *руска* не подразумевамо националну припадност. Међу руским је емигрантима било и Руса, и Украјинаца, и Немаца, и Јермена, и Белоруса, и Калмика, којих год хоћете различитих народа. Наравно да је Руса било највише, али руска емиграција се окупљала око идеје: Ми смо носиоци руске културе, на руском језику, са руском традицијом. Дакле, то је био модел. Културни модел је био то што их је обједињавало, језик и култура су били то што их је обједињавало, а не национална припадност. Само то да буде јасно. Наиме, било је много Јевреја, много Немаца, али и припадника других народа који су себе сматрали делом руске емиграције и достојним носиоцима руске културе.

Дакле, требало је наћи одговарајући дан. Шта је најзначајније у руској култури? Па руска књижевност. Шта је најзначајније, ко је најзначајнији у руској књижевности, по вашем мишљењу?

Маја: Толстој, Достојевски...

Професор: Трећи?

Стојанка: Пушкин?

Професор: Пушкин. И Толстој и Достојевски су већ на неки начин усмерени религиозно, идеолошки, овако или онако. Тако да не би сви могли да пристану... А?

Дејана: Рекох, два пута покушала, два пута профулала.

Професор: Нека. Трећа срећа!

Пушкин је био оно име иза кога је сваки Рус могао да стане. Дакле, ако неко воли Толстоја, а не воли Достојевског, или воли Достојевског, не воли Толстоја, то је у реду. Али Пушкина је свако једноставно могао да прихвати као свог. И зато се настојало да се дан у коме би се сви ујединили доведе у везу са Пушкином. Предложено је да то буде Пушкинов рођендан – да Пушкинов рођендан буде дан који ће се звати Дан руске културе, и да га читава емиграција, без обзира на политичка, идеолошка, религиозна опредељења, слави као дан који говори о њиховом културном идентитету. То је предложено 1925. године, а исте године је и прихваћено, и практично од тада сваке године у свим колонијама руске емиграције – да ли у Европи, да ли у Африци, да ли у Америци, да ли у Азији... – свуда, дакле, имамо велики број манифестација, јавних приредби, вечери, организованих скупова. И сви они на неки начин славе руску културу у част Пушкина, тог обједињујућег фактора читаве руске емиграције. А да ли знате који је то датум?

Маја: Шести јун.

Професор: Ту сам Вас чекó!

Дејана: Трећа срећа.

[Смијемо се, наравно.]

Професор: То је двадесет шести мај по старом календару.

Маја: Да, по новом...

Професор: Е! Дуго су се водили спорови који је то заправо дан по новом календару. Шести јун или осми јун. Зашто постоји та разлика?

У двадесетом веку разлика између јулијанског и грегоријанског календара је тринаест дана, је ли тако? Кад идемо уназад, Пушкин је рођен 1799. године, дакле то би био осамнаести век, то би било једанаест дана. Је ли тако? И онда дођемо до ове идеје –шести јуни. Међутим, руска емиграција је имала другачију логику рачунања датума. Они су сматрали, пошто прво нису дуго признавали уопште нови календар, сматрајући да је то још једна идеја бољшевика, да се уништи оно традиционално, културно...

Да, заборавио сам мали детаљ... Догодила се и промена руског правописа. И до ње је дошло 1918. године. Укинута је стари правопис, који је имао тврди знак, ижицу, јат. На промени календара радило се дуго, а потпуно се случајно догодило да се та промена уведе 1918. године, после револуције. Исто се тако случајно догодило да се и нови правопис уведе те године.

Како год било, руска емиграција нити је прихватала нови правопис, нити је прихватала нови календар, сматрајући да је све то дело бољшевика, који желе да униште све национално, руско. Њихова идеја је била следећа: када пребацујемо из епохе у епоху, треба да поштујемо то који се светац поштовао тог дана и да тај принцип преносимо. По том принципу неће бити 13, 12, 11, него увек 13, 13, 13, 13, 13 дана. Је ли тако? Дакле, и у седамнаестом, и у осамнаестом, и у деветнаестом веку, биће тринаест дана, јер се светац који се поштовао двадесет шестог маја, будући да не мењате дане, поштује увек осмог јуна.

Дакле, они су предложили да празник буде осмог јуна. И руска емиграција је углавном тај дан и славила. Тек после Другог светског рата униформисала се идеја о шестом јуну као дану

Пушкиновог рођења, односно шестом јуну као новом датуму, датуму у новом календару. Али ето, руска емиграција је славила осмог, јер они нису смањивали то 13, 12, 11 дана, него су они увек 13 дана одбацивали, без обзира на то који је век био. Кажем, са идејом да се поштује светац који се тог дана слави. И код нас је Дан руске културе први пут обележен 1925. године, у готово свим руским колонијама, у свим руским центрима... Звони. Мобилни. Телефон.

Миљана: Извињавам се.

Професор: Кажите Пушкину да сачека мало...

[И сви се смију.]

Међутим, неки десничарски, промонархистички, процрквени кругови у Југославији нису били срећни због избора Пушкина. Они су сматрали да Пушкин није адекватан симбол руске културе, руске прошлости, већ да би требало изабрати нешто што је више у складу са религиозно-православним начелима руске културе, руске духовности, те су они предложили да се уместо Пушкиновог рођендана обележава Дан Светог Владимира Крститеља, дакле свеца за време чије је владавине Русија примила хришћанство. То би требало да буде Дан руске националне свести, тако би се тај дан и обележавао, као Дан руске националне свести. То је 28. јули по новом календару. Ово су предложили Свети синод, Карловачки синод и митрополит Антоније, и они су овај дан здушно обележавали. Међутим, то није имало одјек у ширем кругу руске емиграције, тако да се он обележавао само код нас, у средини везаној за Руску заграничну цркву. Дакле, Пушкинов рођендан, односно Дан руске културе, био је датум око кога се окупљала читава руска емиграција, читава руска култура.

Још један велики догађај, опет у вези са Пушкином, такође је објединио читаву емиграцију. Наиме, стотину година од ње-

гове смрти обележавало се 1937. године. Совјетске су се власти у то време већ поново почеле враћати традицији. У почетку је совјетски систем одбацивао све оно што је руска култура створила пре револуције, па су тако Достојевски, Толстој, Пушкин... сви су били непотребни, неважни, лоши буржоаски племићки писци. Ми – нова идеологија, ми – нови човек. У новом систему стварамо нову културу, нову књижевност, са некаквим новим вредностима. Међутим, касније се поново на неки начин обнавља традиција руске културе, и руске бољшевичке власти грандиозним манифестацијама обележавају 1937. годину као стогодишњицу Пушкинове смрти. Иронију додатно појачава чињеница да се управо 1937. година обично сматра једном од најстрашнијих година руског терора. Стаљинове чистке достижу невероватне масовне размере 1937. и 1938. године, дневно се хапсе и одводе у логоре стотине хиљада људи. С једне стране, дакле, слављење Пушкина: *Пушкин – наше сунце* или, како би Руси рекли, *Пушкин – наше всё*, а с друге тоталитаризам у држави.

Тај спој супротности натерао је емиграцију да реагује, да покаже како се Пушкин ни на који начин не може везати за бољшевице, за тоталитарни систем, јер је он песник слободе, песник који говори о једнаким правима, демократији итд., те су покушавали, на неки начин контрирајући совјетским властима, да 1937. годину у емиграцији опет истакну као важну за руску културу, руску традицију и, пре свега, за Пушкинов јубилеј. Између осталог, у Београду је изашао *Пушкински зборник публикација*, на више од 400 страна, где је тринаест руских аутора, руских професора, књижевних критичара и историчара књижевности, објавило радове о Пушкину и његовом стваралаштву, и то је један конкретан допринос истраживању Пушкиновог стваралаштва. Те исте, 1937. године излази књига Петра Митропана *Пушкин код Срба*, где се истражује управо та веза, односно перцепција Пушкиновог стваралаштва у српској средини.

Већ сам говорио о томе да су библиотеке играле велику и важну улогу у културном животу руске емиграције. Руси су били прилично сиромашни. Дакле, бежали су најчешће с оним што су имали на себи. Најчешће нису успели понети ништа од свог материјалног богатства. У средини у којој су се нашли пре свега су се борили за основну егзистенцију, за то како да преживе од данас до сутра, тако да, сасвим сигурно, нису могли имати богате библиотеке, књиге које ће моћи читати. С друге стране, опет наглашавам, још од осамнаестог века везаност руске интелигенције за културу, за књигу, била је изузетно важна. Руски интелектуалац није могао замислити да не чита нешто у току дана. По томе су их и препознавали. У *Политици* је тако 1937. године на првој страни била карикатура на којој чика с наочарима у трамвају седи и чита, а доле пише: „Види се, Рус, чита књигу”, јер је то било неспојиво са српском културом и неговањем култа примитивизма и бахатости – забога, зар да читам нешто?!

Руси су много водили рачуна о томе да се у центрима у којима су се налазили, у колонијама које су стварали, оснују какве-такве библиотеке, да постоји могућност узимања књига, нешто што ће их одржавати у тој вези са културном прошлошћу сопствене земље. Зато библиотеке играју и те како важну улогу у културном животу руске емиграције, посебно између два светска рата.

Једна од највећих руских библиотека, тзв. Тургенјевска библиотека, постојала је у Паризу. Зашто Тургенјевска? Тургенјев је, ако се сећате, путовао по Европи, а за живота је одредио поприличан фонд којим би се у тим великим центрима – бањским, универзитетским и другим центрима, где је обично бивало доста Руса, оснивале библиотеке, са књигама пре свега на руском, али и на другим језицима, за руске студенте или за Русе који се буду налазили у тим срединама. Тако су у великом броју европских градова у Немачкој, Швајцарској, Француској

постојале те тзв. Тургеневске библиотеке, тј. библиотеке које су захваљујући томе основане. Једна од највећих и најзначајнијих била је, као што сам рекао, у Паризу. Она је основана још 1875. године. За време емиграције је играла изузетно важну улогу, јер је била, између осталог, један од најзначајнијих париских културних центара, где се окупљала руска емиграција. Ова је библиотека 1925. године имала око 50 000 књига, да би се 1940. године, на пример, тај фонд удвостручио. Дакле, 1940. године је у њој било 100 000 књига, на руском, али и на француском, немачком, енглеском и другим језицима. Библиотека је организовала књижевне вечери, књижевне сусрете, позивала је руске писце да читају своја нова дела, одржавала је концерте. Дакле, на неки је начин водила врло жив културни живот у то време.

Међутим, када су 1940. године окупирали Француску, Немци су затворили како библиотеку, тако и друге културне установе руске емиграције, пошто је у то време био потписан Руско-совјетски пакт о пријатељству и о ненападању. Немци су читав фонд руске библиотеке поклонили совјетској држави. Књиге су стрпане у вагоне, и ту им се губи сваки траг. Постоје претпоставке да је највећи део тих књига изгорео негде на успутним станицама за време бомбардовања, тим пре што су неки новинари 1945. године у својим текстовима помињали да на некаквим левим колосецима, тамо по немачким градовима, виде разбацане руске књиге са печатима париске библиотеке. С друге стране, постоје људи који тврде да се, на пример, у Лењинки, дакле у државној библиотеци у Москви, као и у неким другим библиотекама, налази велики број књига са печатом француске Тургеневске библиотеке или неким другим емигрантским печатима, тако да је неки део, очигледно, ипак стигао до Русије.

Када се рат завршио, готово читав овај фонд је изгубљен или нестао. Руси не признају да су било какве књиге код њих. Нико није пријавио да су књиге на неком другом месту, тако

да је Тургењевска библиотека после рата обновила свој рад са фондом од свега 5 000 књига. Данас је она поново једна од великих, важних институција, са неколико стотина хиљада књига. Како год било, остаје чињеница да је између два светска рата Тургењевска библиотека у Паризу била највећа руска библиотека изван Русије.

Од 1920. године је у Београду основан читав низ руских библиотека, од којих је свакако највећа и најзначајнија била Београдска јавна руска библиотека (рус. *Русская публичная библиотека в Белграде*), отворена управо 1920. године. Она је заправо била друга по величини руска библиотека изван Русије, одмах иза париске. Била је то библиотека за све Русе који се налазе у Београду, дакле отворена, јавна библиотека, у којој је свако имао могућност да узме књиге. Стална зграда за библиотеку није нађена, али јој је, захваљујући пре свега Александру Белићу и Државној комисији, уступљен део зграде Академије наука, у Кнез Михаиловој улици. Читаво оно крило према Јакшићевој улици било је заправо дато руским хуманитарним, књижевним, уметничким просветним организацијама и удружењима, тако да се у том периоду у Академији наука налазио велики број тих руских установа. У Београду је 1933. године завршен Руски дом, велика културна институција која и дан-данас постоји, па су у њега из Академије наука пресељене и ова библиотека и неке друге културне установе.

Библиотека је постојала све до 1944. године. Њен је фонд страдао за време рата. У данашњем Руском дому имате свега неколико десетина књига које носе печат *Русская публичная библиотека*, а остали део фонда је, нажалост, потпуно уништен. С времена на време, на Бајлонијевој пијаци на Дорћолу, код београдских Цигана, можете за смешне паре на тезгама наћи понеку књижицу са тим печатом. Дирљиво је кад видите књигу – стари руски правопис, а испод, као жиг, пише *Русская публичная библиотека в Белграде*, и неког који то продаје за,

хајде да конвертујемо, пола марке или марку. Ми имамо сад већ разрађен план – шаљемо студенте да стално проверавају има ли таквих књига, али одавно није било ниједне нове књиге.

Постојале су и друге велике, важне библиотеке. Земгор, организација коју смо помињали, имала је неколико важних, великих библиотека у Београду. Једна од највећих и најзначајнијих била је у Коларчевој улици, на броју 9, тамо где се налазила и дирекција самог Земгора. Руске библиотеке основане су и у другим градовима – Новом Саду, Суботици, Белој Цркви, Крагујевцу, Битољу.

Ако говоримо о богатству руских књига у Београду, можемо то упоредити са стањем фонда у Народној библиотеци у Београду 1928. године. Наиме, она је тада имала 210 000 библиотечких јединица, док је фонд свих руских библиотека у Београду у то време чинило укупно 200 000 књига. Дакле, у руским библиотекама у Београду је био исти број књига колико и у националној библиотеци. Да ли то говори о страшном положају националне библиотеке и малом броју књига или о изузетно добром и великом броју књига у руским библиотекама, то је већ друга ствар, али, ето, видимо да је подједнак број књига био у руским библиотекама и у Народној библиотеци Србије, у Београду.

И неке друге руске, пре свега културне организације имале су своје велике и важне библиотеке. Тако је при Савезу руских писаца и новинара у Краљевини Југославији, а чије је седиште било у Београду, 1927. године основана библиотека која је понела Пушкиново име (рус. *Библиотека имени Пушкина*). Седиште ове библиотеке било је где и седиште Савеза писаца – иза садашње зграде Скупштине у Косовској улици. На челу Савеза писаца налазила се једна врло мутна особа – Алексеј Ксјуњин, хохштаплер светских размера. То не морате да пишете, наравно.

[*Сви смо записали, наравно.*]

То је човек који је мајсторски успевао седети на пет столица и лавирати на пет страна, пре свега за себе, али и за своју институцију. Оптуживали су га да је био совјетски шпијун, да је сарађивао са нацистима, да је сарађивао са југословенским комунистима, а да је истовремено са краљем пио кафу, да је, дакле, био на свим могућим позицијама. Швалерка му је била чувена лепотица Јулија Ракитина, супруга највећег руског режисера код нас, Јурија Ракитина. То је био боем који је свако вече излазио у другу кафану, руска избеглица која кô бајаги нема ништа, а тако галантно плаћа велике рачуне. Сви су се питали одакле њему паре, а очигледно нису зарађене поштеним радом, председавањем Савезу руских писаца. Пошто су неке мутне радње изашле на видело, он се 1938. године убио, али је успео да пре тога уништи све своје документе и архиву, тако да вероватно никад нећемо сазнати одговоре на многа од занимљивих питања која нас муче.

Међутим, човек је био невероватан мајстор за преговоре. Сазнао је 1928. године да Тургењевска библиотека немачког града Карлсруеа више нема пара за издржавање и да град хоће ту библиотеку продати. То је била једна од вредних Тургењевских библиотека, будући да је имала књиге из седамнаестог, осамнаестог и деветнаестог века. Отишао је тамо, преговарао са управом града, и успео издејствовати да тај Карлсруе не само поклони (дакле, не да прода, него да поклони) библиотеку Савезу писаца у Београду већ и да три године плаћа библиотекара који ће ту библиотеку сређивати и уређивати у Београду.

[Нисмо ми још увијек свјесни колико смо се само смијали тада.]

Мајстор! Мајстор! Свака му част! Такав један нама данас треба за преговоре. Такав треба да нас води. Успео је – довео је библиотеку. Она је била невероватно богата. Ту су биле старе и вредне уметничке књиге.

Затим је успео да из Финске, у којој се налазио архив Леонида Андрејева... Леонид Андрејев је један од познатих писаца, савремених писаца двадесетог века. Умро је 1919. године.

Дејана и Маја: *Призраки!*

Професор: Мм?

Маја: То смо преводили на часу.

Професор: Наравно, наравно!

Андрејев је, дакле, један од заиста великих, важних уметника. Умро је у Финској. Наиме, имаће му се случајно нашло на територији Финске, а његов је архив остао сачуван. Финска, међутим, није била заинтересована за чување тог архива, па му је претило уништење, односно вероватно би ти папири нестали. Али Алексеј Ксјуњин је успео да читав тај архив, као и библиотеку Леонида Андрејева, такође пренесе у Београд и пресели у библиотеку Савеза писаца.

И шта се онда десило? Почео је рат. И завршио се. Тих књига више није било. Библиотека је прво настрадала 1941, затим поново 1944. године, па су онда оно што је остало добри људи разнели на све могуће стране, тако да од тих докумената, папира, архива, од тих вредних књига које су постојале у библиотекама, нажалост, после рата ништа није сачувано. Ми можемо само жалити за тим изгубљеним благом, уништеним тих послератних година на ко зна које начине, јер никога у то време није ни било брига за тамо неке руске књиге.

Кад већ говоримо о библиотекама, да кажем неколико речи и о издавачкој делатности руске емиграције. Руси, пре свега из првог таласа, а ту су традицију касније преузели и они из другог и трећег таласа емиграције, трудили су се да штампаном речју, где год је то било могуће, у књизи, у часопису, у новинама, пропагирају националну културу и одржавају ту националну културну традицију. Изузетно су се трудили да оснивају издавачка

предузећа, да штампају што више књига, новина или часописа, те да их некако дистрибуирају у све могуће центре руске емиграције, сматрајући да ће штампана реч на неки начин помоћи да се спречи заборављање руског језика и руске културне традиције, нарочито код младих. Сваки већи емиграцијски центар у Европи имао је барем неколико руских издавачких кућа. Берлин је био један од највећих, најважнијих издавачких центара, Париз такође, Праг ту негде. Пошто немамо времена, поменућу само Београд и једну изузетно важну издавачку кућу која је у Београду деловала.

Наиме, Руски културни одбор, одељење Државне комисије које се бавило, пре свега, културним питањима руске емиграције, донело је предлог да се у Београду, као важном емиграцијском центру, оснује издавачка кућа у којој ће се штампати дела руске књижевности, како класици осамнаестог, односно деветнаестог века, тако и нова дела руских писаца који стварају и живе у емиграцији. Опет је велику улогу у реализацији ове идеје имао Александар Белић, који је успео да пронађе спонзоре, да повеже власт и југословенске културне институције, Академију наука, Универзитет, да се сви они на неки начин уједине и помогну Културном одбору да се 1928. године формира Издавачка комисија, односно издавачка кућа која ће имати задатак да у Београду штампа дела руске књижевности. Одмах су, као три институције, формиране три библиотеке, тј. три издавачке едиције: *Руска библиотека*, *Дечја библиотека* и *Библиотека за омладину*.

Руска библиотека је најважнија међу њима. У овој едицији су од 1928. до 1934. године изашле 43 књиге. Које? Врло брзо се одустало од идеје да се штампају класици. Једноставно, сматрало се да Толстоја, Достојевског, Пушкина, Чехова има довољно, да се они штампају посвуда и у другим издавачким центрима, па то није потребно, није најважнија ствар, већ да је много важније дати могућност оним писцима који су се нашли у емиграцији,

који сада живе и стварају у емиграцији, и који можда немају увек ни прилике, а ни новца, да објављују своја нова уметничка дела. И управо се то постигло.

Сви велики писци руске емиграције, тог првог таласа руске емиграције, од Мерешковског, Ивана Буњина, Зинаиде Гипијус, Куприна, Баљмонта итд., барем једно своје дело објавили су управо у овој едицији. Дакле, сва нова дела руске књижевности која су се у емиграцији појављивала у том периоду, од 1928. до 1934. године, први су пут штампана управо у едицији *Руска библиотека*. То је изузетно важан допринос култури руске емиграције или историји руске емиграције. А заиста је био подухват у прилично тешким, пре свега материјалним условима створити једну овакву издавачку кућу и штампати толико књига савремених руских писаца.

Дечја библиотека и *Библиотека за омладину* нису биле баш тако богате. *Дечја библиотека* је издала 11 књига, а *Библиотека за омладину* свега две књиге, тако да је, као што сам рекао, највећи значај имала едиција под називом *Руска библиотека*. Све књиге су штампане по старом правопису, који се апсолутно поштовао. Књиге су биле врло скромно, врло једноставно рађене, на прилично лошем папиру, али идеја је била да књига мора бити јефтина, што је могуће јефтинија, како би била доступна широком кругу руске емиграције. И ишло се на ту најнижу могућу цену како би се књиге из Београда дистрибуирале по целој свету, у сваку већу руску колонију, где би могле да се продају библиотекама.

Штампа је била јако добар начин повезивања тих руских колонија разбацаних по целом свету. С једне стране, пружала је могућност емиграцији да добија нове информације, да прати друштвени, политички, економски живот Руса широм света. С друге стране, у великој је мери помагала да се идеја традиције, везаности за Русију, за руску културу, руску прошлост, на неки

начин одржава. У сваком случају, играла је изузетно важну улогу, а руска емиграција је то заиста и ценила. Стога не чуди што је постојао изузетно велик број листова и часописа, како у периоду између два рата, за време прве емиграције, тако и после Другог светског рата, практично до дана данашњег, јер је сваки нови талас емиграције обогаћивао руску штампу барем десетим нових листова и нових часописа, који су излазили у готово свим већим емигрантским центрима.

Први велики издавачки, а и новински центар, био је Берлин. Овај је град, рекли смо већ, почетком двадесетих година играо важну културну улогу у животу руске емиграције. С друге стране, због инфлације у Немачкој било је прилично јефтино отворити издавачку кућу и штампати књиге, много јефтиније него у Русији или у неким другим земљама, и то су искористиле бројне издавачке куће, штампајући управо у Берлину велики број књига, али и листова, часописа. Занимљиво, врло брзо Париз преузима ту велику и важну улогу, већ после 1925. године, када постаје центар у коме излази неколико десетина листова и барем десетак часописа на руском језику.

Узмите у обзир то да је популација која ће куповати те листове и часописе прилично мала, а људи обично немају пара ни за новине, ни за часописе. То је за велики део руске емиграције био поприличан луксуз, али је, с друге стране, као што сам већ нагласио, руска емиграција и те како ценила штампану реч. За њих је то често био једини извор ширих информација, те су се трудили да на неки начин прате све оно што је објављивано, што је штампано.

Кад говоримо о издавачким кућама, важно је да поменемо и ко је штампао, ко је објављивао своја нова дела. Нису сви писци, сви уметници могли очекивати подједнак успех. Поезију, на пример, нико није хтео читати, па њу, самим тим, нико није хтео ни штампати. Дакле, песници су врло ретко могли дочека-

ти издавање књига. Зато су се трудили да своје песме представе у листовима или часописима.

Шта је било најпопуларније за читање? Оно што и данас – љубавни романи, криминалистички романи, војни, тј. романи са ратном тематиком, те успомене људи из револуције. Дакле, оно што је било на граници уметничке књижевности, али је тешком животу руског емигранта давало макар мало одмора и задовољства, или пак нешто што их се директно тицало – грађански рат, револуција, емиграција, дакле теме које су на неки начин у вези са њиховим животима.

Популарни су били и писци који су још пре револуције били значајни. Тако је један Буњин, који је већ био познато и важно име пре револуције, могао рачунати с тим да ће свако његово ново дело врло лако наћи издавача. Један Мерешковски такође. Међутим, млади уметници, који су тек почињали своју уметничку каријеру негде у емиграцији, тешко су се могли одмах похвалити књигом, издањем. Они су морали прво заслужити некакво поштовање, некакав углед, и то тако што ће објављивати своје текстове по часописима и по листовима, а тек уколико би стекли некакву публику, после неког времена могли су рачунати и на самостално издање.

Дакле, штампање књиге, посебне књиге, у оно је време био луксуз. За упознавање с новим ауторима и за пропагирање уметничке књижевности служили су листови и часописи. Сећате се деветнаестог века – носиоци културе у то време били су тзв. *Толстые журналы*, они дебели часописи који су, пре свега, били културни, али на неки начин и политички. Ту традицију из деветнаестог века покушавају сада да понове и ови часописи, тежећи томе да буду обимни, те да у њима јако добро буду представљене и руска култура, и руска књижевност, и руска уметност у емиграцији.

Мало је младих писаца који су тада стекли некакву већу популарност и већи значај. Изузетак је, на пример, Набоков, који је тада углавном објављивао под псеудонимом Сирин, Владимир Сирин. И Гајто Газданов, такође, млади писац...

Дејана: Знамо. Радили смо. Преводили смо *Вече у Клер...*

Стојанка: *Вече у Клер...*

Професор: Тако је, тако је! Откуд ви знате *Вече у Клер*?

Стојанка и Дејана: Преводили смо...

Стојанка: Један одломак...

Маја: Један одломак смо преводили...

Професор: Поштујем, поштујем.

Остали млади писци морали су чекати да прођу десетине и десетине година, па да буду откривени, тек, дакле, педесетих, шездесетих и седамдесетих година. Нису, нажалост, имали прилике да се прикажу већ у то време.

Који су били најзначајнији листови и часописи што су популарисали књижевност? Париз, који је, без сумње, био центар руске емиграције, имао је два важна дневна листа. Један се звао *Последње новости* (рус. *Последние новости*), а други *Препород* (рус. *Возрождение*). *Последње новости* су излазиле од 1920. до 1940, а *Препород* од 1925. до 1940. године. Разлика је била у томе што су *Последње новости* биле углавном демократско-либералне провенијенције, док је *Препород* био више монархистичко-десничарски настројен. У Берлину је најзначајнији дневни лист био *Кормило* (рус. *Руль*). *Руль* може значити и 'волањ', али у овом случају није волањ, него баш кормило. У Риги, престоници Летоније, односно Латвије, излазио је лист *Данас* (рус. *Сегодня*), такође врло познат и популаран у ширим круговима емиграције.

Овим познатим листовима прикључујемо и један београдски, а то је *Ново време* (рус. *Новое время*). Издавао га је Михаил

Суворин. *Ново време* је лист који је у Петербургу излазио још од деветнаестог века. Био је провадин, промонархистички, конзервативни лист. Када су његово издавање у Петербургу, односно у Петрограду, бољшевици забранили, Суворин је отишао, доселио се у Београд и наставио од 1921. године да у Београду издаје лист у препознатљивој форми, са истим заглављем, а иста му је била и провенијенција, десничарско-монархистичка. Излазио је све до 1930. године, док Суворин није умро. После тога више није обнављан, али је код нас од 1921. до 1930. године био један од најпопуларнијих, најтиражнијих листова руске емиграције.

Када говоримо о часописима, пре свега часописима који су везани за културу, књижевно стваралаштво, наводимо два. У Прагу је излазила *Воља Русије*. Ако се сећате, помињали смо је мало пре као једно од есеровских гласила. У Паризу је излазио часопис под називом *Савремени записи* (рус. *Современные записки*). *Воља Русије* је била занимљива због тога што није правила разлику између емигрантске и совјетске књижевности. Дакле, на страницама *Воље Русије*, што је било врло ретко у емиграцији, могли сте да нађете и текст совјетских писаца: Александра Блока, Ахматове, Пастернака, уз писце емигранте. Дакле, понављам, „есери”, читава та левичарска линија емиграције, па самим тим и редакција *Воље Русије*, сматрали су да постоји једна Русија, једна руска књижевност, једна руска култура, без обзира на то да ли се ствара у бољшевичкој Русији или у емиграцији, и да је морамо посматрати као једну целину. Ваљан, квалитетан књижевни критичар који је објављивао бројне текстове, критичке текстове о руској књижевности јесте Марк Слоњим. Он је био и један од популарних сарадника *Руског архива*, београдског часописа који смо помињали.

Због чега је још значајан часопис *Воља Русије*? Он је, за разлику од многих других часописа, дао прилику младим, још неафирмисаним, готово непознатим ствараоцима. Врло често је

имао рубрику у којој су се представљали млади писци и песници из одређених градова, на пример београдски руски песници, прашки руски песници, софијски руски песници, дакле млади који још немају ни могућности ни ауторитет да би могли добити некакав озбиљнији простор. Често је, заправо, прво представљање тих младих руских писаца било управо у часопису *Воља Русије*. Стални сарадници од првог часописа били су Марина Цветајева, која у Паризу није имала баш неку могућност да се исказе, те Владимир Сирин, односно Владимир Набоков, у то време млад писац, кога је управо *Воља Русије* на неки начин избацила, покренула и хвалила као доброг и квалитетног.

Савремени записи (рус. *Современные записки*), који су излазили у Паризу, били су мало другачији. Ако говоримо о броју један, о најважнијем часопису руске емиграције, то су свакако *Савремени записи*. Од 1920. до 1940. године изашло је 70 бројева овог часописа. Нема руског писца емиграције који се није на његовим страницама представио и чија дела заправо нису управо преко њега дошла до публике, до читалаца. Дакле, његова је улога у афирмисању, у представљању емиграцијске књижевности публици изузетно велика, изузетно важна. Обратите пажњу на наслов: *Савремени записи*. Подсећају ли Вас на некакве називе?

Маја: На дјела Достојевског. *Записи из подземља...*

Професор: А на публикације, на периодику? Јесте помињали неке часописе из деветнаестог века? Јесте ли говорили уопште о часописима?

Сви: Не...

Професор: Онда не знате.

У Пушкиново су време управо *Толстые журналы* почели играти велику и важну улогу у културном животу Русије, јер су се тада руска књижевност и руска култура широј публици представљале управо преко часописа. Неки од најважнијих,

најзначајнијих у то време, дакле у деветнаестом веку, били су *Савременик* (рус. *Современник*), часопис који је издавао Пушкин, и нешто касније часопис *Отаџбински записи* (рус. *Отечественные записки*). Назив *Савремени записи* практично је комбинација назива ова два позната часописа из деветнаестог века. Дакле, опет имамо ту идеју памћења, алузије на руску књижевноуметничку прошлост, на културу деветнаестог века, будући да се часопис *Савременик* и *Отаџбински записи* практично сједињују у називу часописа *Савремени записи*, који излази у Паризу. *Савремени записи* су потпуно дигитализовани, тако да можете преузети свих 70 бројева у ПДФ-у.

После Другог светског рата, полако али сигурно, Америка и амерички културни центри почињу преузимати примат од европских градова, посебно када се 1940/41. године велики број писаца и уметника руске емиграције из Европе сели у Америку. У Европи почиње рат, у Европи се мисли на неке друге ствари, не на културу и уметност, тако да многи уметници заправо одлазе у Америку, и негде од средине четрдесетих година у Америци се полако стварају водећи руски емигрантски центри. Тако Њујорк и Сан Франциско постају важна културна, издавачка, уметничка средишта, и то у читавом периоду после Другог светског рата, па све до дана данашњег. У Њујорку 1942. године почиње да излази часопис *Новый журнал – Нови часопис* или *Нови журнал*, како хоћете. Он практично излази до дана данашњег, а изузетно је био важан у популарисању књижевности другог и трећег таласа руске емиграције.

Седамдесетих и осамдесетих година, за време трећег таласа руске емиграције, оснива се и велики број часописа у Немачкој и у Француској. Такви су *Континент*, *Речи* (рус. *Слова*), *Границе* (рус. *Грани*). Међутим, то су часописи у којима своје текстове објављују, пре свега, припадници трећег таласа руске емиграције. Рекао сам већ, припадници првог и трећег таласа нису успели да нађу заједнички језик. То су по идеолошком

опредељењу били потпуно различити људи, и нису волели да се међусобно мешају, тим пре што су шездесетих и седамдесетих година већ многи припадници првог таласа били или мртви или далеко изван некаквог уметничког стваралачког дела живота, тако да су се многи часописи угасили већ четрдесетих година, а ови нови часописи, попут *Новог журнала*, *Континента*, обележили су епоху после Другог светског рата. Занимљиво је да неки од њих, кажем, и дан-данас постоје, при чему су издања направљена као да излазе и у Москви и у Паризу, и у Москви и у Њујорку, и у Москви и у Берлину, да имају, дакле, два издавачка центра, што на неки начин показује да је руска емиграција сада повезана са матицом, односно са руском књижевношћу у матици.

Кад говоримо о листовима који су излазили у Југославији, у Краљевини Југославији, опет указујемо на то да их је много више било на истоку земље, у Србији, дакле у православним деловима, где се руска емиграција углавном и настањивала, него у западним, католичким срединама. Навео сам већ *Ново време* (рус. *Новое время*) као најзначајнији лист. Њега је у Београду издавао Михаил Суворин од 1921. до 1930. године. Други значајни лист који је у Београду излазио током тридесетих година, тачније од 1928. до 1940, био је *Царски весник* (рус. *Царский вестник*). И он је био промонархистички окренут, а изражавао је, пре свега, ставове и позиције Руске заграничне цркве, чији су чланови често били и његови сарадници.

Трећи часопис који помињемо, а већ смо га на неки начин и поменули, сећате се, јесте *Руски архив*. Дакле, њега треба запамтити, треба га знати. То је часопис који је Земгор издавао у Београду, на српском језику, а чији је задатак био упознавање српске југословенске средине са руском културом, руском уметношћу, руском историјом, руском политиком и економијом. Излазио је од 1928. године до 1937. године. За то су време објављена 42 броја. Многи значајни представници

руске емиграције, књижевности у емиграцији, на неки су се начин представили у овом часопису. Већ сам помињао критичара Марка Слоњима, који је готово из броја у број писао критичке приказе. Били су ту и познати писци: Алексеј Ремизов, Марина Цветајева, Јевгениј Замјатин. Објављивали су се ту редовни прегледи позоришног и културног живота. Овај је часопис, дакле, заиста играо велику, важну улогу управо у упознавању српске средине са руском културом.

Ретко су у емиграцији излазили сатирични часописи. Један од најзначајнијих сатиричних и хумористичких часописа био је часопис *Бух!!!* Како ћете превести ово *Бух?* *Бу!* То вам је то! Руси би тако рекли: Бух!

Дејана: То сам и мислила исто...

Професор: А што не кажете онда? Него мислите, ако је колегиница погрешила, погрешите и Ви, па нећете смети да се јавите. Слободно, слободно! Шта год помислите...

Дакле, *Бух!* је сатирични часопис који је излазио од 1930. до 1936. године у Београду. Његови су уредници били Николај Февр и Борис Ганусовски, млади београдски писци. Цртеже и графику за овај часопис радио је изузетан сликар руског порекла Владимир Жедрински.

Миљана: Како, Владимир...?

Професор: Владимир Ж е д р, Жедрински.

Карикатуре је радио један од најпознатијих карикатуриста тога времена, опет Рус, наш Рус, Николај Тишченко, али под псеудонимом Тен. Часопис је на неки начин извргавао подсмеху све шаблоне малограђанског друштва, а посебно је критиковао бирократију руских организација, псеудопатриотизам који се заснивао само на крађи пара, некаква велика умишљена имена, генерале који никад нису ниједну битку добили, али су

зато били врло заслужни, судећи по хвалоспевима у новинама. Дакле, на неки је начин са критичке стране посматрао читав тај феномен руске емиграције. Изузетно су оштри, бритки били на језику, и изузетно сатирични. Ако икад будете имали прилику да видите неке од бројева тог часописа, неке од тих текстова, обавезно их прочитајте. Није битно што не знате о коме говори, све ће вам из текстова бити јасно – и кога критикују, и зашто критикују.

Има један занимљив текст, рађен као екскурзија по граду Београду. Поштовани туристи, пролазимо поред зграде Руског дома, па онда креће: а овај урадио ово, а овај опљачкао ово, а овај украо ово... Пролазимо поред зграде Руске библиотеке. Тамо можда нема књига, али тамо ће се испијати кафе, тамо ће се пити ракија, тамо ово... Књиге нико не чита, новине су... Дакле, врло заједљиви коментари, који одражавају то наличје провинције, односно тог менталитета. Критиковали су цркву, критиковали су државу, критиковали су чак и југословенске власти због разних ствари. Зато су трајали само шест година, а онда су их врло брзо отерали. Међутим, ако ишта њихово успете да нађете, то је сјајно! То је мајсторски! Одмах вам може бити занимљиво и с те преводилачке стране. Покушајте то да преведете. Покушајте превести те игре речима, смислом. Нимало лак посао, нимало! Ух!

И сада вас већ вероватно брине шта ја причам, и само да се заврши већ једном. Шалим се. Овде ћемо стати.

ДРУГИ ДАН
(26. III 2019)

9.04–10.32

Као што примећујете, највише се бавимо тим тзв. првим таласом руске емиграције, зато што је он, када је настајао, настајао као организација са одређеним задатком, одређеним циљем, и тако је функционисао тих двадесет и више година између два светска рата. Међутим, ситуација се променила. Када говоримо о другом и трећем таласу, они схватају да се неће тако лако и брзо вратити у Русију, па нема стварања институција нити организације друштвеног живота као у време првог таласа руске емиграције. Дакле, све ове институције – образовне, научне, културне, уметничке – карактеристичне су за први талас емиграције, за заједницу коју су стварали, односно ту друштвену организацију. Други и трећи талас, као што сам рекао, углавном се заснивају на индивидуама, појединцима, карактеристичним у појединим областима културе, пре свега књижевности, али овако богатог, шароликог друштвеног живота као што је био између два рата, за време прве емиграције, неће, нажалост, бити после Другог светског рата.

Неколико речи о образовању и науци. Кад год говоримо о просветној делатности руске емиграције, увек имамо у виду идеју да емиграција своју мисију види у очувању руске културе, руске традиције, руског језика, руских обичаја, руске религије, свега онога што по њиховом мишљењу нестаје, односно уништава се у Совјетској Русији, због бољшевика. Зато је ве-

лика пажња поклоњена образовању, нарочито образовању нараштаја који сазревају у емиграцији, далеко од своје домовине, и полако губе свест о томе шта се заправо у Русији дешава, шта је то Русија, шта је заправо руска култура, чији носиоци треба да буду оног тренутка кад се врате, кад год то било. Образовање се ту издваја као најбоља, најефектнија борба против асимилације, од које све време беже припадници руске емиграције, будући да они себе ипак, без обзира на то колико били захвални за пријем, гостопримство у новој средини, виде као издвојену целину. Инсистирају, дакле, на тој својој рускости где год се налазили, јер сматрају, понављам, како је њихов боравак у емиграцији привремен и како је суђено да се једног дана врате у Русију. И зато се поставља питање шта ће у ту Русију донети.

Група младих студената руске гимназије у Београду и њихови професори издали су 1937. године брошурицу у част Пушкина и Пушкиновог јубилеја. Њихова се организација звала Друштво поборника чистоте руског језика. Они су се, дакле, залагали за чист књижевни руски језик, који треба и у емиграцији поштовати, јер су сматрали да се руски језик, посебно у инословенској средини (дакле, у средини другог словенског језика – српскохрватског, или бугарског, или чешког) врло лако квари, због тога што велики број сличних, блиских, речи, наоко истоветних, говорници из руске средине и несвесно почињу употребљавати. И зато они кажу: Када се једном вратимо у Русију, хоће ли нас разумети? То је била њихова основна идеја била: Хоће ли нас разумети кад се вратимо, јер ми себе видимо као носиоце свега што је вредно у руској култури, а то се образовањем и науком заправо највише подстиче и истиче.

Већ сам рекао да су највећи део првог таласа руске емиграције чинили интелектуалци, образовани људи. Веома је много ту било уметника, али и научника, људи врло високог нивоа образовања, са некаквим научноистраживачким стажем у Русији.

Због тога је њима је било битно да на неки начин наставе своју активност, тј. да се наставе бавити свим оним што су радили пре револуције, у жељи да покажу како су руска наука, руска култура, руска уметност, у каквим се год тешким избегличким условима нашле, још увек живе, виталне, те да руски човек и у тим условима има шта да каже свету. Зато су се трудили да, кад год је то било могуће, покушају основати некакве научне институције, које би обезбедиле континуитет научног рада. Што је још важније, настојали су отворати образовне, тј. образовно-васпитне институције, школе, у којима би се образовали првенствено млади нараштаји који сазревају у емиграцији.

Код тог образовања пажња се пре свега усредсређује на тзв. хуманистичке науке, дакле на оне науке које на неки начин и истичу национални идентитет. Биологија је иста свуда – у Русији, Кини или у Зимбабвеу. Хемија и математика су исте. Али језик, књижевност, географија, историја, дакле група хуманистичких наука, јако су битне за одржавање тог националног, културног идентитета, на коме руски емигранти инсистирају. И зато је, када је реч о образовању у емиграцији, највећа пажња поклоњена управо руском језику, руској књижевности, историји и географији.

Образовање, могућност стварања школа, организације некаквог руског образовног профила, зависили су од средине у којој су се припадници руске емиграције нашли, јер требало је увек са локалном администрацијом, односно са властима локалних земаља, постићи договор. Да ли ће те земље дати дозволу за отварање школа на руском језику? Како ће се ученици који заврше ту школу уклопити у образовни систем земље у којој се налазе? Хоће ли добити некакву диплому која ће важити, бити адекватна или не? Све су то, дакле, питања која, на неки начин, када је реч о образовном систему, муче и нас овде, али су у њиховом случају била појачана тиме што су учили на другом језику и покушавали да се уклопе у локални образовни систем.

Власти различитих земаља готово су се увек трудиле да Русима дају дозволу за отварање – ако не пуних школа, онда макар додатних објеката при образовном систему локалне земље, али да се сви предмети, односно наставни планови тих основних предмета, на неки начин уклопе, повежу са наставним планом и програмом дате средине, тим пре што је то углавном било униформисано по годинама, баш као и данас: отприлике се зна шта се ради у петом разреду основне школе, шта у трећем разреду средње школе. Готово у свим земљама Европе тај школски модел је релативно униформисан. Зато се углавном и ишло на то да се природне науке у свим образовним руским институцијама могу предавати, а могу се њима бавити чак и локални професори, тј. професори из средине у којој су руски емигранти нашли уточиште, а да ова група националних, хуманистичких предмета буде посебно истицана, и да се ту акценат стави на културно образовање деце.

По ком моделу? Образац је био стара предреволюционарна руска, пре свега тзв. класична гимназија, која је, сматрало се, била прилично добра у пружању квалитета образовања. Не знам да ли знате, али постоје два типа гимназије. С једне стране је та класична, а с друге реална гимназија, реалка. Класична гимназија много више пажње посвећује друштвеним предметима, односно хуманистичким наукама, док је реална гимназија немачки тип средње школе, немачки тип гимназије, и она много више пажње посвећује природним наукама. Руси су се, као што сам рекао, држали тих дореволюционарних руских класичних гимназија, односно тог модела, и у образовном систему у емиграцији.

Много већа пажња се поклањала средњим него основним школама. Зашто? Прво, деце за основну школу је било много мање. Сећате се, говорио сам о томе, у емиграцију су кретали углавном младићи, девојке или зрели људи који су најчешће прекинули своје школовање у Русији. Дакле, тих је првих годи-

на било потребно на неки начин њима надокнадити тај прекид, тј. дати им могућност да заврше школу. Основношколско образовање се тек после неких 5–6 година појавило као проблем. Међутим, услед мањка деце и константног опадања тог младог нараштаја, основне школе су биле много мање заступљене. Обично се ишло на то да се руска деца уклопе у локални образовни систем основних школа, са додатним руским националним предметима, које ће они радити или у склопу додатне наставе или у слободно време. Дакле, пажња се, пре свега, поклањала средњошколском образовању.

Још једна битна карактеристика јесте неприхватање никаквих реформи уведених после 1917. године у Русији, дакле неприхватање новог правописа. Сви уџбеници, сва настава, као и сва штампа, ако се сећате, књиге о којима смо говорили, штампани су на старом правопису и деца су учила стари правопис. Не знам да ли сте видели неку од књига на старом правопису...

[Јесмо, видјели смо. На Филолошком факултету у Београду. Професор нам их је и показао.]

Александар: Углавном, задржано је оно старо И са...

Маја: Да, *јат*...

Александар: *Јат*...

Професор: Није тешко уопште за читање...

Александар: Више има тврдог знака...

Професор: Тако је, тако је. Дакле, свака реч мора да се заврши на некакав самогласник, зато свуда имате тврди знак, још старословенско правило. Имате *јат*, које читате као Е, и имате *фиту*, коју читате као Т. Дакле, врло мало проблема. Разлика између старог и новог правописа више је у том графичком смислу – ослобађање од непотребних знакова који ништа не значе, служе само као некаква граматичка или историјска категорија.

Без обзира на то где се налазила, свака је руска колонија ишла на договор са локалним властима, односно са образовним системом земаља у којима су се налазили, све како би се руској омладини и деци обезбедило најбоље могуће школовање, и то по националном систему. Дакле, локална земља, односно њено министарство просвете, морали су признати те руске образовне програме, а одбори који су се бринули о руским школама морали су планове и програме тих школа ускладити са локалним законима о основном или средњем образовању. Дипломе су морале бити адекватне, валидне, признате на цијелом простору земље у којој се школа налази, а ученици који заврше школу морали су бити равноправни са локалним становништвом. У складу с тим, као обавезан предмет у свим тим школама био је уведен локални језик, дакле српскохрватски на територији Краљевине Југославије, француски у Француској, немачки у Немачкој, како би сви ти млади људи на неки начин могли своје знање, макар за почетак, док се не врате у земљу, уклопити у систем локалне средине.

Пошто није увек и свуда било могућности да се отварају целе школе на руском језику, што због недовољно новца, што због малог броја деце у неким колонијама, стварале су се тзв. двојезичне школе. У њима су природнонаучне предмете углавном држали локални наставници, тј. наставници из одређене средине, на локалном језику, док су на националним, хуманистичким предметима ангажовани Руси, јер се инсистирало на идеји националног, традиционалног образовања.

При стварању школског система од помоћи су биле и спортске организације младих, пре свега Руски соколи. Сматрало се, наиме, да будући припадник ослобођене Русије мора имати и снажан ум и снажно тело. Дакле, физичка кондиција је на неки начин била подједнако важна и подједнако битна као и образовање деце, па је кроз школски систем требало и физички оспособити децу. Зато су у многим срединама где су постојале

макар и најмање руске колоније отварања соколска друштва. Не знам колико знате о тој организацији. Постојала су и српска соколска друштва и руска соколска друштва. Соколство је створено негде у деветнаестом веку, крајем деветнаестог века, у Чешкој. То је био покрет физичке културе заснован на пароли „у здравом телу здрав дух”, а у оквиру њега посебно се наглашавао словенски, национални или пансловенски елемент у бившој Аустроугарској.

Требао је, дакле, да деца у чешким, словачким, српским, хрватским школама, тј. школама у Аустроугарској, буду васпитана са идејом здравог духа у здравом телу, али и у пансловенском духу, духу словенског братства и заједништва. У Чешкој, још док је била део Аустроугарске, тај је панславистички покрет био изузетно јак, а касније се раширио и на друге словенске земље. Практично су прве аматерске спортске организације основане у оквиру тих соколских друштава. Соколска традиција постојала је и у царској Русији, постојала је и у Краљевини Србији, и у Аустроугарској. После рата су Руси, у свим земљама где су се затекли, покушавали основати та соколска друштва, у којима су се пре свега деца окретала ка физичкој култури, спортовима, упознавала са природом, шетњама, тркама. Дакле, захваљујући соколским друштвима ширила се словенска и патриотска традиција.

Постојала су и тзв. скаутска друштва, рађена по западном, европском моделу. Међутим, њих је било мање. Ако се гледа читава Европа, углавном су постојала у Француској или у Немачкој, док су у Чехословачкој и на Балкану далеко бројнија била соколска друштва.

Главни проблем с којим се образовање сретало било је, наравно, финансирање. Ко ће те школе платити? Емиграција је увек била у тешком економском положају, свака емиграција је у тешком економском положају. Начин финансирања школа

заправо се разликовао од земље до земље. Најбоље околности биле су у Краљевини Југославији и у Чехословачкој, јер су ове две државе управо из те идеје словенског братства покушале да на државном нивоу развију некакав програм помоћи руским школама.

У Југославији је за то заслужна пре свега Државна комисија. Сећате се, помињали смо је као државно југословенско тело које је практично водило рачуна о финансирању руских школа и о њиховом редовном, добром и квалитетном раду – о томе ко се од професора запошљава, колико ће ученика бити, може ли та школа функционисати, какве ће бити дипломе, каква ће бити настава, какве ће бити просторије које ће се изнајмити за ту школу или где ће се школа саградити. Дакле, код нас је тај проблем у образовању, може се рећи, јако успешно решен.

Слично је било и у Чехословачкој. Влада Чехословачке је преко већ помињане Руске акције, која почиње 1922. године, такође на неки начин покушавала да осмисли квалитетно образовање Руса на свим нивоима, од основношколског до универзитетског, пре свега се концентришући на универзитетско образовање. Наиме, у другим земљама, у другим срединама, није било толико могућности за школовање студената, па се Чехословачка, а ту се пре свега мисли на Праг, специјализовала за високошколско образовање Руса. У другим земљама ситуација је била различита, у зависности од тога колико су локалне власти биле политички наклоњене Русима.

С временом, како је број деце опадао, односно како се и сама емиграција бројчано смањивала, тако је и број школа опадао. Управо због тога, тридесетих година уместо потпуног профила у оквиру локалне школе и локалног система образовања, пре свега у западноевропским земљама, све се чешће уводе тзв. факултативни курсеви руског језика, руске књижевности, руске историје. Ти предмети углавном су се једним именом називали

руске дисциплине. Дакле, један ученик у Француској имао је, поред француских предмета, и руске дисциплине као додатне предмете, а савладавао их је потпуно исто као и остале предмете.

Сад ћемо неколико речи посветити тим разлитичим нивоима образовања. Кренућемо од високог образовања, тј. од универзитета и науке у емиграцији, па ћемо полако ићи према основним школама.

Нажалост, у емиграцији је основано најмање високообразовних установа. Факултети, односно универзитети, прилично су скупа ствар. Руска емиграција то није могла себи приуштити. Само захваљујући Руској акцији у Чехословачкој имамо пуне профиле некаквих факултета за руске студенте на основном нивоу. Руси су углавном похађали локалне факултете, с тим што се образовним законима обично уносила ставка да се руски студенти, руске избеглице, приликом уписа изједначавају по свим правима и обавезама са локалним становништвом. Дакле, нису третирани као странци, нису плаћали некакве додатне трошкове, већ су се третирали као локално становништво, локални студенти, с тим што су једино имали обавезу да науче језик, ако га већ до тада нису научили, те да прате наставу на локалном језику.

С друге стране, од првих година руске емиграције бележимо врло живу активност руских научника, професора универзитета, који су избегли после револуције и који покушавају да на неки начин успоставе континуитет свог научног рада и у иностранству. Европски универзитети, европски професори, европски научници изашли су им у сусрет, развивши широку акцију помоћи: прихватити руске професоре, наћи им место на локалним универзитетима, институтима и другим научним установама или им пак омогућити некакав самостални научноистраживачки рад.

Занимљиво, Енглеска односно Британија никад није била баш нешто наклоњена избеглицама, нарочито руским избеглицама, па имамо јако мали број руских избеглица у Британији између два рата. Међутим – логика: потребни су нам паметни људи, који ће користити нашој средини и нашем научноистраживачком раду! Британци су врло радо позивали професоре универзитета, научнике, и врло брзо су им давали место, тако да, занимљиво, практично прве институције, организације руских научника, имамо захваљујући британској акцији, захваљујући енглеским професорима и научницима који су помогли да се већ 1919. године у Енглеској формира тзв. Руска академска група, институција која је организовала, водила бригу о академицима, професорима универзитета, научним истраживачима, дајући им могућност да на овај или онај начин наставе свој научноистраживачки рад и у емиграцији. Те исте године, по узору на енглески модел, Руска академска група основана је у Паризу, где је и било прилично много руских научника, руских професора, а после тога, током 1920. и 1921. године, академске су групе основане и у другим већим центрима: у Берлину, Прагу, Београду, Софији.

Већ почетком двадесетих година међу руским научницима, пре свега међу руским филозофима, онима који су „филозофским бродом”, односно „филозофском лађом”, ако се сећате, протерани 1922. године из Русије и који су уточиште нашли углавном у Немачкој, створила се идеја да се у емиграцији, првенствено у Немачкој, пошто их је тамо било највише, створи научни институт, тј. једна научна институција која ће омогућити наставак научноистраживачког рада руских научника, свих оних који су протерани из Русије. Берђајев је покренуо ову иницијативу, прикључио му се велики број филозофа и професора универзитета који су се у то време налазили у Немачкој, те је 1923. године у Берлину основан Руски научни институт.

У састав тог Руског научног института ушли су, пре свега, професори који су били протерани из Русије 1922. године и „филозоф-

ском лађом” стигли у Немачку. Пошто је Институт желео одмах врло ефикасно кренути са радом, створено је неколико одељења различитих групација наука, па је тако постојало Одељење духовне културе, окренуто, пре свега, духовним наукама, филозофији, религији, Одељење правних наука, формирано захваљујући великом броју професора права избеглих из Русије, где је традиција академског права била прилично негована и важна, затим Одељење економике, тј. економских наука, Одељење пољопривреде, пољопривредних наука... И Дејана је управо кихнула.

Миљана: Наздравље!

Маја: Будь здорова!

Професор: Будьте здоровы! Ал’ сви шмрчемо, ја не знам...

Институт је развио врло озбиљну и широку научну делатност. Имена која су га чинила заиста су била крем руске науке, те су самим тим и резултати били изузетно велики. Међутим, од првог тренутка Институт се сретао са проблемом финансирања, тако да је, нажалост, опстао само две школске године. Дакле, затворен је 1925. године, а већина професора, односно филозофа, академика, научних истраживача који су на њему били ангажовани отишла је из Берлина, пре свега у Париз.

Париз је, као што смо већ рекли, врло брзо постао, без сумње, центар руске емиграције – културни, просветни, политички, образовно-научни. Видели смо да је већ 1919. године основана тзв. Руска академска група у Паризу. По узору на Берлин, и у Паризу је било покушаја оснивања високошколских, научних институција, па се тако 1921. године оснива Руски народни универзитет у Паризу. Да ли знате уопште шта је народни универзитет, по чему се он разликује од овог обичног, нашег универзитета?

Александар: Можда се више фокусирају на хуманистичке науке.

Професор: Не мора да значи.

То је, прво, слободна форма – циклус предавања, курсева отворених за све заинтересоване. Дакле, то није школски систем који захтева да се ви упишете, да редовно похађате наставу и полажете испите. Народни универзитет је, у ствари, заснован на идеји подизања нивоа знања и образовања, али необавезног. Ви можете слушати одређене курсеве, предавања, долазити на књижевне вечери и уметничке скупове, али без икакве обавезе полагања на крају. Знање које добијете нико, дакле, неће проверавати, али ни вредновати, јер немате диплому. Самим тим, реч је о некаквом курсу „повишења квалификације”, што би Руси рекли, односно стицања већег образовања.

Руски народни универзитет у Паризу деловао је од 1921. до 1940. године. Његов се значај огледао у томе што је стално позивао образоване припаднике руске емиграције, дакле професоре, научнике, али и уметнике, књижевнике, да у просторијама Руског народног универзитета држе циклусе предавања, књижевне вечери, јавне скупове, и то о свим оним научним, културним и просветним питањима која су занимала руску емиграцију. Такође, преко ових отворених јавних предавања или сусрета, вечери, књижевних скупова, дата је заправо и могућност руским научницима, руским истраживачима, као и свим уметницима, да представе резултате свог рада, тј. да публици представе то чим се баве, те да тако процене, вреднују сам квалитет урађеног.

Осим тога, при француском образовном, високошколском систему 1920. године основан је и Институт за словенска истраживања (франц. Institut d'études slaves), који, додуше, није био окренут искључиво Русији, руском језику, руској књижевности, руској култури, већ свим словенским језицима, књижевностима и културама. Он постоји и данас, у оквиру француског образовног система. Тешко да могу рећи у оквиру Универзитета у Паризу, јер је француски систем другачији него наш. У Паризу имате неких десетак разбијених универзитета, који се

зову Париз 1, Париз 2, Париз 3, а ово је посебна институција у оквиру тог високошколског система. Институт је имао задатак да упозна Француску са словенским језицима, књижевностима, културама, са историјом словенских народа. Ту су, наравно, у првом плану били руски језик, руска књижевност и руска култура, тим пре што се велики број руских професора, научника у то време нашао у Паризу, а они су били адекватни, добри предавачи у оквиру рада Института.

Занимљиве су јако за нас, на пример, библиографије које је Институт радио – библиографије писаца-емиграната који су живели, радили, објављивали у Немачкој, Француској, Кини, Америци. Наиме, они су скупљали све њихове текстове и правили јако добре библиографије, пре свега писаца, а касније и научних радова о одређеним писцима, тако да су они данас за некаква наша, културолошка и књижевна истраживања епохе руске емиграције и те како битна, и те како важна. За то је било потребно прикупити, излистати све те локалне листове, часописе, зборнике, и бележити све те радове.

Још једна занимљива ствар. Једино је у Паризу основана духовна високошколска институција. То је Свето-Сергијевски богословски институт, назван по Светом Сергију Радоњешком. Занимљиво, таква институција није била основана у православним земљама Балкана, нити у словенофилској Чехословачкој, већ управо у Паризу. Опет се то догодило захваљујући, пре свега, Берђајеву, али и другим религиозним филозофима који су на „филозофској лађи“, „филозофском броду“, били протерани из Русије. Овај богословски институт и дан-данас постоји, а једна је од најзначајнијих духовних високошколских институција у Европи. Основан је 1925. године у Паризу. Берђајев је покушао и у Берлину, још 1922. године, основати богословски институт, богословску високу школу. Међутим, то му није пошло за руком, али када се 1925. године угасио Руски научни институт у Берлину, и када су сви научници заправо прешли у Париз, онда

је било могућности да се они организују и ту створе богословски институт.

Још један од важних научних и образовних центара руске емиграције био је Харбин на Далеком истоку. Харбин се разликовао од европских градова и других европских колонија јер су у њему већински део становништва чинили Руси. То је град битан за манџурску железницу, односно за руски економски интерес у Манџурији, и зато је, када је крајем деветнаестог века грађен, он заправо и грађен као руски град, као Петербург на Далеком истоку. И становништво је, као што сам рекао, углавном било руско. Тамо је и пре револуције живело између 100 000 и 200 000 Руса.

Након доласка новог контингента, односно новог досељавања Руса после револуције, Харбин је постао велик и важан руски центар на Далеком истоку. Пошто је ту било доста људи, доста младих, тј. потенцијалних студената и школараца, могле су се оснивати и школе. Међутим, за разлику од европских центара, који су обрађали пажњу на науку, на филозофију, на уметност, Харбин се као центар усмерио на комерцијалне науке, дакле на оно што има практичну примену. Циљ је био школовати кадар који ће моћи брзо и лако да дође до посла. Првенствено се ту радило о економским струкама, па је, с тим у вези, у Харбин у међу првима основан Комерцијални институт, а затим и Технолошки институт.

Врло брзо, такође почетком двадесетих година, у Харбину је основан и Правни факултет. Занимљиво је да се настава на том факултету одржавала паралелно на руском и на енглеском језику, што је заправо давало могућност свршеним руским студентима да се врло лако и брзо запосле и у Америци, а што им је и те како помогло тридесетих година, после јапанско-кинеског рата, када почиње масовна евакуација Руса у Америку. Најбоље су, наиме, тада пролазили они који су добро знали енглески је-

зик и који су своје научно образовање, односно школовање на енглеском језику могли применити у другим срединама.

Праг је такође један од битних и важних центара. Од других центара разликује се по томе што је, ако се сећате, захваљујући Руској акцији, коју је Влада Чехословачке покренула 1922. године, плански стваран као високошколски центар руске емиграције. Дакле, Влада Чехословачке је схватила: немамо могућности да примимо велики број избеглица, немамо могућности да им дамо некакав други облик стваралаштва, али можемо да им приуштимо високошколске, образовне институције у оквиру Карловог универзитета или у оквиру самосталних универзитета, факултета, института и других високошколских установа, и тиме од Прага створимо један образовни јаки центар руске емиграције.

Руски народни универзитет у Прагу створен је 1923. године, а 1933. је променио име у Руски слободни универзитет. Дакле, од 1923. до 1933. године носио је назив Народни универзитет, а од 1933. Слободни универзитет. И имао је пет одељења или пет смерова. Једно је било Одељење друштвених наука (рус. *Отделение общественных наук*), друго је било Историјско-филозофско одељење (рус. *Историко-философское отделение*), треће је било Одељење природних и примењених наука (рус. *Отделение естественных и прикладных наук*), затим Одељење за изучавање Чехословачке (рус. *Отделение по изучению Чехословакии*) те Одељење курсева руског и страних језика (рус. *Отделение русского и иностранных языков*), тј. оно што бисмо ми данас назвали филологијом.

Осим ових образовних профила, намењених школовању, образовању студената, на Слободном универзитету постојао је и читав низ института, који су се бавили научним радом. Помињем само најзначајније: Научноистраживачко друштво (рус. *Научно-исследовательское объединение*), Филозофско друштво

(рус. *Философское общество*) те Друштво Достојевског. Ово последње је за нас који се бавимо књижевношћу посебно важно, будући да је оно истраживало текстове Достојевског и у томе имало јако, јако добре резултате, првенствено захваљујући Алфреду Бему, руководиоцу.

Алфред Бем је књижевни критичар и књижевни историчар, име које би требало запамтити. И ако видите негде његове текстове, не само о Достојевском, топло препоручујем. Иако је од њиховог објављивања прошло готово сто година, и даље су занимљиви, актуелни и истраживачки добри. Иначе, Бем је један од првих који су се бавили интертекстуалним истраживањима. Кад говоримо о интертексту, ми то обично везујемо за Јулију Кристеву, Цветана Тодорова, Француску, за шездесете, седамдесете године, а Бем је то радио двадесетих година, дакле тридесет година пре структуралиста у Европи, само што је он то називао *туђи гласови*. Врло се често бавио тим *туђим гласовима* код Достојевског, тј. разговором његових дела са француском књижевношћу, и тачно је препознавао те сцене, односно полемику Достојевског са неким идејама, мислима, сценама или ауторима из француске књижевности.

За нас је важно још једно друштво – Друштво за истраживање савремене руске књижевности. Шта је савремени књижевни процес? Шта се у њему дешава? Која су то актуелна питања у књижевности на прелому векова? Шта је то двадесети век, ако јесте, донео ново у руској књижевности? Све су ово изузетно занимљива питања на која је Друштво за истраживање савремене руске књижевности покушало својим научноистраживачким радом дати одговор.

Браћам се на Друштво Достојевског, које се често називало и Семинар. Негде ћете, наиме, видети да се називало *Общество Достоевского*, а негде *Семинары по изучению Достоевского*, па да знате, реч је о једном истом друштву. Научноистраживачки

рад овог друштва био је доступан јавности, јер су од 1929. до 1936. године изашла три зборника посвећена Достојевском, дакле три тома о стваралаштву Достојевског. Ти су зборници носили назив *О Достојевском*. Први је изашао 1929, други 1933, а трећи 1936. године. И данас их можете слободно користити када размишљате, када се бавите, када анализирате било који текст Достојевског. Хоћу да кажем како, и после толико година и после толико нових истраживачких радова, нису изгубили на актуелности, што само говори о квалитету аутора, пре свега Бема, али и читаве групе истраживача око њега.

Слободни универзитет је развио широку издавачку делатност. Из тога можемо закључити да је и те како водио рачуна о презентовању научних достигнућа, научних резултата у јавности.

По угледу на Берлин, и у Прагу је 1923. године основан Руски научни институт (рус. *Русский научный институт*). Међутим, за разлику од берлинског, основаног исте године, није радио кратко. Берлински је, као што сам већ рекао, постојао само две године, а прашки је трајао много дуже, до 1936. године. Он је окупљао руску професорску елиту која је била у Прагу. У њему су држани циклуси предавања из различитих научних области, научних дисциплина, укључујући науку о руској књижевности. Врло су занимљива била и предавања из руске филозофије, историје, историје уметности, дакле из широког поља друштвено-хуманистичких дисциплина.

При овом институту основана је једна врло занимљива институција – Кондаковљев институт или Кондаковљев семинар (рус. *Семинар имени Кондакова*). У публикацијама ћете наилазити на оба назива, али реч је о истој институцији. Не знам да ли сте чули за Кондакова. Никодин Кондаков је велики руски историчар, пре свега византолог. Он је заправо руску византологију створио и подигао на висок ниво.

Византологија је заправо врло млада наука. Она се појављује тек негде у деветнаестом веку, захваљујући немачким и руским историчарима. Тада се, дакле тек у деветнаестом веку, појављује и сам назив *Византија*. До тада тог назива није било. На средњовековни период Источне Европе углавном се гледало као на нешто мрачно, тамно, некултурно, без икаквих идеја и традиције, али су у деветнаестом веку кренула дубља и озбиљнија истраживања свега што је у вези са Константинопољем и Источним римским царством, те је установљено да је ренесанса у Европи настала захваљујући културним токовима који су кренули управо из Константинопоља, да се препород Словена, под којим се подразумева описмењавање и даљи културни развој Руса и других словенских народа, одвијао управо захваљујући Константинопољу и култури која је одатле потекла. После тога се формирају византолошке студије, тј. студије културе, уметности, науке, свега што је у вези с појмом средњовековне Византије.

Никодин Кондаков је још пре револуције био један од највећих руских научника. Из Русије је прешао у Праг и ту основао поменути институт, односно семинар, и наставио свој научни рад. Две су области биле најзначајније у раду Кондаковљевог семинара: византологија и, с друге стране, историја уметности, пре свега средњовековне. Резултате свога рада научници из овог института објављивали су у зборницима радова, тако да имамо врло квалитетна и периодична научна издања Кондаковљевог института.

Чехословачка је 1938. године окупирана. Престала је заправо да постоји. Многе руске, као и чешке и словачке институције, биле су у Чешкој забрањене, затворене, укинуте. Због тога је Кондаковљев институт 1938. године прешао у Београд и ту наставио да ради. Изузетно је значајан за развој српске византологије, јер се византологија у Србији, на Универзитету у Београду, практично и развијала захваљујући научницима који

су радили у оквиру Кондаковљевог института, пре свега Георгију Острогорском, једном од наших највећих византолога. Београдска византологија је постала једна од најпризнатијих, најквалитетнијих у свету, а све, дакле, захваљујући Кондаковљевом институту и научницима који су из Прага 1938. године прешли у Београд.

Институт је наставио са издавањем периодичних публикација. Оне се сада зову *Анали Кондаковљевог института* и једном годишње излазе у Београду. Читав један том научноистраживачких радова посвећен је *Слову о Игоровом походу* (рус. *Слово о полку Игореве*), важном руском средњовековном тексту. Овај је зборник објављен непосредно пред почетак Другог светског рата, у пролеће 1941. године. Био је то други зборник о овом средњовековном тексту, јер је у Прагу још раније, 1935. године, изашао један том научних радова посвећен управо овом спеву. То уједно говори о актуелности руске средњовековне књижевности и самог спева.

И, дакле, долазимо до Београда, још једног важног руског научног центра. Видели смо да се институт у Берлину врло брзо угасио, а да је прашки деловао прилично успешно. Међутим, руски научници у избеглиштву су сматрали да то није довољно, да је потребно основати још један квалитетан научни институт, и та је идеја изнесена на IV конгресу руских научника, који се 1928. године одржао у Београду. Предлог је прихваћен и у јесен те исте године, 16. септембра 1928, у Београду је основан Руски научни институт, трећи по реду. Био је успешнији од берлинског и прашког, а радио је све до 1940. године. У почетку је био, као и друге руске културне, образовне и научне институције, и то захваљујући Државној комисији и Александру Белићу, смештен у згради Академије наука.

Што стално помињем Белића у контексту Академије наука? Сећате се, говорио сам, он је прво био секретар, а онда и пред-

седник Државне комисије. У то време већ је постао и председник Академије наука, чију је зграду дао на коришћење и руским научним и образовним институцијама. Велику помоћ при раду, захваљујући Академији наука, Руски научни институт је имао и од Универзитета у Београду, јер су се и Академија наука и Универзитет трудили да знање и квалитет руских научника искористе и за свој научноистраживачки рад. Међу неке од важнијих професора спадају чланови Руског научног института који су истовремено били и професори Универзитета у Београду. Између два рата на различитим факултетима радило је негде око седамдесет руских професора, а Српска академија наука је имала чак 11 руских академика у овом периоду. То довољно говори о квалитету науке која је дошла у Србију, односно у Краљевину Југославију.

У Београду је било седамдесетак, у Загребу четрдесетак, а у Љубљани двадесетак-тридесетак професора. Они су дали врло важан допринос квалитету високошколске наставе и уопште научном животу и раду нове земље. Навешћемо само неке од њих: Александар Билимович, професор политичке екомоније; Александар Доброклонски, професор црквене историје; Стефан Куљбакин, академик, филолог, слависта, палеограф; Тимофеј Локот, агроном, професор на Пољопривредном универзитету; Георгиј Пио-Уљски, професор термодинамике, машинства и парних турбина, председник Савеза руских инжењера; Александар Погодин, русиста, историчар; Николај Салтиков, математичар, академик; Евгеније Спекторски, историчар права; Фјодор Тарановски, историчар словенског права, академик; Леонид Таубер, професор трговачког права, економиста; Сергеј Троицки, историчар црквеног права (иначе деда тенисера Виктора Троицког); Владимир Фармаковски, инжењер и професор машинства, академик; Сергеј Шчербаков, професор медицине, балнеолог (први је развио балнеологију као науку о бањама на територији Балкана и први је проучавао бање у Краљевини). Дакле, сви ови људи дали су изузетан научни допринос. Навео

сам само неке од руских научника који су у то време деловали. Институт је 1928. године позвао још једног великог руског научника, Петра Струвеа, професора права и социологије, који је из Париза дошао у Београд и предавао на Правном факултету у Београду и у Суботици.

Која одељења је имао Руски научни институт у Београду? Постојало је Филозофско одељење, које се бавило филозофским питањима, затим Одељење језика и књижевности, Одељење друштвених и историјских наука, Одељење природних, агрономских и медицинских наука, а пето је било Одељење математичко-техничких наука.

Институт је имао и богату издавачку делатност. Периодичне публикације које је редовно издавао од 1930. до 1941. године звале су се *Записки русског научног института у Белграде*. Врло често ћете се сусретати с речју *записки* у називу серијских публикација – *записи* овакви или онакви. Изашло је 17 бројева *Записа*, 17 томова, у којима је објављено преко 180 радова руских научника. И ту постоји једна занимљива прича. Пошто су науке биле прилично међусобно различите, како не бисмо имали руску салату од различитих текстова, направљена је селекција: непарни бројеви били су посвећени хуманистичким и друштвеним наукама, а парни природно-техничким, егзактним.

Руски научни институт је био смештен у Академији наука до 1933. године, када је подигнут Руски дом у Београду. Као и све друге школске, научне, образовне институције, и научни институт је, дакле, прешао у Руски дом, где је остао до почетка рата.

Управа Руског научног института је врло рано схватила како је неопходно бавити се библиографијама, односно створити добре прегледе радова научника који припадају различитим областима, а стварају широм руске емиграције. Зато су одлучили обратити се готово свим познатим руским научни-

цима широм света и замолити их да пошаљу библиографије својих радова, како би се то унело у библиографске зборнике, сматрајући да ће то бити јако важно за некаква будућа истраживања из различитих научних области. Ако ви имате већ постојеће библиографије радова, онда видите шта је у тој науци већ урађено, чиме су се људи већ бавили, до којих се резултата у тим областима дошло.

Идеја је наишла на велики одзив, па 1931. године излази први том публикације која се зове *Материјали за библиографију руских научних радова у емиграцији* (рус. *Материалы для библиографии русских научных трудов за рубежом*). Овај библиографски зборник донео је попис свих библиографских јединица руских научника од 1921. до 1930. године, дакле током једне деценије. Онда је предложено да се то исто уради и за наредну деценију, па 1941. године, пред сам почетак напада на Југославију, излази други том *Материјала за библиографију руских научних радова у емиграцији*, који је обухватио период од 1931. до 1940. године. Иначе, овај други том је изашао у априлу 1941. године, непосредно пре бомбардовања Београда. Пошто је штампарија тада изгорела, изгорели су и готово сви одштампани примерци. Сачувано их је свега неколико. Један је почетком шездесетих година однет у Холандију и тамо репринтован, тако да данас имамо сачувана два тома те библиографије, први и други.

Видели смо да су се у Европи руски научници врло брзо организовали у академске групе. То слично се дешавало и у Београду. По угледу на Париз, где је створена Руска академска група, и руски научници у Београду створили су 1920. године своју организацију. Она се звала Друштво руских научника у Краљевини СХС. Међутим, као и многе друге руске организације, и Друштво руских научника било је растрзано, разједињено услед политичко-идеолошких несугласица. Сећате се, говорио сам колико су се представници руске емиграције разликовали

по својим идеолошким ставовима и политичким позицијама. Тако је и у овом друштву, као и у другим организацијама, дошло до сукоба левичара и десничара. Једни су друге оптуживали за револуцију, за катастрофу, за избеглиштво, и то је у великој мери отежавало рад саме институције.

У Друштву руских научника преовладавала је десница, будући да је руска емиграција у Београду, као, уосталом, и у читавој Југославији, била прилично десничарски, промонархистички, некад и изразито радикално десничарски настројена, што је довело до тога да демократска група руских научника, тј. група оних који су инсистирали на аполитизацији, деполитизацији науке, тј. на бављењу науком, а не политиком, напусти 1921. године ово друштво и створи посебно друштво, посебну организацију, која је носила назив Руска академска група. Тако 1921. године у Београду имамо две групе руских научника: Друштво руских научника, које је конзервативно-десничарско, и Руску академску групу, либерално-демократску. По старом добром словенском моделу, и у Паризу су се врло брзо међусобно поцапали и поделили у две групе, односно две организације. И из те Руске академске групе изашла је либерална мањина, која је основала своју организацију, под називом Руски академски савез. Дакле, примећујемо да, нажалост, ни наука ни просвета нису биле ослобођене терета политике и идеологије, терета који је у великој мери отежавао рад и живот руске емиграције.

У Србију је дошао велики број руских педагога, наставника, професора. Они су лако добијали посао у југословенском образовном систему, а били су, с друге стране, заслужни и за отварање руских школа и држање наставе Русима у руским школама. Средњошколски руски наставници такође су се 1921. године организовали и створили своје друштво, Савез руских педагога. И тај је савез био оптерећен политиком, тако да се и он врло брзо поделио у две групе, организације, па од 1925. године имамо још једну групу – Руско педагошко друштво. Да-

кле, од средине двадесетих година у Београду делују две организације средњошколских наставника: Савез руских педагога и Руско педагошко друштво.

Рекли смо већ да је Југославија дала велику могућност и приличну аутономију кад је реч о отварању руских школа, које ће образовати и васпитавати првенствено руске емигранте, а уређено је и да се њихове дипломе признају као дипломе југословенских школа, те су тако свршени ученици основних и средњих школа руских били изједначени са свршеним ученицима југословенских школа. Прва руска гимназија, под називом Руско-српска гимназија, основана је у Београду 1920. године. Она је била мешовита, мушко-женска, све до 1930. године, када је због пораста броја деце, због све већег броја уписаних гимназијалаца, подељена на две, на мушку и женску. У оно је време било уобичајено да су мушке и женске школе одвојене. Овако одвојено, мушка и женска Руско-српска гимназија постојале су све до 1944. године. Дакле, деловале су чак и за време окупације. Константно је растао број средњошколаца – прве, 1920. године уписано је њих деведесеторо, а у последњим ратним годинама било је преко шестсто ђака. Била је то изузетно важна и велика школа, најзначајнија средњошколска установа у земљи, што потврђује и податак да ју је Државна комисија редовно финансирала и редовно помагала.

Осим ње, постојала је у Великој Кикинди, у Војводини, Руско-српска девојачка гимназија, дакле женска средња школа, која је радила до 1933. године, када је, услед опадања броја ученица, затворена. Имамо податке да су руске гимназије неко време, неколико година деловале и у Новом Саду, Земуну и Загребу, али не тако дуго и у толиком континуитету као београдска Руско-српска гимназија.

Треба, међутим, поменути и једну специфичност. Наиме, једино су на територији Југославије постојале специфичне

руске школе, тј. школе које су свој посебни модел образовања пренеле из царске Русије и које су добиле дозволу да постоје као такве, посебне и другачије, будући да су одступале од образовног система Југославије, али и од било ког другог образовног система у Европи. То су биле тзв. кадетске школе за мушкарце, односно девојачки институти за девојке.

Кадетске школе за мушкарце биле су полувојне школе. У њима су се у царској Русији васпитавали будући официрски кадрови. Руска емиграција није одустајала од борбе за ослобађање од руских бољшевика. Зато је сматрала да кадетске школе треба да опстану и у емиграцији, те да кадар што се у њима школује добије знање на основу кога ће бити спреман за практичан рад, али и да истовремено има квалитетну војну обуку, како би се, када започне борба против бољшевика, могао ставити на чело нове ослободилачке армије.

Три су руска кадетска корпуса деловала у Југославији неко време између два светска рата. Многи од њих су се позивали на традицију кадетских школа, које у Русији постоје још од осамнаестог века. Први донски кадетски корпус императора Александра III био је основан у Русији још 1883. године, а као школска институција евакуисан је када се повукла и Врангелова армија. Добили су дозволу да дођу у Југославију, а смештени су у Билећу, у бившу Аустроугарску велику касарну, која је касније била школа резервних официра. У Билећи су били изузетно нехумани услови за живот, тако да је Кадетски корпус из Билеће 1926. године прешао у Горажде. У Горажду су постојали и радили до 1933. године, када су због смањеног броја деце-кадета били укинута, односно стопили су се са другим кадетским школама.

Први кадетски корпус великог кнеза Константина Константиновича, друга кадетска школа, основан је од већег броја кадета из различитих кадетских школа који су се појединачно

евакуисали и бежали из Русије. Као последњи кадетски корпус, сместио се 1920. године у Сарајеву, где је постојао све до 1929. године, користећи се старом аустроугарском касарном. То је данашњи универзитетски кампус, кад се иде према железничкој станици, на Мариндвору. Такође је престао да постоји због смањеног броја кадета.

Ове две школе у ствари су се стопиле са школом која је постојала све време – Кримским кадетским корпусом, који је смештен 1920. године у Балу Цркву у Војводини. Кримски кадетски корпус је, дакле, прихватио преостале кадете из Донског кадетског корпуса и Првог сарајевског кадетског корпуса. Он је у Белој Цркви постојао све до 1944. године, све до краја Другог светског рата.

Занимљиво је да и данас у Белој Цркви живи један од бивших кадета који су завршили ту школу, Владимир Николајевич Кастељанов. У својој кући, у гаражи, направио је мали музеј кадета, спомен-собу. Сачувао је свеске, уџбенике, фотографије, неке предмете који врло дирљиво говоре о кадетима из тог корпуса, о њиховим вежбама, о њиховој настави, о свему што је ту школу разликовало од уобичајене образовне установе, односно школског система, како у Русији, тако и у Југославији. Он је баш стар, има преко 90 година, али још увек је врло спреман да прича о свему томе.

У Југославији су такође постојала и два девојачка института, тј. специјализоване женске школе. Ти су институти имали задатак не само да пружају образовање већ и да, на неки начин, буду васпитна установа која ће од девојака правити добре домаћице и будуће мајке. Девојке је, дакле, васпитањем и образовањем требало припремити за улогу жене у породици.

Први који је деловао у Југославији био је Харковски девојачки институт, основан још давне 1812. године у Харкову.

Услед грађанског рата, девојке су евакуисане из овог института. Прошле су ратну голготу и 1920. године стигле у Нови Бечеј. У Новом Бечеју је овај институт наставио с радом, и то као Руски девојачки институт у Новом Бечеју, односно Харковски девојачки институт у Новом Бечеју, све до 1932. године. Када се смањио број девојака, он је прикључен другом, тзв. Маријинском (јер је био под заштитом велике кнегиње Марије) донском девојачком институту, који је такође имао јаку дугу традицију, с обзиром на то да је основан још у осамнаестом веку.

Двадесете године су девојке које су евакуисане из Русије биле смештене у Белу Цркву. У Белој Цркви постоје Руски кадетски корпус за мушкарце и Девојачки институт, који је деловао од 1920. до 1944. године. Супруга малопре поменутог господина Кастељанова завршила је Девојачки институт, мада она не жели толико да се хвали, али имате њих двоје који су живи сведоци тог особеног школског система, преузетог, пренетог из царске Русије.

Данас се, што је занимљиво, потомци белоцркванских кадета окупљају једном годишње. Преко лета долазе у Белу Цркву и на неки начин покушавају одржати традицију својих дедова, кадета и кадетског покрета, односно кадетског система, будући да кадетских школа у том формату више нема нигде – ни у Русији, ни у емиграцији.

Дакле, најважнија ствар за руско образовање било је оснивање гимназија. Стога су се руски емигранти трудили да, пре свега, оснују гимназије, како би бившим мобилисаним војницима, људима који су за време грађанског рата прекинули своје образовање, дали могућност да заврше школовање и нађу посао. Тек после тога размишљало се о основношколском образовању, јер је деце, као што рекох, било мање. Међутим, то не значи да основних школа није било. Било их је, и те како, углавном у већим и имућнијим емигрантским колонијама.

Прве руске основне школе код нас формирале су се 1921. године. Знамо да су дуже време постојале основне школе у Београду, Панчеву, Земуну, Новом Саду, Сарајеву и Дубровнику, а знамо да су неки краћи период постојале и у Књажевцу, Херцег Новом, Храстовцу, Словенији, Загребу, Смедереву, Нишу, Суботици, Скопљу, Краљеву, Бору, дакле у више тих мањих места, и то када је било финансијских могућности и довољно деце.

Све школе, и основне и средње, морале су имати одобрење Министарства просвете Краљевине Југославије. Било је нужно, дакле, да званичне власти дају дозволу за рад тих школа. Да би се добила та дозвола, наставни планови и програми морали су бити усклађени са планом и програмом у југословенским школама. То се врло лако решавало, то никад није био проблем. Југословенско Министарство просвете формирало је и тзв. Главни школски савет за руске школе, који је водио рачуна о томе да ове школе квалитетно, успешно раде из године у годину.

Школе су углавном радиле на основу предреволюционарних планова, који су били усклађени са системом југословенског школства. Основна школа трајала је у то време четири, а средња осам година. Другачије него данас. Основно образовање подразумевало је, дакле, само четири године, а после тога нисте морали ићи даље у школу, па су углавном деца са села одустајала од даљег школовања. Средња школа је почињала после те четири године, дакле од данашњег петог разреда. У ствари, не знам како је код вас. Је л' овде осам или девет година?

Сви: Девет.

Професор: Дакле, сад је тек све другачије. Код нас је још увек $8 + 4$.

Стојанка: Осам основне, је ли, а четири средње?

Професор: Да!

Стојанка: А код нас је девет основне, а четири средње.

Дејана: Евентуално пет.

Професор: Аха! Овде онда имате практично годину дана дуже средњошколског образовања или полазите годину раније у школу?

Миљана: Годину дана раније полазимо, ја мислим...

Професор: Аха, аха! То је као оно што је код нас припремни разред, односно припремно одељење...

Сви: Да, да!

Професор: Мхм, мхм! Е, а овде је било четири године основног плус осам средњег, могућност припремног или не мора припремни да буде. Ево предмета које су имали ученици Руско-српске гимназије у Београду: руски језик, руска књижевност, општа историја, руска историја, руска географија, космографија, латински, немачки или француски, аритметика, алгебра, геометрија, тригонометрија, аналитичка геометрија, хемија, физика, природне науке, хигијена, закон Божји, филозофска пропедевтика, цртање, певање, гимнастика, краснопис, ручни рад, српски језик, историја СХС, географија СХС. Погледајте, море предмета! Можете мислити који је квалитет образовања...

Дејана: Благо њима!

Маја: А ми се жалимо...

Било је јако тешко, било је јако строго, али имамо пуно података да су виђеније београдске породице своју децу давале у ову гимназију јер су желеле да добију квалитетније образовање. Руско-српска гимназија се сматрала једном од најквалитетнијих у читавој Краљевини, а списак предмета вам довољно говори о томе. Притом су већину професора чинили универзитетски професори, чак академици. Дакле, један изузетно висок ниво образовања. Јадна деца, јер су морала све то да науче како знају и умеју уз такве професоре! Али зато они нису морали да брину о будућности, о запослењу, јер су заиста имали врхунско знање,

врхунско образовање. Када погледате данас, знање јесте роба. И те како квалитетна роба! И што веће знање имате, то вам је цена већа. Због тога се трудите стално да што више сазнајете и што више знате. Требаће вам за све у животу.

Постојала су и руска обданишта, али их је, нажалост, било јако мало, па су деца руских емиграната углавном ишли у српска обданишта. У обданишта су се примала деца са четири године. У први разред или у припремни, тзв. азбучни разред, обично се полазило са седам или осам, а у гимназију са десет или једанаест година. Гимназија се завршавала са осамнаест година, отприлике исто као и код нас. Међутим, гимназија се завршавала матурским испитом, а школска година је била подељена на три тромесечја. Дакле, нису била два полугодишта као код нас, него три тромесечја.

Дејана: То је боље.

Професор: На неки начин се, хајде да тако кажемо, можда боље уклапало у календар. Притом, оцене нису биле од један до пет, него од један до шест, или од четири до десет. Јединица је била најнижа, а шестика највиша, односно четворка најнижа, а десетка највиша оцена. Руси то кажу *шестибалльная система. Пятибалльная или шестибалльная система. Балл* – 'поен', односно 'оцена'.

Миљана: Мене сад интересује да ли су они имали распуст...

Дејана: Имали су три распуста!

Професор: Јесу! Дакле, имали су некакве кратке распусте, али...

Маја: Распуст је распуст.

Професор: Знате како оно кажу: „Не липши магарче до зелене траве”, тј. док дође до тог распуста. А онда их родитељи због јединице натерају да бубаче цело лето и да полажу све оне силне предмете које нису стигли у току године.

Дејана: Тако и ми исто!

Професор: Судбина је, дакле, како год окренете, свуда иста!

Високо образовање, нажалост, у Краљевини се није могло формирати. Руси нису могли отворити своје посебне универзитете, посебне институте. Као прво, није било довољно студентата, а као друго, било је то јако скупо. Зато су руски студенти примани на југословенске универзитете под истим условима као и југословенски. У то су време постојала три универзитета у Краљевини: Универзитет у Београду, Универзитет у Загребу и Универзитет у Љубљани. Тек касније, после Другог светског рата, оснивају се универзитети и у другим градовима. Знамо да је негде око 1500 руских студената у различито време студирало на Универзитету у Београду. Углавном су и завршавали студије, јер ако не заврше, тек онда нису имали могућност да се запосле, односно напредују у служби.

Државна комисија је 1922. године основала Савет за студентска питања, покушавајући на неки начин да финансијски помогне руским студентима, који су углавном били јако сиромашни. И овим је саветом руководио Александар Белић. Он је, дакле, био особа која је практично у свему што се тиче руске емиграције учествовала и покушавала на све могуће начине да им помогне. Занимљиво је да су се Руси, у знак захвалности, обраћали Белићу са „српска мајка”.

[Смијех до суза.]

Професор: Мушки пол није битан, категорија мајке је категорија некога ко брине...

Стојанка: Сад је Цеца...

Дејана: Сад је Цеца наслиједила Белића.

Професор: Немојте, молим Вас! Али овај човек је заиста нешто урадио и допринео, није само показивао шта има да покаже и на основу тога зарађивао.

[Смијемо се до краја предавања.]

Имамо податак да се, на пример, средином двадесетих година у Београду школовало 625 студената, у Загребу 275, а у Љубљани 37. Видимо да је релативно велик број руских студената био у различитим школама, на различитим универзитетима, и сви су они, кажем, углавном врло успешно завршавали факултете, и касније се уклапали, лако налазили посао. Узмите у обзир да је у то време више од 50% становника Југославије и даље било неписмено, што је изузетно висок проценат, те је и средња школа већ представљала један јако велик напредак у животу.

11.01–12.33

Сад прелазимо на поједине форме културе руске емиграције, пошто је она поприлично велика и поприлично богата. Покушаћемо да у неким општим цртама дамо слику руске културе у емиграцији, а да се, с друге стране, фокусирамо на наше окружење.

Неколико речи прво о позоришту. Као што сам рекао, углавном ћемо се фокусирати на достигнућа код нас, у нашој средини. Ја, нажалост, јако мало знам о историји бањалучког позоришта, тако да ћу се углавном држати Београда као културног центра, а ви треба да преко свих публикација о историји бањалучког позоришта видите какав је и колики допринос руских уметника, руске емиграције, у драмској сфери уметности. Зато ћу сад говорити нешто о доприносу руских позоришних уметника у развоју југословенске, пре свега београдске позоришне сцене. Кад кажем београдске, мислим на уметнике који су одлазили и у Загреб, и у Сарајево, и у Бањалуку, и у Скопље, и у друга позоришна места, тако да их на неки начин можемо посматрати као југословенске.

Када говоримо о режисерима који су оставили изузетан траг у том међуратном, а богами и у послератном периоду, једно од најзначајних имена јесте Јуриј Ракитин. Ракитин је своје име и уметничку каријеру стицао још у позоришту пре рево-

луције. Био је везан и за МХАТ – *Московский художественный академический театр*, можда најчувеније, најпознатије руско позориште краја деветнаестог и почетка двадесетог века, руско позориште које ће прославити Чехова, и које ће Станиславски, као најзначајнији редитељ тога времена, на неки начин поставити као модел европског позоришта двадесетог века. У тој изузетној групи људи, коју су чинили Станиславски, Мејерхољд, Немирович-Данченко, био је, дакле, и Јуриј Ракитин, који је почетком двадесетих година, на предлог управе београдског Народног позоришта, дошао у Београд да ради. Радио је све до почетка рата, до четрдесетих година. После Другог светског рата, радио је у новосадском Народном позоришту, а изузетно значајан, изузетно важан је био због покушаја да се ти нови режијски принципи, нови облици, нове форме режије, драме, савремени европски токови, донесу на прилично заосталу балканску позоришну сцену, где је најважније било кревећење, показивање груди и неке сличне ствари, што, нажалост, и данас имате као јефтину замену за позориште и позоришну представу.

Јуриј Ракитин се заиста трудио развити неке од најважнијих идеја тог чувеног система који је изградио познати руски режисер Станиславски, покушавајући осмислити како треба радити са глумцима, са сценом, како треба радити реалистички текст, а како текст који није везан за реализам. Настојао је, дакле, достигнућа европског, па и руског позоришта, пренети на нашу сцену. Кажу да му је у тим режијским поставкама најближи био Мејерхољд, један од великих реформатора руског позоришта, практично аутор тог авангардног система, авангардног савременог руског позоришта у двадесетом веку. То су та имена у чијем кругу се Ракитин кретао. Желим само тиме нагласити колико је важан његов долазак у Београд и колико је он подигао не само сценографију и режију већ и глумачки рад, јер је инсистирао на упознавању аутора, упознавању глумца са улогом, на адекватном преношењу мимиком, покретима, гласом, емоцијом, коју треба пренети преко понашања на сцени, исти-

чући важност сједињавања свих позоришних елемената у једну целину – да ништа од свега тога не одскаче, односно да немате утисак сировости или карикирања на сцени.

Још један од познатих режисера, који је радио и у Београду, али и у другим југословенским позориштима, јесте Александар Верешчагин. Још једно значајно позоришно име.

Стојанка: Како, Александар...?

Професор: Верешчагин. Александар Верешчагин.

Његов режисерски рад је, пре свега, везан за Нови Сад, за Српско народно позориште у Новом Саду. Помињао сам већ позориште МХАТ, једно од најважнијих и најзначајнијих европских позоришта краја деветнаестог и почетка двадесетог века. У једном тренутку, у тренутку избијања грађанског рата, МХАТ се налазио на европској турнеји. Већи део глумаца овог позоришта није желео да се врати у бољшевичку Русију, одлучио је да остане у емиграцији. За свој центар су изабрали Праг, а одатле су практично све време одлазили и гостовали по бројним другим европским престоницама. Од 1921. до 1924. готово сваке године на неколико месеци долазили су и у Београд, и у Загреб, и држали већи број представа. То је било и те како битно, и те како важно, јер, дакле, долази једно врхунско позориште, изводи представе на локалној сцени, и онда јасно можете видети разлику у квалитету у односу на локална позоришта, глумце, што је све дало невероватан подстицај да се домаће позориште подигне на виши ниво, нарочито тридесетих година, када неки од ових глумаца крећу да се баве и режисерским радом. Тако знамо да су тридесетих година често у Народном позоришту као режисери иступали Вера Греч и Поликарп Павлов, двоје глумаца из МХАТ школе.

Стојанка: Како сте рекли да се зове та школа?

Професор: Московски художественици, дакле глумци и режисери из Московског художественог театра.

Та трупа је и остала у емиграцији, није се вратила у Русију. Они су заиста велики, велики утицај имали на развој европског позоришта, односно на развој чехословачког, југословенског, бугарског и других позоришта у срединама у којима су се нашли.

Такође, велики утицај на развој југословенских позоришта, пре свега, имало је гостовање познатих руских уметника. Наиме, у Београд су у то време долазила нека од најзначајнијих имена. На пример, Дјагиљевљева балетска трупа изнедрила је неколико најважнијих светских балерина. Ана Павлова се и дан-данас сматра балерином број један у историји балета – најпознатијом, најважнијом и највећом балерином свих времена. Ана Павлова је остала у емиграцији и врло брзо у Лондону основала своју позоришну трупу. За нас је занимљива због тога што је 1927. године гостовала у Београду, и то је био невероватан пријем. Ко је данас музичка звезда број један? Али заиста број један. Замислите да тај дође сад у Београд или Бањалуку, и да месец дана држи концерте или да буде на сцени. Толико је тај њен долазак био важан, значајан. Дакле, једно заиста светско, велико име. Балерина број један са својом трупом долази у Београд. Друго велико оперско име био је Фјодор Шаљапин, један од најпознатијих оперских певача такође свих времена. Шаљапин је двапут гостовао у Београду, 1930. и 1935. године.

У данашњем Музеју позоришне уметности у Београду можете видети велики број скица, цртежа, графика неколико руских сценографа и костимографа који су у то време радили у Београду. Најпознатији од њих је Владимир Жедрински. Жедрински је био и илустратор у истоименим часописима, и стрип-цртач, карикатуриста, али пре свега је био познат као сценограф и костимограф и, кажем, велики број његових дела, тј. његових скица и нацрта, и за костиме, и за сцене, сачуван је у Музеју позоришне уметности. По њима можете закључити колико се разликује његов стил, начин приступа позоришној

сцени, односно неком књижевноуметничком тексту који он покушава кроз те костиме или сцену да дочара публици.

Велики утицај и велики значај имао је и један ликовни уметник, Степан Колесников. Ако будете некад дошли у Народно позориште у Београд, подигните поглед и обратите пажњу на таваницу. Таваницу, односно ону велику слику на таваници, урадио је управо Степан Колесников почетком двадесетих година. Он је, дакле, осликао Народно позориште после реконструкције 1920/21. године. Таваница носи наслов „Богиња Талија у квадриги”, дакле по богињи позоришта, која на неки начин надгледа рад београдског позоришта.

Руси су у Београду, који је био сигурно највећи културни центар руске емиграције у Југославији, основали неколико својих позоришних трупa. Као што су библиотеке, издавачке куће и школе биле значајне за културни живот руских емиграната, тако су и руска позоришта била важна. Позоришна традиција у Русији је прилично дуга и прилично важна, квалитетна. Прво деветнаести век, па онда почетак двадесетог века са тим новим позориштима, са реформом који су људи из позоришта МХАТ спровели... Све то на неки начин покушавају у животу одржати и бројна руска позоришта у емиграцији, између осталог и у Београду. Београдско Руско драмско друштво основано је 1925. године, а окупило је готово 80 позоришних уметника који су се у то време налазили у Београду. Међутим, оно није могло дуго да опстане. Врло брзо се распало, као и обично због унутрашњих сукоба, на две позоришне трупе. То су: Руска студија драмске уметности, на чијем челу се налазио режисер Владимир Загородњук, те Театар руске драме, на чијем се челу налазила супруга Јурија Ракитина, чувена лепотица Јулија Ракитина. Ова је подела на неки начин била и добра – имамо могућност да пратимо два позоришта, гледамо две позоришне трупе и тако упоређујемо њихов квалитет, будући да су се оне све време такмичиле у привлачењу публике.

Позориште Јулије Ракитине је можда значајније по свом раду. Јулија Ракитина је окупила велики број младих уметника. То су претежно били глумци-аматери, углавном руски момци и девојке, који су истовремено били и песници и писци, односно покушавали су да се реализују као уметници, као песници, као сликари, као глумци. Дакле, врло живи млади људи, који су се на било који начин желели бавити уметношћу. Можда то нису увек били врхунски домети, али је та енергија једноставно читаво то позориште стално вукла напред. Неки од најзначајнијих глумаца из трупе Јулије Ракитине јесу: Јуриј Офросимов, млади песник и глумац из тог београдског песничког круга...

Стојанка: Јуриј?

Професор: Јуриј Офросимов, глумац из те позоришне трупе, кажем, и истовремено млади песник.

Ту су затим били Всеволод Хомицки, глумац, писац, режисер, те песнички и глумачки пар Нина Грињевич и Игор Гребеншчиков. То су само неки од чланова ове позоришне трупе.

По чему се позориште Јулије Ракитине издвајало? Већ сам више пута помињао Београд као изразито конзервативну, изразито десничарску, изразито монархистичку средину. Јулија Ракитина је једина на позоришну сцену доносила и совјетске комаде, желећи да публику упозна и са драмским стваралаштвом у Совјетској Русији. То су, пре свега, биле хумореске или сатире, али је битно то да, ето, она не прави разлику *ми* и *они*, *наше* и *њихово*, *наше* је добро – *њихово* је лоше. Заправо, она се труди да на неки начин сруши ту идеју да је бољшевичка Русија извор свега лошег, извор зла, и то тако што ће показати нове позоришне представе младих аутора из Совјетске Русије. У томе је њен допринос, у том пропагирању, приказивању савремених позоришних токова Совјетске Русије. Наравно, морала је притом бити јако опрезна, пазити да ниједан идеолошки обојен текст или текст у коме ће се препознати било какав комунистички

лик, бољшевичка пропаганда, не буде приказан на сцени, јер би представа била забрањена, не би се могла изводити.

Хајде да поменем ово друго позориште, па ћу онда вам представити и околности. У Београд 1929. године из Риге долази Александар Черепов. И при доласку ствара своју позоришну трупу, која носи назив *Русский общедоступный театр*, Руско отворено позориште, у буквалном преводу – општедоступно.

Миљана: Можете ли само поновити како се он звао?

Професор: Александар Черепов.

Дакле, имамо то позориште основано почетком тридесетих година. Почетком тридесетих година имамо заправо два добра, велика руска позоришта која делују у Београду: позориште Јулије Ракитине и позориште Александра Черепова. И креће такмичење. И једно и друго позориште држе представе суботом, само суботом, и онда се гледа код кога је више публике дошло, и тиме се оцењује квалитет рада. Нарочито је занимљиво, а и Јулија Ракитина је о томе писала, да никада у овим позориштима није било реприза представе. Сваке недеље ви имате премијеру. Зашто? Није било довољно публике за репризу. Сви који су желели одгледати представу, дошли су тај једини пут кад се она играла. Позориште су углавном, као што сам рекао, чинили млади људи, аматери, који су морали и радити негде да би зарађивали за живот, а они су из суботе у суботу давали премијере позоришних комада. Можете мислити који је то напор био за њих. Плус, дакле, то стално такмичење два позоришта: ко ће бити бољи, ко ће привући више публике.

Та позоришта су се, међутим, разликовала у репертоару. Јулија Ракитина је углавном приказивала младе, а врло често и совјетске ауторе. Черепов је углавном у свом позоришту давао класику, пре свега руску класику деветнаестог века. Занимљиво је да је у публици било можда подједнако и Срба и Руса. Дакле,

иако су се представе, наравно, изводиле на руском језику, осим Руса, руских емиграната, био је ту и велики број Срба, који су били и одгајани на тој руској култури, па су желели да сазнају и прате шта се у савременој драмској уметности дешава.

То такмичење и суревњивост ова два позоришта, наравно, нису могли дуго да трају. На крају је, захваљујући ангажавању Бранислава Нушића и неких других српских уметника, 1936. године дошло до њиховог уједињавања. Под заједничким именом Руски театар, односно, Руско позориште – од 1936. су наставила даље да делују у Руском дому. Занимљиво да је Руско позориште радило све време рата, иако су ратни сукоби прекинули многе културне токове и затворили многе културне институције. У Руском дому су се од 1941. до 1944. године сваке недеље одржавале позоришне представе, а изводило их је Друштво руских сценских уметника у Србији, професионално удружење руских глумаца, руских позоришних уметника у Србији. На челу овог друштва налазио се глумац Олег Миклашевски.

Стојанка: Олег?

Професор: Олег, да. Миклашевски.

Редовно су, дакле, сваке недеље изводили позоришне представе. Последња је била два дана пред ослобођење Београда. Дакле, до последњег дана рата играли су представе.

Када говоримо о београдском Народном позоришту, основаном још у деветнаестом веку, до двадесетих година говоримо само о драмском позоришту. Опера и балет нису постојали, јер није било довољно ни оперских ни балетских уметника. Они се у Београду развијају тек од двадесетих година, управо захваљујући великом броју руских уметника који је дошао у Србију. Читав овај период између два светска рата, готово две трећине састава опере и балета, као и више од половине ор-

кестра београдског Народног позоришта, чинили су заправо руски уметници, што довољно говори о томе колики је заправо допринос руских уметника позоришту Србије, односно Југославије. Опера је основана у Народном позоришту 1919. године, а балет следеће, 1920, захваљујући, као што рекох, руским уметницима.

Касније ћу навести и неке од познатих балетских уметника у Београду, а сада ћу поменути само неке од познатих оперских певача и певачица, не само у београдским или југословенским него и у европским оквирима. То су: Ксенија Роговска, Јелена Ловшинска, Софија Драусаљ, Павле Холодков, Неонила Вољевач, брачни пар Лиза Попова и Михаил Каракаш. Било их је много више, али наводим само неке од најзначајнијих.

Шта примећујемо? Руских уметника готово да нема у драми. Имамо режисере, али глумаца нема, док, с друге стране, у опери и балету готово су искључиво они. Зашто? Шта мислите, зашто их нема у драми? Па јако је тешко Русу да научи добро говорити српски. Замислите, на пример, да нека руска дама треба да глуми у трагедији – она умире, и наравно да ће цела сала вриштати од смеха.

[Професор то опонаша, и ми вриштимо од смијеха.]

Јако је тешко било да се тај акценат и та мекоћа језика код Руса не осете. Приметиће се кад-тад, колико год неки Рус добро знао српски. То је тај акценат који остаје негде у говору и пре или касније се открије, а то се у позоришту не треба десити, јер у тренуцима када је потребна изражајност, максимална посвећеност, не сме ништа да одвуче пажњу. Зато руских глумаца и глумица готово уопште није било на сцени. С друге стране, у опери и балету, где није битно како говориш, јер су то уметности покрета, односно певања, много су лакше Руси могли доћи до изражаја и постићи те јако, јако вредне и важне резултате.

Балет је у Београду, као што сам рекао, основан 1920. године, захваљујући руским уметницима, пре свега уметницама. Занимљиво је да су те уметнице, балерине, одмах по доласку у Београд оснивале и своје балетске школе, које ће бити на врло високом нивоу све до педесетих, шездесетих година. Та београдска балетска школа, што су је, дакле, створиле руске уметнице које су дошле у Србију после револуције, сматра се, заправо, једном од бољих балетских школа у европским размерама.

Клавдија Исаченко је једна од првих која је дошла. Она је одмах основала своју малу балетску школу, коју је касније Народно позориште практично прикључило као своју школу балета, што већ говори о томе колики је био њен квалитет, колико су поштовали њен педагошки рад. Ту је затим Јелена Пољакова, која је иначе била првакиња Маринског императорског позоришта у Петербургу. Не знам колико знате, али два најпознатија оперска позоришта у Русији, до дана данашњег, јесу Бољшој театар у Москви и Марински театар у Петербургу, а то су заиста и данас два најзначајнија театра у свету. У оно време, „тем более” (’тим пре’). Дакле, у Београд је дошла и ту радила једна таква примабалерина, из једног таквог позоришта. Она је, иначе, неколико година била и чланица Дјагиљевљеве трупе. Дјагиљев се убраја међу најзначајнија уметничка имена с почетка двадесетог века. Он је практично препородио балет и обновио интересовање за њега у Европи, и то довођењем руских уметника. Реч је о чувеној Руској сезони, која се у Паризу одржавала сваке године. На основу свега наведеног, јасно је да је Клавдија Исаченко била заиста велико име светског балета.

Поменућу још неке. Били су ту: Александар Фортунатов, један од ретких мушкараца, који је од 1920. године био и директор Београдског балета и кореограф; затим Маргарита Фроман, солисткиња Бољшој театра (дакле, једна од најзначајнијих из трупе Бољшој театра, јер је бити солиста нешто највише на шта балетски мајстор може претендовати); Нина Кирсанова, изузетно за-

служна за обнављање балета после Другог светског рата, пошто је захваљујући њеном педагошком раду обновљен југословенски балет после Другог светског рата, а готово све балерине до неких осамдесетих, деведесетих година заправо су потицале из њене уметничке школе, не само у Београду него и у другим балетским трупaма бивше Југославије; те брачни пар Анатолиј Жуковски и његова супруга Јања Васиљева. Сви ови уметници су већ почетком двадесетих година дошли у Београд те више од две деценије и те како доприносили развоју опере и балета код нас.

Александар Черепов, кога смо малопре помињали, заслужан је, између осталог, и за развој филмске уметности код нас. Био је један од првих режисера, а основао је у Београду и прву филмску школу, која је притом била бесплатна, јер му је идеја била да се за ту нову уметност, коју је сматрао уметношћу будућности, обучи што већи број младих људи. Дакле, његов рад, његови пионирски кораци на осмишљавању југословенског филма прилично су важни и занимљиви.

Сачувано је двадесетак минута филмова које је он радио. Нажалост, не могу да вам то пустим, али имам снимљено. Он је окупио трупy апсолутних аматера, учесника те школе, и направио неколико хуморески, хајде да тако кажемо – *Авантуре доктора Гагића, Неспретни Буки на аеродрому, Неспретни Буки на улици*. Реч је о јунаку који се не сналази у одређеним тренуцима, одређеним ситуацијама, и углавном се око тога, на некаквој забуни, прави заплет. Дакле, комедија и сатира. Авантуре доктора Гагића су сачуване. Сачуван је тај почетак. Неми је филм, наравно. Ако желите, могу то да вам преснимим, да видите како је то дирљиво! Апсолутно наивно! Дакле, ти први кораци, кад он покушава да глуми јунака... „А-а-а, јесам добро?” Јер је све још потпуно аматерски. Занимљиво ће бити да погледате!

Сад ћу представити мало шири контекст руске уметности у емиграцији. Велики број руских уметника, као што смо видели,

напустио је земљу после Октобарске револуције. Они су дали заиста велики допринос не само развоју српске, југословенске уметности већ и европске. Навешћу нека имена. Већ сам више пута поменуо Дјагиљева и његов значај за популаризовање балета у двадесетом веку. Он и читава његова труппа нашли су се после револуције у Европи, где су и остали и у великој мери допринели препороду европских балета. Осим Ане Павлове, коју сам мало пре поменуо, ту је још једна чувена балерина из круга Дјагиљевљевих уметника – Тамара Карсавина.

Дјагиљев умире 1929. године, сахрањен је у Венецији, а његов наследник је Сергеј Лифар, много познатији као Серж Лифар, који је постао главни кореограф француског балета и практично створио француски балет ни из чега. Други велики члан Дјагиљевљеве балетске труппе јесте Георгиј Баланчинадзе, односно Жорж Баланшин. По презимену видите да је Грузин.

[Стојанка пита за презиме. Професор понавља презиме, иако га је већ двапут поновио.]

Баланшин је био најпознатији балетски уметник Америке и практично оснивач америчког балета. Заправо, балет је у Америци постојао и пре тога, али га је Баланшин уздигао на светски ниво. Дакле, примећујемо да балет у свету постоји, али није заиста претеривање кад кажемо да постоји само захваљујући руским уметницима, јер би балет као уметност изумро негде крајем деветнаестог и почетком двадесетог века да није било руских балетских уметника који су га препородили. Иначе, најпознатија љубавница цара Николаја II била је чувена Матилда Кшешинска, велика балетска уметница, која је међу првима отишла, побегла из Русије. У њеном дворцу, у вили у Петербургу, крили су се Лењин и други припадници бољшевичке партије, и практично из њене виле започели револуцију октобра 1917. године.

И велики број руских сликара нашао се у емиграцији, како представника авангардистичких токова с почетка двадесетог века, тако и представника традиционалног руског сликарства, које се заснивало на реализму, на групи „передвижњика” из деветнаестог века. Руско сликарство на почетку двадесетог века било је изузетно провокативно, авангардно и ново, водеће у односу на европску уметност. Заправо, водило је напред. Дакле, у емиграцији су се нашли и модернисти, тј. авангардисти, и, хајде да кажемо, реалисти. Поменућу само неке од најзначајнијих сликара. То су: Александар Бенуа, Лав Бакст, Наталија Гончарова (није Пушкинова супруга, али се исто зове и презива као и она), Михаил Ларионов, Мстислав Добужински, Филип Маљавин. Сви су они представници тзв. сребрног доба или сребрног века руске културе, руске уметности.

Ту је, затим, познати сликар и илустратор, пре свега руских бајки, Иван Билибин. Сигурно сте видели неке његове илустрације бајки. Јасно ћете га препознати, кад га будете видели, по колориту, по занимљивим бојама, цртежима... Он је био мајстор у сликању тих фантастичних, митолошких сцена, сцена бајки. Потражите на интернету, видећете, препознаћете, сигурно сте видели, познат је као уметник. Ту су затим и носиоци традиције, тзв. передвижњика реалистичке уметности деветнаестог века, пре свега Иља Рјепин. Не знам да ли сте, на пример, видели слику *Бурлаци на Волги*. Знате како изгледа?

Александар: Да, сједе овако код бурета и...

Професор: Не, не! То је Иља Рјепин, али то је *Козаци пишу писмо турском султану*. Добро, знате ту слику! То је био, дакле, низ физичких радника који вуку лађу. То се обично узима за најпознатију реалистичку слику са том социјалном тематиком у руском сликарству, управо та линија „передвижњика”. Дакле, Иља Рјепин. Запамтите његово име. Један од највећих руских сликара, руских уметника краја деветнаестог и почетка двадесетог века. Затим, Николај Рерих...

Наравно, Стојанка: Николај?

Професор: Рерих. Затим Константин Сомов, Зинаида Се-
ребрјакова.

Уметници које смо до сада помињали неспорно су највећи и најзначајнији руски уметници. Међутим, постоје два уметника чији је допринос европском сликарству, европској уметности, заправо много већи и важнији. Дакле, они су много веће резултате постигли у Европи, па се зато врло често сматрају европским, немачким или француским уметницима. Један од њих је Василиј Кандински, који се такође нашао у емиграцији, а за кога и Немци и Руси тврде да је њихов. Он је оснивач тзв. беспредметног сликарства, беспредметне уметности. На слици немате више предмете, него комбинацију боја, односно мрља, боја, линија и тачака. То је, дакле, тај авангардни приступ сликарству почетком двадесетог века. Други велики уметник је Марк Шагал, кога својим обично називају Французи, али и Јевреји, и то због јеврејског порекла.

Осим руских сликара, а видимо да се много њих нашло у Европи и да су на различите начине утицали на даље токове европске уметности двадесетог века, и одређен број великих руских композитора двадесетог века такође се после револуције нашао у Европи, одбио да се врати и заправо своје даље уметничко стваралаштво везао за европску традицију.

Међутим, шта је занимљиво? До сада смо говорили о издавачкој делатности, о школама, образовном систему, о политичким и друштвеним организацијама... У свима њима, као што смо видели, инсистирало се на принципу рускости, тј. на идеји националног, традиционалног, на одржавању идеје културе памћења. Уметник је, с друге стране, космополита, па врло тешко и врло ретко инсистира само на националном, тако да све ове уметнике чији ћемо рад у иностранству пратити, зависно од тога где су се нашли, и локалне средине убрајају међу

своје уметнике. Већина њих је отишла у Француску, посебно ови авангардисти, уметници авангарде. Они су, као носиоци идеје авангарде, и те како утицали на француско сликарство друге половине двадесетог века, тако да их Французи, на неки начин, с правом сврставају у своје уметнике. Хоћу да кажем – уметност, за разлику од неких претходних области, није имала тако јасно изражену идеју мисије очувања руске културе. Њихова идеја је, још и раније, у Русији, била идеја свеопштег културног уздизања, свеопштег културног образовања, које не зна за границе, нације, за појам државе. То су наставили да следе, дакле, и у срединама у које су дошли после тих великих идеолошких преокрета у Русији.

Руски композитори које ћу сада поменути и раније су били познати Европи, пре свега захваљујући Дјагиљеву и балету, јер су управо они компоновали највећи број балета са којима су се руске трупе појављивале у Европи. То су, пре свих, Игор Стравински, Сергеј Прокофјев, Сергеј Рахмањин, Александар Глазунов.

[Наравно, Стојанка није чула презиме. Професор понавља.]

Претпостављам да су вам њихова имена позната, бар нека, ако већ нисте слушали њихова дела. То су класици европске музике, стубови музике двадесетог века. И остаје ми да наведем Фјодора Шаљапина, једног од најпознатијих оперских певача свих времена. Њега сам, додуше, већ поменуо, али да га сад ставим и у тај шири, европски контекст. Шаљалин се такође у то време нашао у емиграцији, а славу је даље остваривао или ширио на бројним сценама европских опера.

Сад неколико речи о руским сликарима код нас. Ја се опет извињавам што највише знам о Београду, и што ћу највише говорити о Београду, јер Београд је био највећи центар руске културе. На крају ћу ипак рећи и неколико информација у вези са

културним животом руске емиграције у Бањалуци, оно што сам успео да пронађем. То би могло бити подстицај вама за нека будућа истраживања. Осим Бањалуке, можете истраживати и друге средине, средине из којих ви потичете, пошто нема места у бившој Југославији да у њему није био бар један Рус, или нека руска породица, или неки руски уметник, инжењер, лекар, који је оставио некакав траг.

Шта карактерише руске уметнике у Југославији? У односу на Париз, у односу на Берлин, па чак и односу на Праг, морамо, нажалост, констатовати да су балканске земље, Бугарска и Југославија, које су примиле заиста велики број руских избеглица, биле ипак културна провинција. Највећи број великих, важних уметничких имена одлазио је у Западну Европу, јер је тамо могао брже, успешније своје популарно име на неки начин и наплатити.

Даље, на Балкану, па самим тим и у Југославији, авангардиста, руских авангардиста, готово да није било. Они су углавном одлазили у европске центре руске авангарде, попут Берлина и Париза. У Србију, у Југославију, у Београд, долазили су, пре свега, уметници који су били носиоци оног академског реалистичког сликарства, заснованог на идејама деветнаестог века, дакле академски сликари реалисти, „предвижњици”, са тек повременим импресионистичким тоновима. Дакле, то је једно прилично конзервативно академско, школско сликарство, без неких великих експеримената.

Међутим, и неки од њих били су велика и важна имена, која су опет дала додатни подстицај развоју првенствено југословенског сликарства. Дакле, с једне стране постојао је утицај европских токова, са запада Европе, а с друге стране тај руски културни утицај, појачан боравком и стваралаштвом руских уметника у самој Југославији. То је и те како било плодотворно за развој југословенске, односно српске уметности између два светска рата, па чак и после, што ћемо и видети касније.

Већ 1922. године ствара се прва организација руских уметника, руских сликара код нас – Студија руских уметника у Београду. То су, пре свега, били уметници-аматери, сликари из некадашњих војних јединица Врангелове армије. У мају 1928. године ова група уметника организовала је у Београду велику уметничку изложбу, где је представила више од триста уметничких радова различитог квалитета. Тако су показали да и уметници-непрофесионалци, уметници-аматери, могу, и у тако тешким условима, створити занимљива, чак и вредна уметничка дела.

Професионално удружење, дакле удружење професионалних и школованих уметника, формирано је 1928. године. То је било Друштво руских уметника у Југославији. Имало је и своју школу, у којој је обучаваало младе сликаре, графичаре, младе уметнике, и оно је, као и читав низ других културних институција, деловало у згради Академије наука у Београду до 1933. године, а после се преселило у Руски дом. Председник друштва био је сликар и архитекта, додуше много познатији као архитекта, Василиј Баумгартен, који је, иначе, и пројектовао зграду Руског дома. Она је занимљива због тога што је једина зграда у стилу руског ампира на Балкану. Али даба да вам о њој говорим, кад је нисте видели.

[Видјели смо, показао нам ју је.]

У Југославији, па и у Београду, било је, као што сам већ рекао, јако много руских архитеката који су ту оставили јак печат. Међутим, они су се углавном трудили да се прилагоде локалним укусима и локалним уметничким токовима. Ту руску линију, ако се сећате, показали су приликом изградње Храма Свете Тројице, када је архитекта Валериј Сташевски радио цркву намењену руским верницима, у том руском средњовековном стилу.

Требало је да на домовину асоцира и друга велика културна институција, Руски дом, посвећен Русима који ће долазити

ту на позоришне представе, у библиотеку, на научни институт и др. Најпопуларнији, најпознатији руски национални архитектонски стил јесте руски ампир, стил у коме су саграђена многа здања у Петербургу, у Москви и другим великим градовима, стил у коме су подигнути многи племићки дворци читаве Русије, дакле стил који се јасно у свести Руса повезује са домовином. И управо је у том стилу изграђена зграда Руског дома. Дакле, Баумгартен је свесно, као и Сташевски, ишао на то да Руси који долазе у ову зграду, који посећују ову зграду, уоче јасну везу са домовином.

Иначе, Баумгартен је пројектовао и стару зграду Генералштаба у Београду, зграду која је тридесетих година проглашена за најлепшу у Београду, а постоји и дан-данас. Заиста, то једна је од најпропорционалнијих, естетски најинтересантнијих зграда у Београду. Срећом, није уништена за време бомбардовања. Срушене су нове зграде Генералштаба.

Треба поменути и КРУГ, београдску групу сликара, вајара, архитеката. Она је створена 1930. године. Случајно је испало да се овај акроним подударно са српском речју *круг*, а нема никакве значењске везе с њом, него је заправо настао од првих слова четири руске речи што означавају четири основна алата којима су се ти уметници служили: К – *кисть* (кист, односно четкица), Р – *резец* (глето), У – *угољ* (угаљ којим се сликало) и Г – *готовалня* (прибор за техничко цртање). Група КРУГ је већ 1931. организовала велику изложбу, представивши се тако београдској публици. Иначе, свака од ових уметничких група трудила се да често организује изложбе својих радова како би се представила, али и продала своја уметничка дела.

Кад говоримо о великим уметничким изложбама, морамо поменути најзначајнију изложбу руске уметности, велику и у европским размерама. Она је одржана у марту 1930. године на Калемегдану, у Уметничком павиљону „Џвијета Зузорић”, са

идејом да се сви или готово сви руски уметници који су се нашли у емиграцији представе београдској публици. Дакле, била је то велика изложба руске уметности, са више од четиристо експоната, слика пре свега, али и цртежа, графика, скулптура. Око 80 уметника представило се на овој изложби, између осталих: Михаил Ларионов, Наталија Гончарова, Зинаида Серебрјакова, Александар Јаковљев, Борис Григорјев, Константин Коровин, Алексеј Коровин, Мстислав Добужински, Александар Бенуа, Николај Рерих, Иља Рјепин, Петар Нилус, Хаим Сутин. Дакле сва велика и важна имена руске емиграције у том су се тренутку на неки начин, барем неким својим делима, представила у Београду.

Јако је добар и каталог те изложбе, са репродукцијама. Зашто је он занимљив и важан? Када је, наиме, била та изложба, покренута је иницијатива да се највећи део тих слика откупи, да се задржи и сачува у Југославији. Народни музеј је купио велики део колекције, приватници су такође купили велики део, тако да је заиста огромно уметничко благо, изложено 1930, и сачувано. Међутим, много је дела за време рата или украдено или заувек уништено, и да нема тог каталога, ми не бисмо знали шта су све поједини уметници стварали, јер никаквог другог трага нема. Ако се све ово узме у обзир, може се закључити да та изложба јесте била важна за представљање руске уметности свету, али је, с друге стране, била важна и за нас, јер је то велико уметничко благо остало овде и данас га можете видети и у Народном музеју, и у неким приватним колекцијама београдских филантропа.

У нашем Народном музеју чувају се 33 велика, важна уметничка дела управо тих уметника с почетка двадесетог века, уметника сребрног доба, окупљених у групу Свет уметности (рус. *Мир искуства*). Тако су ту већ помињани Александар Бенуа, Мстислав Добужински, Сергеј Виноградов, имамо неколико слика Василија Кандинског, Фјодора Маљавина, Николаја

Рериха, Иље Рјепина, Зинаиде Серебрјакове... То је, дакле, за релативно мали музеј јако добра уметничка колекција дела која су настајала првенствено у овом периоду, између два светска рата, а стварали су их управо руски уметници, руски емигранти што су код нас деловали.

Набројао сам већ неке од најзначајнијих уметника, а сад ћу навести само двојицу или тројицу сликара, са жељом да их видите некад и уживо, односно да дођете, да посетите Београд и Народни музеј, па да видите њихова најзначајнија дела.

Уметник број један у Србији тада је био Степан Колесников. Већ смо га помињали. Ако се сећате, то је уметник који је осликао плафон Народног позоришта у Београду. Он је био и пре револуције познат, признат сликар и уметник. Као такав је, дакле, дошао у Србију. Већ 1921. године одржао је прву самосталну изложбу у Београду, а све слике са изложбе продате су за један дан, што говори о томе да је врло брзо постао популаран и код нас. Паја Јовановић, на пример, сматрао га је најбољим савременим југословенским уметником, дакле нашим уметником. То је занимљиво, јер Паја Јовановић није тек било ко. Руси су углавном овде и третирали као наши уметници. Иначе, Колесников је био познат по својим пејзажима и по портретима, будући да је углавном њих и радио. Дакле, управо оно што се салонској публици највише и допадало.

Други познати сликар био је Борис Пастухов, такође популаран, пре свега, у београдским салонским круговима. Његово је сликарство било блиско импресионистичком. У Дубровнику је дуго година живео Алексеј Ханзен (на руском Алексей Ганзен), унук чувеног сликара Ајвазовског, а он је био познат првенствено као мариниста, дакле сликар мора, морских пејзажа.

Један од најзанимљивих младих уметника био је Игор Васиљев, који је, на неки начин, објединио предратни и послерат-

ни период југословенске уметности. Васиљев је заправо покретач авангардног покрета после Другог светског рата. Његова слика напушта канон, он се поиграва неким тематикама... Врло су занимљиве те његове мрачне слике. Идеја му је да изазове реакцију посматрача тиме што ће га згрозити, што ће га избацити из уобичајеног колосека – „Јао, дивно, јао што је лепо, јао што је романтично.” Уметност је, по њему, имала задатак да те испровоцира, натера те на размишљање, натера те да се покренеш, а не да онако буде само: „Ју, што је лепо и што је... Мало да одспавамо.” Управо супротно! И он све време ради на томе. На жалост, умро је као јако млад, и сликарски опус му је релативно мален, релативно узак.

С друге стране, једна од главних авангардних група после рата јесте тзв. Медиаала. Уметници београдске Медиале били су носиоци уметничких токова шездесетих, седамдесетих година. Оснивачи ове уметничке групе, а уједно и њени главни, најважнији сликари, били су руски емигранти, тачније потомци руских емиграната, Леонид Шејка и његова супруга Оља, односно Олга Ивањицки. Она је релативно скоро умрла, а била је једна од најзначајнијих, хајде да кажемо, српских сликарки друге половине двадесетог века.

Занимљиво је да се управо у Србији створио читав један круг руских уметника који су сликали на духовне теме. Били су то, дакле, сликари икона, сликари фресака, а ангажовао их је, с једне стране, двор, а с друге Министарство грађевина. Имали су задатак да обилазе српске манастире и да копирају фреске, односно најзначајније средњовековне уметничке споменике. Највећи број тих цртежа и копија на крају је нашао сврху приликом изградње Опленца, маузолеја Карађорђевића, јер су руски уметници у највећој мери осликавали Опленац. Најпознатији, или неки од најважнијих, јесу: Иван Дикиј или Иван Дики, Борис Образков, који је, између осталог, осликао и дворску капелу на Дедињу и мали Храм Светог Саве на Врачару, затим Вла-

димир Предајевич или Предојевич (пошто срећемо различите варијанте), који је урадио фреске и иконе за Патријаршијску капелу у Београду, као и мозаик за Цркву Свете Петке на Калемегдану.

Од вајара, најзначајнији руски уметник код нас је Роман Верховски. Верховски је, додуше, био и сликар и архитекта, али је првенствено био познат као вајар. Његова два најзначајнија дела и данас су сачувана, а налазе се у Београду, на Новом гробљу.

Један је велики, монументални Споменик браниоцима Београда 1914/15. године. Требало је да овај споменик покаже захвалност оним првим браниоцима Београда, на почетку рата, 1914/15. године, када је Аустроугарска бомбардовала Београд преко Саве и Дунава и покушавала преко реке да освоји град. Посебно је занимљиво што је ту, заједно са српским војницима, био и велики број руских добровољаца који су бранили Калемегдан. Споменик представља српског ратника који у једној руци држи пушку, а у другој заставу, и лежи на изврнутом црном двоглавом орлу, што је јасна асоцијација на Аустроугарску, која је срушена. Испод је велики постамент од гранита са белим двоглавим орлом, симболом Србије, односно Југославије, нове државе, а са стране је оригинални топ са Солунског фронта, као симбол победе и снаге српског ратника у борби против непријатеља. Урађен је 1931. године.

Сто метара даље, на руској парцели, на руском делу Новог гробља, налази се Споменик руске славе, чији је аутор такође Верховски. Споменик Руске славе је подигнут 1935, дакле неколико година касније него претходно поменути. Наиме, тридесетих година су посмртни остаци бројних Руса који су учествовали као добровољци током Првог светског рата или на различитим фронтима били сахрањивани по различитим малим гробљима. Касније су, међутим, ти посмртни остаци скупљени,

донети на Ново гробље у Београду, и ту је направљена мала капела, изнад које стоји Споменик руске славе. Овај споменик направљен је у облику великог пушчаног зрна, с тим да се на врху пушчаног зрна налази арханђео Гаврило са раскинутим ланцима на рукама, што симболизује борбу за слободу. Такође је ту и мач оборен надоле. Врх мача пробада главу змије која се увија око ногу арханђела Гаврила, што је јасна асоцијација на Светог Георгија.

По моделу Светог Георгија један руски уметник је направио најчувенији руски споменик, који је, између осталих, опевао и Пушкин. Сетите се како изгледа Бронзани коњаник! Дакле, Петар на коњу напред, а коњ задњим ногама гази змију. Фалконе, који је радио тај споменик по наруџбини Катарине II, намерно је направио ту асоцијацију, јер је Свети Георгије симбол и заштитник Русије. Сетите се руског грба. Верховски је зато увео двоструку асоцијацију – с једне стране, мач пробада змију, што асоцира на копље и Светог Ђорђа, а с друге стране прави асоцијацију и на самог Бронзаног коњаника, односно на ту руску симболику споменика. Самим тим, Споменик руске славе је јако битан, јер на неки начин успоставља везу са руском историјом, руском херојском прошалошћу, и том ослободилачком традицијом.

Миљана: И опет Пушкин...

Професор: Без њега не можете. Пушкин, Достојевски, Толстој, Чехов. Без њих никако не можете да се макнете. Било где! Не само у руској култури него и шире.

Испред споменика, дакле испред тог пушчаног зрна, стоји руски ратник са мачем, који указује на спремност да се увек, у сваком тренутку, боримо за ослобађање своје земље, отуда раскинути ланци. Постоји у вези с тим занимљива прича. Наиме, до последње реконструкције, претпрошле године, мач је био од метала. Хулигани су, барем једном недељно, крали тај мач, а

управа је сваки пут изливала нови, док сад у последњој реконструкцији и њега нису направили од цемента, тј. од истог материјала од кога је и читава фигура, па више нема шта да се краде.

Могоа бих да поменем још једног скулптора. То је Сергеј Алисов. Мало пре смо поменули Баумгартена, као аутора најлепше зграде, зграде старог Генералштаба у Београду. На тој згради имате више ратничких фигура, копија античких фигура. Антички ратници у различитим сценама борбе. Све те фигуре, као копије римских и грчких споменика из Ермитажа, чувеног музеја у Русији, урадио је Сергеј Алисов. Дакле, можемо закључити да је ратничка традиција на неки начин доведена у контекст са руском културном традицијом, јер су то углавном изливене копије римских и грчких модела ратника, односно њихових борби.

Сада ћемо нешто рећи и о стрипу. Можда вам је непознато, али моја колегиница која се тиме озбиљније бави каже како је заправо једна од најпопуларнијих школа стрипа управо београдска. Ова је школа, наиме, настала тридесетих година двадесетог века, а и данас спада међу три најзначајније, поред белгијске и француске. Њени оснивачи, што је за нас важно, били су руски емигранти. То је интересантно јер стрип као уметност никад није доживео свој развој у Русији, док је у Европи био изузетно популаран, а у предратној Југославији, Србији, развио се, дакле, управо захваљујући руским уметницима, руским цртачима, који су поставили основе читаве југословенске школе стрипа.

Најпознатији аутор, Ђорђе Лобачев, односно Георгиј Лобачев, практично је родоначелник српског стрипа. Он је основао тај београдски круг стрипа 1934. године. Издавачка кућа „Дечје новине“ је 1976. године објавила монографију посвећену управо његовом стрип-стваралаштву – *Чудесни свет Ђорђа Лобачева*. Заиста видите да стрип није само игра, занимација за клин-

це, него да је заиста изузетна уметност, графичка уметност, јако битна и јако важна, и да је заснована на неким битним естетским принципима. Осим Ђорђа Лобачева, у ову школу стрипа спадају још и Николај Навојев, Сергеј Соловјов...

Дејана: Ово је за школу стрипа?

Професор: Да, да да. Да, да, да. Та београдска школа стрипа...

Дејана: Је ли био неки филозоф Соловјов или...

Професор: Да, али други! Нема везе с њим. Имате филозофа Соловјова, имате историчара Соловјова. Историчар Соловјов с почетка века се чак и зове Сергеј Соловјов. Овај се зове другачије, Владимир Соловјов. Али, дакле, релативно често презиме у Русији. Али добро сте се сетили! Бар нешто. Ето, видите како треба да причате, а не да кажете као јуче...

... Иван Шеншин, још један уметник. Константин Кузњецов. Алексеј Ранхнер. Ево бар неке од њих да поменемо.

Хајде неколико речи да испричам о доприносу руских емиграната Бањалуци, а онда после да пређем на књижевност руске емиграције, пошто ћу о томе мало више да говорим. Прве избеглице у Бањалуку стигле су већ у пролеће 1920. године. Као што видимо, већ је део првог таласа руске емиграције дошао у Бањалуку. Стигли су из Котора и из Дубровника, дакле тим поморским путевима. Како су почели да долазе, појавило се питање њиховог смештаја. Крајем 1920. године, у децембру, формиран је и Одбор за прихват избеглица. У почетку су биле смештане у напуштену аустријску касарну, тј. тзв. Врбас логор, који је касније био југословенска касарна. Знате ли где је то? То је данашњи Универзитетски град, кампус. Дакле, ту су се налазиле баракe у које су биле смештене прве руске избеглице у Бањалуци.

Као и у другим срединама, варирао је број емиграната. Неки су ту били само привремено и касније наставили даље, а неки су се дуже задржали. Знамо да је 1921. године у Бањалуци било 77 руских избеглица, што је у односу на неке друге градове прилично мало. У Дервенти их је, на пример, било 225, у Добоју 171, у Доњем Вакуфу 25, дакле свуда су се на неки начин налазили, и Државна комисија је водила попис, односно покушавала да их на неки начин смести и омогући им какав-такав пристојан живот. С временом је бањалучка колонија расла, пошто се и Бањалука развијала, постајући економски напредан град. Према попису из 1931. године, у бањалучком округу (од Градишке па негде тамо до Крупе) живи 485 Руса. У самој Бањалуци било их је 70.

[Стојанка пита за годину. Није чула ни гдје их је толико било. Професор све понавља.]

До пред Други светски рат руска колонија у Бањалуци стално је расла и на неки се начин развијала. Већ 1939. године у граду има 122 Руса.

Стојанка: Нисам чула које године, извињавам се...

Професор: Пред почетак рата, 1939. године.

[И он се смије.]

Треба имати у виду да су то све образовани људи, интелектуалци, људи који на неки начин дају допринос и културном животу, културном развоју града.

[Стојанки и даље није јасно које године. Маја јој понавља, Дејана умире од смијеха.]

У вези с тим, двадесетих и тридесетих година формирају се руска друштва. Она су имала задатак да окупе Русе у Бањалуци и на неки начин усмере њихово деловање. Прва таква органи-

зација јесте Руска колонија, основана вероватно већ почетком 1921. године (немамо тачне податке о њеном оснивању, али први документи су из 1921. године). Њен циљ био је окупити Русе, дати им документе, односно могућност да се запосле и колико-толико нормално живе. Дакле, она се бавила најосновнијим животним питањима. Касније се појавила и организација која се првенствено бавила културним питањима, тј. културним животом руске емиграције. То је Руска матица. Она је, наиме, прво основана у Љубљани 1924. године, а касније су се њене подружнице појављивале и у многим другим југословенским градовима, укључујући, дакле, и Бањалуку, где је основана 1925. године. Њен главни задатак био је да културним радом одржава националну свест Руса, свест о томе да су они припадници руске нације, а самим тим и носиоци руске културе, коју на све могуће начине треба да чувају и да дају допринос њеном развоју. С тим у вези, организоване су бројне приредбе, свечаности, књижевне вечери и сл. Организација Руски соко је основана у Бањалуци 1937. године, а окупљала је пре свега младе, бавећи се њиховим физичким, спортским здрављем. Организација Руских скаута формирана је 1940. године, пред сам почетак рата.

Када је реч о архитектури, нисам вас хтео много давити београдским архитектама и њиховим делима, пошто прво треба да их видите. Међутим, можда не знате, руске архитекте...

Дејана: Мислим да су урадили испред...

Професор: Тако је, тако је!

Дејана и Миљана: Палате...

Маја: ... председника.

Професор: Али су урадили још нешто, тако да одлично, сад ћемо да поменемо све то...

Стојанка: Испред чега?

Маја и Миљана: Палате председника...

Маја: Рељеф...

Дејана: Ишли смо на првој години у Архив Републике Српске, па смо имали презентацију о томе шта је било за вријеме тих руских емиграција...

Професор: Одлично, одлично! Сад ћемо само то допунити неким информацијама, односно сетите се ви тога о чему сте говорили.

Дакле, руске архитекте и руски сликари радили су на унутрашњем уређењу Храма Свете Тројице. То је био њихов први допринос. Тако је Григориј Самојлов радио цртеж и скице за иконостас, а фреске је радио академски сликар Петар Сухачев. Можемо зато рећи како су се највише истакли у унутрашњем уређењу Храма Свете Тројице.

Стојанка: Можете ли поновити ово друго име?

Професор: Петар Сухачев. Притом мислим да је вероватно Сухачов, али да је то оно Е које није обележено са две тачке, па да је зато пренето код нас као Сухачев. Али нека остане овако како је записано у документима.

Пре него што кренемо даље, морам неколико речи да вам кажем о Григорију Самојлову. Самојлов је изузетно важно име руске архитектуре код нас. Један је од ретких који су узели југословенско држављанство. Већ је пре рата почео да ради на Грађевинском факултету, као асистент Александра Дерока, једног од наших највећих архитеката, историчара уметности, српских, југословенских. Аутор је многих пројеката. На пример, радио је пројекат прве стаклене зграде у Београду, зграде Југобанке у Улици Вука Караџића. То је објекат чији је зид комбинација стакла и металне конструкције. Пројектовао је и зграду Машинско-технолошког факултета на Новом Београду, опет са тим великим стакленим паноима, стакленим простором. То је та модернистичка архитектура, где што више светлости треба да продре у унутрашње здање. Радио је и неколико зграда

на Теразијама. Оне велике палате, где се налази позориште на Теразијама. Но, све то није битно јер... Није битно... Наравно да је битно! Важан човек, велики допринос!

Међутим, још једну ствар хоћу да поменем. Григориј Самојлов је за време Априлског рата био резервни официр. Био је заробљен и послат у Немачку, у заробљеништво, у војни логор. Понудили су му преко неких веза да као Рус буде ослобођен и да се врати, али је он инсистирао на томе да је југословенски држављанин и да ће делити судбину са осталим војницима, пре свега српским, јер су хрватски и словеначки врло брзо били ослобођени из заробљеништва.

Војни логор у коме се Самојлов налазио био је под присмотром Црвеног крста, па ту није могло да се дешава све оно што се дешавало у Аушвицу или у неким другим војним логорима. Каква-таква, макар елементарна права морала су да се поштују. Приликом једне од посета Међународног Црвеног крста, контролор је рекао како је приметио да Енглези и Французи (који су, наравно, увек били на много вишем положају него словенски заробљеници) имају капелу за верска служења, те је питао зашто словенски заробљеници, односно југословенски војници немају такво место. На то је немачки официр одговорио: „Стока ионако ни у шта не верује, па и не треба никакву капелу, јер нема коме да се моли”. Чувши то, Самојлов је саставио допис у коме је тражио дозволу да као уметник осмисли, организује неки мали простор за молитве. Нису смели да му не дају дозволу, али су му рекли: „Никакав новац нећеш добити, никакво слободно време нећеш добити, ако успеш својим рукама нешто да урадиш, изволи”. Не да је успео него су и он и његове колеге заробљеници сву храну коју су добијали мењали, трампили за креду, цртеже, боје, и тако су за неколико месеци направили иконостас за ту прилично малу капелу. Дакле, за врло кратко време направили су и уредили простор храма, буквално се одричући јела. Зато кад крену да зидају све ове зградине, с

огромним крстачама, и да се тиме хвале, истичући како су велики верници, само кажем: Стоко једна, погледајте шта је човек урадио, какав је то херојски пример жртве. Но, није битно сад. Није битна критика других. Хвалимо његово дело.

Рат се завршио, а нова, социјалистичка Југославија није, наравно, водила рачуна о религиозним формама, па су решили да тај иконостас једноставно оставе ту где јесте. Самојлов је тада одлучио: Ја ћу га, ако треба, на рукама однети одавде, јер то је наш подвиг, наш покушај да се одржимо. Енглези су се понудили да га откупе, видећи, односно желећи да прикажу то дело као симбол борбе, немирења са заробљеништвом. На крају, и то под притиском јавног мњења, одлучено је да се тај иконостас задржи и сачува. Донет је у Београд, а на сву срећу, и дан-данас постоји. Налази се у капели на Централном гробљу, можете га видети. Заиста је то прави пример подвига човека који је, ето, решио нешто да учини, без обзира на цену, тако да Самојлова треба поменути макар због тога, због некакве личне храбрости и дела које је створио у том тренутку.

Осим њега, у Бањалуци су, углавном на приватним кућама богатих житеља града, радиле и архитекте Александар и Ксенија Медведев, брачни пар. Ксенија Медведев је чак направила и пројекат за ловачку кућу, за краља Александра, у руском стилу, тј. у стилу руске избе. Међутим, Александар је врло брзо настрадао у атентату у Марсеју, тако да тај пројекат никад није ни реализован. Сачуван је само као план. Требало је да та кућа буде постављена негде на периферији Бањалуке, код неког ловишта, и да краљ Александар, уколико дође овамо, има где да одседне.

Долазимо сада до најзначајнијих споменика, који и дан-данас упадају у очи. То су фигуре на згради Хипотекарне банке, данас Палате Републике. Оне су изливене у бронзи, а представљају пар Крајишника. Њихов је аутор Владимир Загородњук, вајар и сликар. Заправо, план, нацрте за те скулптуре

начинио је већ поменути Степан Колесников, а Владимир Загородњук је те скице претворио у скулптуре. Хипотекарна банка је дала заиста много новца да читава зграда изгледа онако репрезентативно. Занимљиво је да је Загородњук урадио још и декоративне међупрозорске рељефе, тј. плоче које су се налазиле између прозора, са сценама из свакодневног живота. Било је једанаест таквих плоча, али су, нажалост, настрадале за време Другог светског рата, а нису касније никад обнављане. Остала је само једна, изнад улазних врата – фрагмент *Адам и Ева*. Две поменуте бронзане фигуре, које стоје испред улаза зграде, симболизују трговину и домаћинство. Мушкарац представља трговину. То је Крајишник у националној ношњи, са штапом и кантаром у рукама, а поред њега је врећа са изобиљем. С друге стране, женска фигура, Крајишкиња са српом у руци и снопом жита поред себе, представља домаћинство. И једна и друга фигура на неки начин одсликавају богатство земље, територије, краја у коме се налазе.

Занимљиво је да је Загородњук радио читав низ монументалних скулптура у многим градовима. Његове су, на пример, скулптуре испред Централне банке у Сарајеву, две порталне бронзане фигуре са лампионима. У већ поменутој згради Генералштаба у Београду налази се његова монументална скулптура *Самсон убија лава*. Помогао је око израде фигура сфинги од вештачког камена поред степеништа испред Хотела Авала. Он је био, слободно можемо рећи, главни вајар у међуратном периоду.

Зграду Хигијенског завода у Бањалуци пројектовала је 1931. године руски архитекта Зоја Думенцић Непењина. Думенцић је, очигледно, презиме које је добила удајом.

Стојанка: А ово друго?

Професор: Не-пе-њи-на.

Миљана: То није удато вјероватно, Стојо...

Стојанка: Можда се двапут удала...

Професор: Мислим да није. Дакле, видите овде је мало померено – обично удато презиме иде као друго, али овде као прво. Не знам, али ово друго је очигледно руско, ово прво је наше, тако да...

И још једна занимљива ствар. Не знам колико пратите шах, али један од најзначајнијих шахиста света јесте Александар Аљехин, велики мајстор, вишегодишњи светски првак у шаху. То је Рус који је напустио Русију и у међуратном периоду живео у Западној Европи. Он је двапут долазио у Бањалуку, двапут је у Бањалуци играо симултанке на велико, и то је био „вау” догађај – читав град се сјатио да га види. Аљехин је 1931. и 1936. године посетио Бањалуку, захваљујући градском удружењу шахиста, шаховском клубу. Они су, дакле, успели да једно такво име доведу овамо.

Стојанка 1936. године, је ли?

Професор: 1931. и 1936. године.

Дејана: Да ли је можда овај брачни пар Александар...

Професор: Медведев, аха.

Дејана: Да ли је можда неко од њих сад остао? Имају ли неке потомке и сада, или...?

Професор: Ја не знам. Што се њих тиче, они су у Нишу доста радили, па су онда дошли у Бањалуку, а да ли су после тога отишли... Чекајте да видим. Мачкић је правио попис, хајде да видимо помиње ли било кога...

Дејана: Нешто се не могу сјетити, али човјек који нам је држао презентацију у Архиву рекао је да неко сад од ових имена, али не знам ко, има неког претка, као неку унуку, праунуку, не знам, и он је у контакту с њом...

Миљана: Има 90 година...

Професор: Аха...

Дејана: Али не могу се сјетити... Да, 90 година... Али не могу се сјетити, неко је од ових имена...

Стојанка: Јест сигурно.

Професор: Ја знам да је, на пример... Она је сада професорка славистике у Загребу... Татјана Рибкина Пушкадија... Знаш да је она из Бањалуке пореклом, да је њен отац живео у Бањалуци, да се она касније одселила у Загреб и да је на неки начин она потомак руских емиграната одавде. То знам. Она се више бавила руском емиграцијом у Хрватској, руском емиграцијом у Загребу, а мање овом овде... Али сад ћу видети да ли има било какав повез за Медведеве... Нигде нису... Не помиње овде ништа, али не значи да нису... Али не помиње...

Дејана: Добро, можда је неко други...

Професор: Овде имате попис, стотинак и више Руса...

Миљана: А да ли ми можемо погледати то?

Професор: ... не само из Бањалуке него и из читаве Републике Српске или Крајине, у сваком случају, тако да... Можете, наравно.

[Ради се о књизи Зорана С. Мачкића Из Родине у Бањалучку: Руска емиграција у Бањалуци. Његовом предавању смо и присуствовали 23. јануара 2018. године, приликом посјете Архиву Републике Српске. Ступили смо у контакт с њим. И јесте била ријеч о Татјани Пушкадији Рибкин. Њен одговор још увијек чекамо.]

12.44–14.34

Када говоримо о књижевности руске емиграције, имамо два термина. Први је *литература русской эмиграции*, а други *литература русского зарубежья*. Већ сам помињао то. Шта је *рубеж*? Граница, међа на неки начин. *Зарубежный* би било 'с оне стране', 'преко границе'. Врло често ћете то користити као синоним речи *эмигрантский*, односно видећете да се користи у новим текстовима. Дакле, *зарубежная Россия*, *зарубежная литература* исто је што и *эмигрантская Россия*, *эмигрантская литература*. *Русское зарубежье* или *русская эмиграция*.

Данас књижевност руске емиграције обично посматрамо као једну од грана руске књижевности двадесетог века. Она је настала после Октобарске револуције, после 1917. године, када су многи носиоци руске културе, између осталог и многи писци, из идеолошких разлога напустили Русију и своје уметничко стваралаштво наставили изван граница земље, односно *зарубежом*.

У двадесетом веку, када говоримо о историји руске књижевности, дешава се нешто специфично. Наиме, руска књижевност практично је подељена на две линије, два тока, који имају јако, јако мало контаката, а како се совјетска држава херметички све више и више затвара и изољује према осталом свету, ти контакти готово потпуно престају. С једне стране налази се књижевност која се ствара у Совјетској Русији и коју

условно зовемо совјетска књижевност, при чему не мислимо да је она идеолошки совјетска, већ само да је стварана у епохи Совјетског Савеза, односно Совјетске Русије. С друге стране имамо емигрантску, заграничну књижевност, дакле руску књижевност која настаје изван граница Совјетске Русије, што значи да је у великој мери ослобођена свих оних идеолошких проблема који су на неки начин везани за руску књижевност у Совјетској Русији. Дакле, сама та подела на књижевност у матици и књижевност у дијаспори, тј. емигрантску књижевност, условљена је тим великим идеолошким сукобима, односно великом идеолошком променом која се догодила 1917. године. Самим тим, та подела на те две гране, те две линије књижевности, постојаће док год постоји идеологија која их дели. Дакле, док постоји Совјетски Савез, док постоји совјетска комунистичка идеологија, постојаће и те две линије. Деведесетих година, када Совјетски Савез престаје да постоји, када се читава идеја социјализма, односно комунизма у једној земљи сруши, нестаће и основе за разликовање емигрантске и совјетске књижевности. Поново ћемо, дакле, од деведесетих година присуствовати сједињавању тих двеју струја, двају токова, у једну књижевност.

Дуго се, пре свега у емиграцији, водила полемика о томе да ли се овде ради о двема посебним књижевностима или је то пак једна, руска књижевност, дакле о томе шта је јаче – оно што их дели или оно што их спаја. Чак је неколико међународних конференција одржано на ту тему. На крају се дошло до релативно општег става – да је то ипак једна књижевност, руска књижевност, са два занимљива тока, настала услед неких историјских, идеолошких догађаја. Ти се токови јесу мање-више самостално развијали у једном историјском периоду, али свеједно је тешко говорити, готово немогуће, о двема независним књижевностима, пре свега јер су писане на једном језику, у једном национално-културном духу, само са некаквих различитих идеолошких позиција. Закључено је, дакле, да је много више онога што их веже него онога што их раздваја.

Емигрантску књижевност, тј. књижевност насталу у емиграцији, као и саму руску емиграцију, можемо поделити на три дела. Другим речима, као што говоримо о три таласа руске емиграције, тако можемо говорити и о књижевностима првог, другог или трећег таласа. Већ смо рекли да први талас руске емиграције настаје од 1918. године, дакле од почетка грађанског рата у земљи, па траје све негде до почетка Другог светског рата. Зато када говоримо о књижевности првог таласа руске емиграције, мислимо управо на књижевност насталу у овом, међуратном периоду. Други талас руске емиграције настао је крајем Другог светског рата и постојао тих неколико година, све до 1953, тј. до Стаљинове смрти, па кад говоримо о књижевности другог таласа руске емиграције, имамо у виду овај историјски период, од 1944/45. па негде до 1953. године. Почетак трећег таласа руске емиграције везан је за шездесете године, период отопљавања, за Стаљинovu смрт и долазак Хрушчова на власт, односно за све разочарање готово никаквим резултатима тог жељеног отопљавања, а тај талас траје све негде до краја осамдесетих година. У том периоду настаје књижевност трећег таласа руске емиграције.

Први талас руске емиграције прилично се разликује од осталих, првенствено због тога што је био изразито масован. Реч је, наиме, о милионима људи, тј. о милионима читалаца или потенцијалних читалаца, као и о много интелектуалаца, укључујући велики број писаца који су изашли из земље. Можемо већ на основу тих параметара – према броју писаца, количини књижевноуметничких дела, као и великом броју читалаца за које се та књижевност стварала – говорити о томе да је књижевни живот првог таласа руске емиграције био изузетно богат и развијен. Тај елемент масовности, карактеристичан за први талас руске емиграције, па самим тим и за књижевност првог таласа руске емиграције, изостао је код другог, али и код трећег таласа.

Међутим, оно по чему се трећи талас руске емиграције разликује од другог јесте велики број интелектуалаца, дисидената који су протерани из земље, па је и књижевност трећег таласа далеко, далеко значајнија од књижевности другог таласа руске емиграције. Књижевност трећег таласа можемо, заправо, по ауторима и броју дела која су створена у том периоду, поредити с књижевношћу првог таласа руске емиграције. Јако је незахвално и тешко, готово немогуће, одредити који је талас квалитетнији, вреднији, важнији. То, наравно, зависи од укуса, од тога која и каква књижевна дела волимо. Оно што са сигурношћу можемо рећи јесте да се први и трећи талас по квалитету значајно разликују од другог.

Кад говоримо о првом таласу руске емиграције, дакле о том међуратном периоду књижевног стварања изван граница Совјетске Русије, морамо нагласити да је руска књижевност двадесетих и тридесетих година у емиграцији створила изузетно живу стваралачку активност, без обзира на изразито лоше материјално стање, које је било највећи, главни проблем читаве руске емиграције, и без обзира на ту сталну тежњу ка асимилацији, ка преласку на други језик и другу књижевност. Стога никако није тачно оно што су совјетски идеолошки критичари говорили готово до деведесетих година. Они су, наиме, тврдили да је руска књижевност у емиграцији мртва, да руски писци, одвојени од своје земље у прогонству, нису могли да стварају, односно да нису стварали добра и квалитетна уметничка дела, те да је заправо реч о пропадању руске културе и руске књижевности у емиграцији. То једноставно није тачно. Број писаца, обим и квалитет њихових дела показују да је, у ствари, руска књижевност у емиграцији била и те како жива, и те како богата, да је покретала и те како дубоке теме, другачије од оних у Совјетској Русији. Зато тезу о смрти руске књижевности у емиграцији, о паду квалитета руских уметника у избеглиштву, ни на који начин не можемо сматрати тачном.

Опет се враћамо на врло важан подстицај за уметничко стварање, а то је била идеја да је мисија првог таласа руске емиграције очување, заштита руске културе, руске прошлости, руске националне традиције. Књижевност је ту, наравно, играла изузетно важну улогу. Већ сам рекао, јако добра илустрација тога јесте предавање Ивана Буњина, једног од писаца руске емиграције, под називом *Мисија руске емиграције*. То је предавање које је Буњин 1924. године одржао у Паризу, говорећи управо о очувању руске културе изван граница Русије као задатку руских интелектуалаца, руских уметника и руских писаца. Руски језик, руска култура, па и руска књижевност, стално се истичу као основа те националне самобитности руског човека, где год се он налазио и у којим год условима боравио.

Врло важна везујућа нит били су празници, догађаји, јубилеји. Они су на неки начин обједињавали све чланове руске емиграције, па и све писце руске емиграције. Такав је био Пушкинов рођендан, односно Дан руске културе, обележавање годишњице великих писаца, што је давало могућност да се забораве некакве идеолошке, политичке или пак стилске разлике које су постојале међу писцима, а да се инсистира на идеји јединства руске књижевности и културе.

Најважнији културни центри руске емиграције које смо помињали уједно су и најважнији књижевни центри руске емиграције. То су, дакле: Берлин, Праг, Београд, Софија, Париз, као свакако најзначајнији културни, па и књижевни центар руске емиграције у свету, те Харбин и Шангај на Далеком истоку. Велику улогу коју је Берлин имао у првој половини двадесетих година преузео је Париз.

Већ од друге половине двадесетих година па надаље, у читавом међуратном периоду, Париз је књижевни центар руске емиграције. Готово сви познати писци, популарни и пре револуције, који су се нашли у руској емиграцији на крају су одлучили

да живе, стварају и објављују своја дела управо у Паризу, јер је Париз, као највећи културни центар, пружао и највеће могућности за штампање књижевноуметничког стваралаштва и његово презентовање на књижевним вечерима. Посебно важну улогу у популаризацији Париза имали су и часописи који су у њему излазили. Сетите се, *Савремени записи* били су најпознатији и најзначајнији часопис читаве руске емиграције. Излазили су од 1920. до 1940. године у Паризу, а у њима су се представили практично сви аутори руске емиграције, било једним својим делом, било некаквим већим стваралачким опусом. Дакле, готово да није било књижевног имена првог таласа руске емиграције које макар неко своје дело није објавило у *Савременим записима* у међуратном периоду.

Још једна велика ствар која је помогла организовању руских писаца јесу савези руских писаца и новинара у емиграцији, оснивани у већим центрима. Дакле, писци су покушавали да се удруже са новинарима, сматрајући их блиским, те да на професионалан начин, заједничким снагама, покушају решити проблеме који су их као струку мучиле. Знамо да су у пет најзначајнијих центара руске емиграције, дакле у Паризу, Берлину, Прагу, Варшави и Београду, постојали ови савези руских писаца и новинара. Они су сви основани негде од 1921. до 1925. године. Најмлађи међу њима јесте београдски Савез руских писаца и новинара у емиграцији, основан 1925. године.

Било је затим настојања да се сви ови савези на неки начин повежу, да им се рад усклади, те да се пружи могућност руским писцима да изађу изван оквира земаља у којима су се налазили. Са том идејом је крајем септембра и почетком октобра 1928. године у Београду одржан први и, како ће се касније испоставити, и једини Конгрес руских писаца и новинара у емиграцији. Тада су се готово сва велика и важна имена руске књижевности у емиграцији нашла управо у Београду, покушавајући да покажу свету како је руска књижевност жива, како руска књижевност

у емиграцији ствара, како руска књижевност у емиграцији инсистира на слободи, слободи личности, слободи независности уметничког стваралаштва, и како су то идеали који би требало да окупе све слободоумне руске снаге у свету. Тај је конгрес имао изузетан значај за развој и популаризацију руске књижевности и руске културе уопште у међуратном периоду.

Велику и важну подршку књижевности руске емиграције представљало је и то што је 1933. године Нобелова награда за књижевност уручена Ивану Буњину, руском емигранту. Занимљиво је, а уједно и неправично то што Нобелова награда за књижевност постоји већ јако дуго, а нико је од руских писаца није добио. Толстој није добио Нобелову награду, Чехов није добио Нобелову награду, Горки није добио Нобелову награду, а сви су је они заслужили. Тек 1933. године, дакле, имамо првог руског писца који је добио Нобелову награду, и то је управо Иван Буњин. То је требало да буде својеврсна подршка читавој књижевности руске емиграције и том слободном стваралаштву у руској емиграцији, стваралаштву које је, за разлику од књижевности у Совјетској Русији, било ослобођено идеологије и њеног притиска.

Руска књижевност у емиграцији развијала се у различитим правцима, различитим токовима, различитим усмерењима. Постојали су писци старе генерације, који су већ из Русије дошли као познати уметници, и они су се трудили да сачувају традиције на основу којих су стварали у дореволюционарној Русији. Постојали су, међутим, и млади писци, а они су покушавали да на нетрадиционалан, нов начин, ослањајући се и на европску савремену књижевност, траже нове путеве уметничког израза. Дакле, примећујемо да у емиграцији има свега онога што недостаје совјетској књижевности. Совјетска књижевност је била оптерећена идеологијом, у великој мери била спутана, забрањивана и усмеравана да практично буде оруђе пропаганде једне идеологије. Емигрантска књижевност је, с друге стране, била много шароликија, много разноврснија, много слободнија.

Помињем старе и младе писце, али то се врло често не односи на њихов узраст. Наиме, под старим писцима подразумевају се они који су се афирмисали још пре револуције, док су млади писци они који су се на уметничкој сцени појавили тек у емиграцији, с тим да међу младим писцима имате неке који су поприлично стари, а исто тако међу тим такозваним старим писцима имате прилично младе уметнике који су врло рано изградили своје уметничко име.

Која су ту уопште имена? Када говоримо о писцима који су већ као признати уметници напустили земљу после револуције, пре свега помињемо Ивана Буњина, а затим су ту Дмитриј Мерешковски и Зинаида Гипијус, његова супруга, Иван Шмељов, Алексеј Ремизов, Александар Куприн...

Дејана (тихо): *Сны...*

Професор (још тише): Шта?

Дејана: Рекох, мислим да смо преводили. *Сны* је његово...

Професор: Врло вероватно. Он има већи број кратких припедака захвалних за превођење, тако да кажем.

... Борис Зајцев, Михаил Осоргин. Аутори овог старијег поколења, старије генерације, били су првенствено прозни писци. Дакле, проза је била најпопуларнија у емиграцији, што се помагло коси са оним периодом од пре револуције.

Наиме, крај деветнаестог и почетак двадесетог века у руској култури обично зовемо епохом сребрног доба. Основни жанрови те епохе били су поетски. Међутим, после револуције почињу све више да преовлађују прозни жанрови, и у Совјетској Русији, и у емиграцији. И писци које смо сада поменули углавном су прозајци. У том периоду, двадесетих и тридесетих година, излазе нека од најзначајнијих дела руске књижевности двадесетог века уопште. Навешћемо само нека од њих. Нећемо, наравно, све њих стићи да пређемо у овом кратком периоду, за

ове четири године, али вам саветујем да их сами прочитате кад будете имали времена, јер заиста заслужују.

Буњин је најпознатији управо по делу за које је и добио Нобелову награду, а то је *Жизнь Арсеньева* или, како је преведено на српски, *Живот младог Арсењева*. То је роман. Још једно популарно и важно Буњиново дело настало тридесетих година јесте зборник приповедака *Темные аллеи*, код нас преведено као *Тамни дрвореди*. Шмељов је написао значајне романи: *Солнце мертвых*, *Лето Господне* и *Богомолье*. Видимо да је руска емиграција поштовала стари правопис, по коме се Бог и све у вези са Богом пише великим словом, за разлику од совјетског принципа да се Бог и сви религиозни називи пишу малим словом.

Александар: Извините, што се тиче ортографије коју сте помињали, до ког периода се користила стара ортографија?

Професор: До рата. У ствари, прве назнаке имамо већ 1939/40. године, међутим та дела која се појављују била су дочекана на нож, страшно осуђена. И то су били углавном млади писци, уметници који су желели да се на неки начин отргну од те традиције. Први талас руске емиграције у целини је инсистирао на старом правопису, а практично тек после Другог светског рата, од 1945. до 1950. године, имамо потпун прелазак на нову ортографију.

Лето Господне је занимљив роман – аутор у емиграцији, врло изражена тема носталгије, успомене на прошлост, домовина, младост, детињство. То је роман који описује живот патријархалне породице у старој Москви кроз годишњи циклус обичаја и празника, све виђено очима детета, седмогодишњег дечака који посматра свет око себе и спознаје га. Поглавља су названа по великим празницима, црквеним празницима – Покладе, дакле буђење пролећа, Велики пост, Ускрс, почетак лета (ту су, наравно, и неки историјски догађаји, али и дешавања

у породици – смрт оца, породични односи), све до зиме и до тренутка кад схватате да су све то заправо успомене, да је све то сећање једног старог човека који се сада већ налази изван граница своје земље, далеко од младости. Дакле, двострука носталгија – и за младошћу, и за земљом. Врло занимљива композиција и занимљив приступ, из перспективе детета које спознаје свет.

Осоргин је познат пре свега по свом роману *Сивцев Вражек*. Још једна носталгична тема Москве, предреволуционарне Москве. Сивцев Вражек је једна улица у Москви.

Борис Зајцев има неколико занимљивих романа: *Путешествие Глеба*, затим својеврсна биографија Сергеја Радоњешког *Преподобный Сергей Радонежский*.

[Наравно, Стојанка пита да јој се све понови... Ми једва да се смијемо. Професор јој понавља.]

Стојанка: Ја опет нисам...

[Професор јој сриче.]

Мерешковски пише свој филозофски роман *Иисус Неизвестный*, где у форми филозофског трактата критикује цркву као институцију која је потпуно замаглила лик правог Христа. Он покушава да на неки начин тог правог Христа прикаже читаоцима, а у ту филозофско-религиозну расправу укључује и све оне претхришћанске религије, сматрајући да је Христов животни пут заправо у историји, односно у религији један више пута понављани пут Бога којег жртвујете, као у случају Диониса, Озириса, да је то, у ствари, један исти модел митолошког приказивања жртве Бога.

Куприн објављује свој незавршени роман *Юнкера* и приповетку *Колесо времени*. Зинаида Гипијус, иначе једна од најпозна-

тијих песникиња сребрног доба, сада се окреће такође прози, пишући успомене. Посебно је важна њена књига *Живые лица*, где покушава да се присети свих оних великих имена, великих догађаја, важних догађаја из предреволюционарног културног живота Русије.

Које су најчешће теме у стваралаштву писаца руске емиграције? Тема Русије је врло честа, и то увек у контексту носталгије. Какво сликање Русије изазива та носталгија? Реално? Апсолутно не. То је увек некаква идеализација прошлости, идеализација претходног периода, који се супротставља страшном историјском тренутку садашњице, разочарању, грађанском рату, братоубилачком рату, одласку, бекству из земље, тешким околностима у којима сад делују. Увек се, дакле, томе супротставља та идилична слика прошлости, младости, ранијег периода, поетизација прошлости, и то врло често у форми аутобиографског дела. Дакле, у јунаку главног дела често можемо препознати црте аутора.

Битна тема јесте и историјски тренутак који су преживели, дакле револуција и грађански рат, при чему су ретка дела у којима се може запазити покушај аутора да се револуција објективно прикаже. Емигранти су једна од страна у том грађанском рату, и наравно да је читава слика грађанског рата приказана врло субјективно, из њихове позиције. Ми смо носиоци свих правих вредности, ми смо носиоци етичких идеала, они су непријатељи, они су звери. Увек имате ту поларизацију на добре и лоше јунаке. Ретка су дела као што је Шмељовљево *Сунце мртвих*, где имате покушај да се између једне и друге стране стави знак једнакости. И једна и друга страна су чиниле невероватне злочине, и једна и друга страна се осмишљавају кроз море проливане крви, и једна и друга страна заправо су учеснице једног бесмисленог братоубилачког рата, без икаквих етичких вредности, ако се оне из те крви уопште и могу створити.

Још једна интересантна тема јесте руска историја, руска прошлост, опет у контексту те носталгије. Руска историја ће, наиме, инспирисати многе ауторе, можда помало као бег од садашњице, али и као поетизација прошлости, управо у оквиру идеје мисије чувања и ширења културе, традиције и свега онога што се у тој историји, у прошлости, може наћи.

Посебно популарне у ово време постају биографије – биографије писаца, биографије композитора, биографије уметника. Идеја мисије заштите и развоја руске културе подразумева да се запамте нека велика и важна имена, носиоци те велике културе, те да се они представе новим нараштајима управо кроз те биографије познатих, важних људи – не политичара, не историчара, већ културних радника.

Буњин пише дело посвећено Толстоју, под насловом *Освобождение Толстого*. Он у овом делу износи, пре свега, утиске које је на њега оставио Толстој приликом њихових сусрета, покушавајући дати слику овог великог писца и његових етичко-филозофских позиција изражених у каснијим делима, те објаснити у чему се огледао сукоб Толстоја и Православне цркве, зашто је Толстој екскомунициран. Хтео је, дакле, да сагледа пишчево стваралаштво кроз његов живот, биографију, али и кроз некакве филозофско-етичке и друге системе вредности које је Толстој заступао.

Марина Цветајева се, пре свега, бави Пушкином. За њу је Пушкин важно име, и зато пише дело *Мой Пушкин*.

Дејана: Она и Мајаковски су, мислим, извршили самоубиство '37...

Професор: Она је мало касније. Она је за време рата, 1941/42. године.

Она је имала јако несрећан живот. Била је у емиграцији, а тамо није била прихваћена – њена поезија је увек била дру-

гачија, није налазила заједнички језик са осталима. Затим се испоставило да је њен муж био совјетски шпијун. Он се вратио у Русију, а тек то ју је изоловало од емиграције. На крају се и она вратила у Русију. Муж је, наравно, одмах био стрељан. Она је била велико и важно име, али је увек била по страни. Нису јој дали могућност да објављује, нити да јавно наступа, шпијунирали су је сви око ње, била је апсолутно изолована од осталог света. Кад је почео рат, евакуисали су је у три лепе, у Казахстан, у далеку забит. Дакле, потпуно трагичан живот. На крају се убила. Али заборавите живот, гледајте њену поезију. Њена поезија је изузетно експресивна, јака и другачија од поезије неких других уметника. Понекад биографија писца може и те како да вам помогне, а понекад то могу да буду потпуно независне ствари. Ми, пре свега, поштујемо уметнички текст. И њена проза је занимљива. Дакле, *Мой Пушкин* је управо то субјективно доживљавање Пушкина и његовог уметничког стваралаштва.

Владислав Ходасевич, песник и књижевни критичар, пише биографију Державина, једног од познатих уметника, писаца осамнаестог века. Помињали сте га. Борис Зајцев има чак неколико биографија – Жуковског, Тургенева, Чехова те поменутог Сергија Радоњешког.

Песника је било знатно мање, а поезија је нерадо објављивана јер је круг љубитеља поезије увек био мањи. Издвојићемо групу уметника која се већ пре револуције појавила на уметничкој сцени, изградила име и стекла популарност. Најзначајнији од њих јесу: Игор Северјањин, Саша Чорни, Давид Бурљук, Константин Баљмонт (могу оба акцента, и БАљмонт и БаљМонт, сусретаћете и једно и друго), затим Зинаида Гипијус, Вјачеслав Иванов. Ови аутори су припадали различитим књижевним правцима – ту су били и футуристи и симболисти, али и песници изван тих појединих уметничких праваца. Нажалост, у историји емигрантске књижевности они су оставили прилично слаб траг. Многи су са поезије, попут Зинаиде Гипијус, прешли или на прозу или на пу-

блицистику, други су пак много мање писали и мање објављивали, трећи су настојали да се много више баве филозофијом, попут Вјачеслава Иванова, неки су се окренули преводима. Због тога руска поезија у емиграцији, када је реч о тој групи старих песника, није, нажалост, дала неке веће резултате.

Много значајнији били су млади песници. То су Георгиј Иванов, Георгиј Адамович, Владислав Ходасевич. Сва тројица су била и одлични књижевни критичари. Често су објављивали текстове у многим листовима и часописима, а њихове критике су врло занимљиве и врло упечатљиве. Без обзира на то колико сте сагласни са њиховим мишљењем, једноставно морате констатовати да су то добро радили, мада су били прилично оштри према многим уметницима или читавим правцима, зависно од естетских позиција с којих су полазили. Поменућу и Марину Цветајеву, коју многи сматрају најзначајнијом песникињом руске емиграције, а ту је и песник Борис Поплавски, модерниста кога су заправо прихватили и схватили много касније, тек негде шездесетих или седамдесетих година.

Сви уметници што смо их сада поменули, укључујући и ове релативно младе, започели су са својим стваралаштвом још у Русији пре револуције. Младом нараштају, онима који су ставали тек у емиграцији, било је много теже доћи на књижевну сцену и представити се. Често вас познато име продаје, прогура вас, а они нису имали име, па се нису могли уопште ни појавити пред новинарима и књижевним критичарима. Остајали су, дакле, у сенци, спутани на неки начин, ограничавани у могућности да се презентују. Забога, ко ће њих читати, кога уопште занимају млади песници и млади уметници? Управо зато их је један књижевни критичар, односно историчар епохе назвао „непримећена генерација” (рус. *незамеченное поколение*).

Међутим, чак и у тако тешкој ситуацији неки су успели да се пробију и скрену пажњу на себе. Ко припада тим младим

уметницима што су се тек у емиграцији представили читаоцима? Пре свих, Владимир Набоков, познат у то време као Сирин, Владимир Сирин, јер је искључиво под тим псеудонимом и објављивао.

Дејана: То је онај што смо јуче, што је његов отац примио метак...

Професор: Апсолутно! Да, да, да, да!

Стојанка: СириМ?

Професор: СириН.

Набоков је сав преведен на српски језик. Топло препоручујем да прочитате сва његова дела, а посебно кратке приповетке, одличне су. Мајсторски се поиграва простором, временом, јунаком и појмом реалности. Сећате се, чему вас је научио деветнаести век? Да се прво морате удубити у текст, односно веровати да постоји некакво време и некакав простор у коме се одвија оно што читате. Дакле, та илузија реалности коју добијате у тексту. Набоков намерно све то руши.

Као илустрација може послужити његова приповетка *Terra Incognita*. Ту говори у првом лицу: пробијам се кроз џунглу, врућина, тропски предели, грозница ме спречава, морамо да стигнемо до циља, истраживачка мисија коју смо започели, црнци су нам, међутим, у међувремену побегли, изгубили смо све своје препарате, лептире које смо хватали, које смо чували, пропашће нам мисија, јој, како сам болестан, све више... Чај... Какав чај?! Шта ће овде чај? Откуд чај овде? Ништа, идемо кроз џунглу, пробијамо се даље док не дођемо до кревета... Откуд кревет усред џунгле, забога? Идемо даље, појавио се... Дакле, иде прича и схватате да је главни јунак очигледно у бунилу, негде у Африци, у некакој тропској мисији, истраживачкој мисији, али у ту реалност онда све више и више упадају предмети који немају везе с Африком: кревет, шоља чаја, топломер на ноћном ормарићу... Како време одмиче, сам јунак све више се пита: А где сам заправо ја? Шта се

ово око мене дешава? Какви су ово предмети? На крају дођете до тога да се и ви, као и сам јунак, питате да ли је то заправо бунило болесног човека који у грозници размишља о Африци, и то негде у некаквој соби, у некој просечној европској кући. Врло је занимљива и једна реченица на крају: Јој, јој, не желим да изађем, колико год знао да је ова Африка моје потпуно бунило, а да су ова соба и овај кревет реални, не желим да се вратим у ту досадну, бесмислену реалност, желим да останем у овом бунилу. Та жеља човека да оде из досадне свакодневице, па макар и у то бунило... Читајте! Одличан је! Тако се поиграва тим стварима. Ето чистог постмодернизма много пре постмодернизма. А јесте ли радили Достојевског?

Сви: Тек сада...

Професор: ОК. Свакако ћете радити *Злочин и казну*, је ли тако?

Сви: Мхм.

Професор: Нема ко није прочитао *Злочин и казну*. Прочитајте Набоковљев роман *Очајање*. То је, на неки начин, пародија *Злочина и казне*. Јунак реши да се ослободи своје жене, много је бре досадна и ужасно га нервира, и покушава, као и Раскољников, да осмисли савршен алиби за убиство. И читава фабула се развија тако што је јунак убеђен да је створио савршен план за убиство... Видећете шта се на крају дешава. Нећу вам открити тајну...

Стојанка: Па откријте нам!

Професор и Маја у исти глас: Не!

Професор: Прво прочитајте *Злочин и казну*, а онда после прочитајте...

Стојанка и Дејана: Па прочитали смо...

Професор: Онда ћете одмах и Набокова. Нећу да вам кажем... Дакле, роман се зове *Очајање*, па сад видите шта се може десити даље.

Дејана: Ћелавци...

Професор: Нећу да вам кажем!

[И професор се смије.]

Још један млад уметник кога ћу поменути јесте Гајто Газданов. Њему су предвиђали светлу будућност, а онда је потпуно био заборављен, да би тек осамдесетих година био поново откривен. Ту је затим и Марк Алданов, изузетно популаран због својих историјских романа, са различитом тематиком. Значајан је и Марк Агејев. Он је написао чувено дело *Роман с кокаином*. Покушајте да прочитате, видећете шта се дешава са јунаком чија је свест потпуно померена због наркотика које узима. Све се дешава у време револуције 1917. године, али он те догађаје и не констатује. Тек успут проналазимо назнаке тога – чувајте, напољу су пуцњеви, на улици се убијају, извршена је револуција... Јунак је потпуно у свом унутрашњем свету, са свим оним што се дешава у његовој психи под утицајем кокаина. Врло занимљив роман, врло.

Дејана: Професоре, ја мислим да ћете нас до краја дана довести до тога да ми сви паузирамо овдје годину, па да фино све ишчитамо и наставимо гдје смо стали!

Професор: Да, да, да. Не! Него говорим, кварно то говорим, наравно, јер знам да та дела нећемо стићи да урадимо следеће године на двадесетом веку, па сад овако мало вас подсећам да читате и нешто друго, нешто више, да већ кад дођете следеће године, кажете: Знамо, знамо, прочитали смо!

[И сви се толико смију... Смије се и професор.]

Професор: Убиће ме Корнелија кад чује...

Стојанка: Нећемо јој рећи!

Дејана: Сазнаће сама...

[*И смијемо се.*]

Навешћу још нека значајна имена. Једно од њих свакако је Борис Поплавски, кога смо малопре помињали као младог песника, а занимљив је и због свог прозног стваралаштва, а важни су и Нина Берберова, Ирина Одојевцева, Николај Оцуп, Иља Голенишчев-Кутузов. Овог последњег посебно истичемо јер је своју младост провео у Београду, а један је од ретких руских књижевника, односно уметника који су се издигли из круга осредњости. Њега, заправо, можемо сврстати међу најзначајније младе песнике и уметнике руске емиграције у целини.

Различите су биле судбине ових младих уметника. Набоков и Газданов, као што рекох, одмах су, од првих објављених текстова, постали светски занимљива, популарна и важна имена. Набоков ће ту популарност задржати све до своје смрти, а практично и до дана данашњег. Газданов ће после силних похвала четрдесетих година бити потпуно заборављен, да би био поново откривен и стављен у исти ред са Набоковом тек негде осамдесетих година. С друге стране, неки други аутори једва ће успевати, без обзира на изузетно квалитетна уметничка дела, да своје стваралаштво барем делимично прикажу публици. Они, дакле, нису скренули пажњу на себе, остали су негде у сенци, са стране.

Младе генерације је много више занимала свакодневица, много их је више занимао садашњи тренутак него прошлост. Често се водио спор између младих и старијих. Стари писци и критичари су младим генерацијама замерали то што, како су они сматрали, пишу о неважним, баналним стварима, а ови су им одговарали овако: Нажалост, ми не познајемо Русију. Нажалост, били смо или мали или тек рођени када смо из Русије изведени. Нажалост, никакав патриотизам, никаква сентименталност, ништа нас не веже за ту земљу, те о томе не можемо говорити. Можемо говорити о ономе где смо сада, о том страшном

животу који живимо у избеглиштву, покушавајући да нађемо шест послова да бисмо преживели и да бисмо се бавили некаквом уметношћу. Дакле, њих првенствено занимају питања садашњег тренутка – емиграција, прихватање или неприхватање околине, личност, покушај личности да се сачува, да сачува свој идентитет, личност у конфликту са средином, разумевање, неразумеваше... То су теме које њих занимају.

То би, у кратким цртама, било све што бисмо рекли о првом таласу емиграције. Врло богат, буран живот руске емиграције практично се завршава са Другим светским ратом. Већи број писаца и уметника је тада или чак пре тога умро, многе издавачке куће су се затвориле, многи су часописи за време рата били забрањени, тако да је замрла било каква културна делатност руских књижевника у емиграцији. Мало је њих заправо преживело. Неки су и наставили да стварају педесетих и шездесетих година. То су углавном били ови млађи писци. Међутим, једни су, попут Набокова, почели да пишу на енглеском, док су они који су остали у Француској писали на француском, тако да су изашли из круга руске књижевности. Неки су ипак наставили и даље да стварају на руском језику, али како су то углавном били старији људи, последњи трагови тог првог таласа руске емиграције губе се шездесетих година, када сви они полако одлазе на онај свет.

У међувремену се појављује и други талас руске емиграције, а с њим и писци и уметници. Они су обележили другу половину четрдесетих и почетак педесетих година. Други талас руске емиграције био је изазван, пре свега, Другим светским ратом, али није био масован као први, па је и уметника, стваралаца, било много, много мање него у првом таласу руске емиграције. И састав је био прилично другачији, бар кад је реч о нивоу образовања. Наиме, највећи број људи из другог таласа руске емиграције чинили су војни заробљеници, припадници Црвене армије које су Немци заробили, а који су у једном тренутку од-

били да се врате. Ту је било и неписмених, и средњеобразованих, и интелектуалаца. Дакле, ниво њиховог образовања био је знатно нижи, бројчано их је било знатно мање, па је, природно, и стваралаца и публике било мање.

Узмите у обзир то да су многи представници првог таласа руске емиграције већ покојни, да су се њихова деца или унуци у великој мери асимиловали и прешли на енглески, француски, немачки или на неки други језик. После Другог светског рата било је мање публике, смањено се и број издавачких кућа, часописа, листова, али и самих уметника. Већина емиграната другог таласа остала је у Немачкој или је пак отишла у Америку. Дакле, више немамо ни то богатство различитих уметничких колонија и уметничких центара. Сад се све своди на Немачку, на Француску и на Америку, при чему и Немачка и Француска полако одлазе у трећи план, па се може рећи да руска емиграција у културном смислу једино још у Америци како-тако живи.

Ко су писци који су обележили други талас руске емиграције? Колико год то сурово звучало, ово су уметници који су, по својим квалитетима, за степен ниже у односу на имена која смо претходно наводили. Оваква оцена, међутим, свакако јесте у некој мери субјективна, а не мора значити ни да је апсолутно и потпуно тачна. Али да се вратимо именима. То су: Иван Јелагин, Јуриј Иваск, Игор Чингов, Сергеј Максимов, Борис Ширјајев, Леонид Ржевски, Борис Филипов.

Имамо и поезију, имамо и прозу, али ако посматрамо бројчано, квантитативно, дела је много мање него за време првог таласа. На које теме пишу припадници другог таласа? Најчешће је то, наравно, оно што их највише тишти: рат, заробљеништво, личност, индивидуа у заробљеништву, личност и тоталитарни систем, односно ужаси са којима су се они сусретали у бољшевичком систему у Совјетској Русији, а од чега су и побегли – терор и насиље једног тоталитарног система над појединцем.

Уместо многобројних листова и часописа који су постојали у време првог таласа емиграције и у међувремену се угасили, појавила су се два часописа у којима су најчешће своје текстове објављивали уметници другог таласа. То су часописи *Грани*, који је излазио у Немачкој, и *Новый журнал*, који смо јуче помињали, а који је излазио у Америци. То су два најзначајнија гласила другог таласа руске емиграције, и ако желимо мало боље да се упознамо са стваралаштвом тог таласа, обично смо упућени на њих.

И дошли смо до трећег таласа руске емиграције. Књижевност трећег таласа руске емиграције стварају писци који су напустили земљу или су из Русије протерани од краја шездесетих до краја осамдесетих година. Разлог прогона поново је, пре свега, било јачање идеолошке контроле над уметношћу, књижевношћу и културом шездесетих година, у периоду такозваног отопљавања и изневерених нада, изневерених очекивања културних кругова Совјетске Русије да ће се нешто променити на културном плану.

Да се заправо ништа неће променити, најавио је Никита Хрушчов, кога смо помињали, када је 1962. године отишао у Мањеж, велику изложбену дворану у Москви, на изложбу руских авангардних сликара. Био је толико запањен тиме што је видео јер ништа није разумео, а онда је вулгарним речником почео да вређа: Који ми ***** то показујете и каква су ово г***** која ја гледам и који мој ви гледате! Најстрашније речи је изговорио. Истог тренутка изложба је била забрањена, истог тренутка су уметници позвани на информативни разговор, истог тренутка су били избачени из организације. Већ је то показало да се власт неће тако лако помирити са некаквом демократизацијом, са некаквом слободом укуса или слободом естетичких норми. Први писац протеран је из Русије 1966. године. То је Валериј Тарсис. Како се на руском каже *протеривање*? *Высылка и выслан за границу*. Немојте мешати са речју *ссылка*.

Маја и Дејана: *Линк*.

Професор: Молим?

Маја и Дејана: *Линк*!

Професор: Не, *ссылка* је 'прогонство'. *Ссылка* значи 'позивање на нешто', 'асоцијација на нешто', 'послати', 'отправити'. *Ссылка в Сибирь*, а *высылка за границу*. *Сослан в Сибирь*, *выслан за границу*, дакле 'преко нечега', а *ссылка* је 'у нешто' – у логор, у Сибир. Да, ви из компјутерског света другачију терминологију познајете.

Александар: Извините, како сте рекли да се звао први прогнани?

Професор: Валериј Тарсис. Много више је познат по томе што је први протеран него по неким својим уметничким делима, али 'ајде, нећемо да омаловажавамо ничији рад.

Неки су, дакле, били депортовани, ухапшени и лишени држављанства, односно грађанских права, и онда протерани из земље. Солжењицин је на хумористичан начин описао своје прогонство: Наравно да нисам ћутао, и годинама нисам ћутао, и на крају је дошао ред на мене, ухапсили су ме. Ја сам питао – Другови, куда ме водите? Наравно, сви су ћутали, нису ми дозволили ништа да узмем, спаковали су ме у некакво метално буре, касније сам схватио да је то заправо авион, а онда су отворили врата, рекли су ми да губим држављанство, право на земљу, натакли ми нешто на леђа и гурнули ме кроз врата и рекли – Доле ти је Немачка, снађи се. Наравно да је карикирао, али у великој мери се заиста тако и десило. Писци, уметници, једноставно су само преко ноћи покупљени. Били су осуђени на прогонство, лишени држављанства, грађанских права, нису смели ништа са собом да понесу. Дакле – снађи се.

Дејана: Вјероватно се та његова прича о Њемачкој свидјела многим, и сви су је чули.

Професор: Апсолутно! Тим пре што је Запад, наравно, једва

чекао прилику да на неки начин благи Русију, те је зато та прича постала општепопуларна!

Дејана: А видим и данас исто. Људи су буквално схватили то за Њемачку, па... Одоше сви!

[*Смијемо се, наравно. И професор.*]

Професор: Изгледа да има нешто у том – што мање ствари имаш са собом кад идеш, то ћеш пре успети. Ваљда је то нека традиција, не знам. Нажалост, не можемо питати Солжењицина да нам да неки користан савет, али хајде. Он ипак није морао да плаћа карту, ови наши... Он је о државном трошку био послат тамо.

[*И још се више смијемо.*]

Неки писци остали су на Западу после службених путева, гостовања на међународним скуповима или на сусретима писца, једноставно одбивши да се врате у земљу. Та група уметника, али и сви људи који су послати у иностранство по неком послу а остали су тамо и када им је истекао рок да се врате, зову се *невозвраћенци* (*тот кто не возвратился, тот кто не вернулся*). Њих је, занимљиво, било још за време првог таласа, а то су углавном били совјетски чиновници, запослени у амбасадама, запослени у совјетском представништву, те совјетски шпијуни којима је истекао рок службе и који су морали да се врате у Русију. Они су знали шта их чека кад се врате – сви ће бити похапшени. Зато су у једном тренутку одлучили да се не врате, да остану на Западу. Онда су совјетске власти примениле нову тактику – породице би им остајале у Русији и представљале таоце: уколико се не вратиш, стрељаћемо ти породицу. То се заиста и дешавало, као казна за то што си се, хајде да тако кажемо, одметнуо од система.

Многи су уметници, с друге стране, успели да оду из земље на основу тзв. израелске визе. Сећате се доказивање порекла, да си припадник националне мањине, пре свега Јевреј. Многи

су успели да купе, односно некако набаве израелску визу и да помоћу ње легално напусте Русију.

Куда су одлазили? И даље су у Европи главна одредишта биле Француска и Немачка, али од краја Другог светског рата Америка постаје центар руске емиграције, пре свега руске емигрантске културе.

Када будем наводио имена писаца, видећете да их има готово исто или барем приближно као у првом таласу емиграције, дакле много више него у другом. Међутим, трећи талас није био масован као први – неколико стотина хиљада наспрам неколико милиона, колико је било за време првог таласа. То је ипак значајна разлика. Били су ту истакнути појединци, представници руске културе, уметници, писци, али није било оне масе читалаца која ће их пратити, која ће на неки начин популаризовати њихова дела у иностранству.

Најзначајнија имена јесу: Александар Солжењичин, Василиј Аксјонов, Владимир Војнович... Војнович је потомак херцеговачких исељеника из осамнаестог века, тако да је изворни облик његовог презимена заправо био Војиновић. Сви се Црногорци зато хвале како, ето, имају свог писца у трећем таласу руске емиграције. Важно име је и Јуз Алешковски. Јесте гледали *Чонкина*? Не знате? Ви сте млади. Дакле, кад имате прилику да нешто не читате, да направите паузу, онда одгледајте филм. Пољски редитељ Анжеј Вајда, један од најбољих европских режисера, урадио је екранизацију романа Владимира Војновича *Живот и необични доживљаји војника Ивана Чонкина*. Одгледајте тај филм. Вајда се мајсторски поиграо са свиме, са идеологијом, политиком, паролатама, неким узвишеним темама. Мајстор! Као што сам рекао, Вајда је један од најбољих европских режисера, а овај његов филм је таква добра сатира усмерена на различите идеологије, политике и то уздизање човека. Прво, сам роман је изузетно добра сатира. Слика једне епохе дате из неког мало

веселијег угла. Одгледајте филм, ето кад правите паузу између ових књига које...

Миљана: Професоре, Ви баш хоћете да ми не дамо услов...

Професор: Извињавам се, покушавам кад већ питате, кад сте заинтересовани, бар нешто да вам кажем, да изађем из овог оквира, да вам илуструјем сва ова силна имена. Да то нису неки математички бројеви, него да су заиста занимљиви.

Треба да се помену и Јосиф Бродски и Георгиј Владимов. Ја се извињавам, али морам да поменем Владимовљев роман *Верный Руслан*. Логорска тематика је дуго времена била табу тема. Солжењицин ће први проговорити о томе, још док је био у Русији, у делу *Један дан Ивана Денисовича*. Међутим, шта ради Владимов? Роман се, рекох, зове *Верный Руслан*. Руслан је пас, бивши логорски пас чувар. Прошло је Стаљиново време. Логори су се расформирали, односно само су напуштени. Отишао је Русланов чувар, а он све време стоји на железничкој станици и чека. Роман, дакле, прати психологију пса. Он не зна шта се то десило, где су сви ти људи отишли, што нема његовог чувара кад је увек прецизан, кад је увек долазио на време. У једном тренутку долази воз у забит, излазе бригаде људи, сви опет стају у ред. Пас се обрадовао. Ево логораша, сад ће и мој чувар да се врати... Дакле, радна акција. Долазе млади ударници да подигну нову фабрику ту у три лепе. Заставе Лењинове и све остало. Опет колоне, опет ред... Пас мисли: Ево логораша. Истовремено се из различитих жбунова, из различитих углова, појављују његови ортаци, његови другари, пси логорски, који схватају да имају дужност. Иако њихови чувари тренутно нису ту, они морају да им покажу како нису заборавили свој посао, па крећу до колоне и прате је. Једна девојка случајно излази из колоне да узме воде, пас је уједа јер је забрањено да логораши излазе. Неко тамо започиње да пева, два пса се бацају на њега. Одакле ти право да певаш? Сад ће мој чувар да ме награди због

тога како одржавам ред. Дакле, слика те потпуно болесне логорске психологије, која је прешла чак и на животињу. Врло, врло упечатљива слика, и то из перспективе пса, чувара логора. Страшна логорска тематика, која и дан-данас мучи руско друштво. Такво стање, дакле, може пореметити психу чак и једне животиње, а камоли човека... Метафора једног лудог система.

Ту су даље Фридрих Горенштејн, Сергеј Довлатов, један од ретких хумориста из трећег таласа руске емиграције. Он је покушавао егзистенцијалне проблеме руске емиграције и несхватање ситуације приказати из ведријег угла.

Дејана: Преводили смо.

Професор: Свака част! Морам да похвалим Василису. Код ње сте преводили?

Сви осим Дејане: Да.

Дејана: Ово је и код професора. Радили смо *Заповедник*, и онда је професорица добила инспирацију од њега, па смо онда и преводили неки други текст код ње.

Професор: Одлично.

Маја: Не, она каже да је случајно. Да није...

Стојанка: Ма...

Дејана: Случајности не постоје.

Значајна имена су и Александар Галич, Едуард Лимонов, Јуриј Мамлејев, Саша Соколов, Андреј Сињавски. Можда најважнији представници постмодернизма, постмодернистичке књижевности, међу писцима емиграције били су Јуриј Мамлејев и Саша Соколов.

Занимљив је био однос писаца првог таласа и трећег таласа руске емиграције. Психолошки, интелектуално – два потпуно различита света. Писци трећег таласа руске емиграције

васпитавани су на тековинама револуционарног, совјетског друштва. Сви су били атеисти, сви су имали некакав други систем вредности, а избачени су из земље првенствено због тога што су инсистирали на идеји човека, човечности, идеји хуманости. Људи из првог таласа емиграције, односно сада већ друга генерација тог првог таласа, нису их могли схватити нити прихватити. За њих је Русија била нешто друго, оно што је постојало до револуције. Они су и даље неговали патријархални систем вредности, заснован на идеји монархије, на идеји племства, тј. аристократије, религије. Стога су то била два изолована света, два света која готово уопште нису комуницирала. У различитим часописима су објављивали, на различитим књижевним вечерима се појављивали, различиту публику имали.

Једина спона међу њима био је, у ствари, Солжењичин. Нико други није покушавао направити културни дијалог између првог и трећег таласа руске емиграције. Он се донекле разликовао од те атеистичке и анационалне линије трећег таласа руске емиграције, будући да је имао снажан национални став и водио се идејом Русије будућности, Русије судбине, Русије у будућности, те идејом моралног прочишћења руског човека кроз патњу, што на неки начин асоцира и на Достојевског и на руску религиозну мисао неких претходних епоха. Он је 1974. године, нећемо да кажемо испровоцирао, али подстакао објављивање зборника који је носио назив *Из-под глыб*, и то је био практично један једини покушај дијалога првог и трећег таласа емиграције. *Глыба* је 'велика стена', 'грумен', само много веће. Не могу сад да се сетим речи, покушаћу да нађем после у речнику, па ћу вам рећи. Овај наслов значи: оптерећен свим тим што се на тебе наноси, шта си и ко си. Зборник је изашао у Француској, а требало је да представи идеју религиозног и националног препорода будуће Русије, ослобођене од комунизма, од бољшевизма, а носилац те идеје био је једино Солжењичин.

Остали припадници трећег таласа руске емиграције били су изразите атеисте и космополите, без икакве идеје националног као битног и важног. Те исте, 1974. године почињу излазити два најзначајнија часописа трећег таласа, *Континент* и *Синтаксис*.

Кад смо говорили о првом таласу руске емиграције, помеху сам да је он био прилично разноводан. Тамо је било и реалиста, и надреалиста, и симболиста, и футуриста, дакле писаца свих књижевних праваца који су у Русији постојали пре револуције. Сличну шароликост примећујемо и у трећем таласу, јер и ту имамо и реалисте, и модернисте, и постмодернисте. Дакле, ширу, потпуну слику различитих токова, различитих праваца руске књижевности двадесетог века нуде и први и трећи талас руске емиграције. Солжењицин и Владимов можда су најзначајнији представници реалистичког уметничког стваралаштва трећег таласа. С друге стране, можда најважнији представници модернизма, односно постмодернизма, који се већ почиње развијати у то време, јесу Саша Соколов, Јуриј Мамлејев и Едуард Лимонов. И опет, као и у првом таласу, преовлађују прозни писци. Песника је јако мало. Најзначајнији песник је Јосиф Бродски. Занимљиво је да је управо Бродски добио Нобелову награду за књижевност 1987. године. Дакле, опет је Нобелова награда за књижевност додељена уметнику који је био емигрант.

Само још да поменем нешто што је више у вези са изласком, односно протеривањем руских емиграната из земље. Наиме, руски писци, уметници, понадали су се да ће се после Стаљинове смрти ситуација променити, да више неће држава, партија и идеологија толико притискати културу и уметност, па да ће се омогућити мало већа слобода уметничког стваралаштва, али то се, нажалост, није десило. Партија је и даље контролисала излазак сваке публикације, часописа, листа, уметничког дела. Без социјално-моралне идеолошке подобности ниси могао да постанеш писац, ниси могао да штампаш уметничка дела.

Међутим, 1979. године појавила се група младих писаца, тј. већина ових што су протерани, али и неки други, који су одлучили да направе уметнички алманах, да прикажу своја уметничка дела, али без тражења дозволе од партије. Било је то врло храбро. Наравно, то није могла урадити ниједна званична штампарија, тако да су они то објавили у самиздату – сами су штампали, сами су издали у неколико примерака. Желели су, наиме, да избегну партијске, државне и друге контроле, те да се прикажу публици директно. Тај практично илегални зборник радова зове се *Метропол*, а имао је невероватан одјек, првенствено због тога што су радови били јако добри. Први пут се, дакле, неко усудио да не пита власти, да објави нешто без цензуре, без контроле.

Власти су, наравно, одмах реаговале. Заплениле су зборнике и донеле меру: уколико будеш ухваћен као неко ко поседује или ко дистрибуира овај илегални зборник, бићеш осуђен на 15 година робије. Аутори зборника су истог дана похапшени и позвани на саслушање. Сви су били избачени из Савеза писаца, свима је било забрањено било какво даље јавно уметничко ангажовање и сви су били протерани. Међутим, они су сви, али апсолутно сви, касније постали заиста важни уметници. Већина их је отишла у емиграцију. Неки су ипак остали у Совјетском Савезу и нису, наравно, ћутали. Стварали су за себе, писали иако то није могло бити објављено, и постали велика и важна имена руске књижевности у земљи. Зборник *Метропол*, због свега што сам навео, можемо на неки начин сматрати једним од узрока трећег таласа руске емиграције.

И само још неколико речи. Верујте ми, нећу још дуго. Издржите још мало. Хтео бих нешто рећи и о књижевности руске емиграције код нас, у нашој средини. Наравно, у овом случају говорим само о првом таласу руске емиграције. Шта се десило са емиграцијом у Југославији после Другог светског рата? И у Југославији је после рата победила нова идеологија – социјализам. Самим тим, представници руске емиграције постали су

непожељни и проглашени су идеолошким непријатељима, те је онај део руских емиграната који са Немцима 1944. године није отишао из земље углавном био принуђен да 1945. или 1946. године оде из земље. Дакле, историја руске емиграције се код нас завршава с првим таласом руске емиграције. Другог и трећег заправо и није било, јер су они одлазили у Западну Европу, тако да ћемо сада говорити о књижевности насталој у међуратном периоду, двадесетих и тридесетих година.

Помињем поново најважнију организацију која је окупљала руске писце и руске уметнике на територији читаве Краљевине, а то је Савез руских књижевника и новинара у емиграцији, чије је седиште било у Београду. Ова организација, као једна од пет, ако се сећате, малопре сам рекао, основана је 1925. године. Пре тога су већ постојали слични савези у Паризу, Берлину, Прагу и у Варшави. У београдском Савезу руских писаца, нажалост, није било ниједно велико и важно име руске емиграције. То су углавном били новинари, публицисти, врло ретко писци, са углавном другоразредном књижевном каријером. С друге стране, врло битна и важна ствар коју је урадила ова организација, пре свега Алексеј Ксјуњин, кога смо такође помињали, јесте то што је успела да у Београд доведе све најпознатије, најважније руске писце, и то на Конгрес руских писаца и новинара, који је одржан у септембру и октобру 1928. године. То је свакако најзначајнији књижевни догађај у историји руске емиграције код нас, јер су се тада на једном месту нашли Мерешковски, Зинаида Гипијус, Куприн, Зајцев и многи други представници руске културе, односно руске књижевности, покушавајући да покажу како је слободна руска реч у емиграцији још увек жива.

Треба опет поменути Издавачку комисију и њихову чувену едицију *Руска библиотека*, која је 1929. године почела излазити и у којој су практично сви писци првог таласа руске емиграције које сам малопре помињао штампали књижевна дела. Стварно јесте част то што су Мерешковски, Буњин, Куприн и други

уметници своја нова дела штампали у Београду, у едицији *Руска библиотека*. То је свакако велики подухват Београда и београдског круга руске емиграције.

У Београду се, с друге стране, између два светска рата појавио и читав низ младих уметника, пре свега песника, организованих у књижевне кружоке, тј. у мале неформалне групе које су покушавале да делују релативно независно од тих великих удружења, савеза писаца, уметничких организација. Навешћу само неколико руских уметника, руских писаца који су углавном неко време између два рата деловали у Београду и после тога отишли на Запад, те тамо наставили с радом. Највеће име је Иља Голенишчев-Кутузов, сећате се, малопре смо га поменули.

Стојанка: Иља?

[Професор јој понавља.]

Дејана: То значи да малоприје је ниси записала.

Стојанка: Нисам!

Он је био песник, историчар књижевности, књижевни критичар. Докторирао је на Сорбони, а бавио се, пре свега, словенском књижевношћу, међуодносом словенских књижевности и утицајем средњовековне европске књижевности на словенске књижевности. Објавио је неколико збирки песама у Француској, а објављивао је и у бројним београдским зборницима. Међутим, после Другог светског рата, као и неки други припадници руске емиграције, протеран је из Југославије као непријатељ, као совјетски шпијун, и вратио се у Русију, где је још једном докторирао на МГУ. Радио је као професор књижевности, а првенствено се бавио утицајима Дантеа и средњовековне француске поезије на руску поезију, затим односима српске средњовековне поезије и руске књижевности и руске поезије. Дакле, много се више бавио научноистраживачким него књи-

жевним радом, који га је углавном одржавао у младости, док је живео у Београду.

Друга песникиња коју ћу поменути јесте Лидија Алексејева. За време рата, тачније 1944. године, отишла је из Београда и до краја живота живела у Њујорку. Издала је пет збирки песама. Одлична је једна њена песма у којој покушава да прикаже уметнички живот, односно живот у емиграцији. Хајде, изрецитоваћу вам бар једну строфу, надам се да ћете разумети:

Вся жизнь прошла, как на вокзале,

Толпа, сквозняк, нечистый пол.

А тот состав, что поджидали,

Так никогда и не пришёл.

Сквозняк је 'промаја' То је јако добра метафора емигрантског живота. Чекаш стално да се нешто деси, да се вратиш, трпиш те страшне услове, и на крају схватиш да је емиграција прошла, и да је живот прошао, и да су све наде остале неостварене, изневерене.

Још једна значајна песникиња јесте Јекатерина Тауберг. Живела је и радила у Београду и Панчеву, а 1936. године је отишла у Француску и тамо наставила да живи. Дакле, и она је припадала кругу младих београдских руских песника који су своју каријеру наставили касније на Западу. Издала је пет збирки поезије.

Прозних писаца је и код нас било мање. Један од њих је Андреј Селитрењиков, новинар, писац, хумориста. Он се често испод својих текстова и хуморески потписивао као Рењиков, дакле псеудонимом који је заправо скраћени облик његовог презимена. Објавио је у Београду три романа и две драме. Романи носе назив *Души живые*, затим *Диктатор мира* и *За тридевять земель*. Прва два су јасна, а овај трећи, *За тридевять земель*, како ћете превести? Шта мислите, где би се ова

фраза употребила? Из ког је облика? Очигледно да је из неког облика уметничког стваралаштва. Ко може да живи *за тридесет земљи*? Типична фраза којом почиње бајка – иза гора, иза мора.

Стојанка: А како... Можете поновити то?

Професор: *За тридесет земљи*. Сва три романа објављена су 1925. године у Београду. А драме су углавном биле у вези са емигрантским животом, са судбином емиграната. Прва драма је носила назив *Там далеко*.

Стојанка: Тамо далеко!

Професор: Управо то.

Миљана: Браво, Стојо!

Професор: Запишите сад кад знате како се пише!

С једне стране, *Там далеко* је асоцијација на догађаје у Првом светском рату, а с друге и слика живота руске емиграције. Дакле, тамо далеко је моја земља остала. Друга драма, опет са том емиграцијском тематиком, јесте *Галипоље* (рус. *Галиполи*). Сећате се помињали смо јуче, био је то један од великих војних логора за Врангелове јединице које су се евакуисале са Крима.

Михаил Ивањиков је још један од прозних писаца који заслужује да га поменемо. Он је био супруг Лидије Алексејеве. Писао је углавном приповетке. Иван Буњин, али и неки други писци руске емиграције, изузетно су га хвалили, сматрајући да је он нова нада емигрантске младе књижевности. Нажалост, писао је прилично мало. Све те приповетке, које су објављиване у различитим часописима или листовима, тек су релативно недавно, пре неких десетак година, обједињене у једну књигу, у један зборник, где заиста видите да је он одличан приповедач, али је, нажалост, мало стварао и остао негде у сенци.

Иначе, Ивањиков је код нас познат и као један од првих кино-оператера југословенске кинематографије. Јесте ли можда гледали филм *Маратонци трче почасни круг*? Он је био кино-оператер на снимању тог филма. Радио је и на филму *Један дан у животу престонице* или *Један дан из живота престонице*. Кратак филмић! Имам га, да знате, ако будете желели да погледате цео филм. Рађен је као документарна слика једног дана – од буђења града, слике улице, слике посла, до ноћног живота Београда. Занимљива прича. Ноћни живот представљен је у делу са тада познатим певачем. То је слика ресторана „Мажестик”, певача који пева, боемског друштва које ту плеше окол. Дакле, Ивањиков је важан и за историју филма, односно за те прве кораке нашег међуратног филма.

Не знам да ли сте помињали, можда је још рано, али помињаћете сигурно – један од наших најзначајнијих слависта јесте Кирил Тарановски, филолог, слависта, версолог. Шта је версолог?

Стојанка: Бавио се версификацијом.

Професор: Тако је. Дакле, наука о стиховима.

Био је заиста добар версолог. Бавио се руским стихом, пре свега јамбом и трохејом, дакле руским дводелним ритмовима. Био је и песник, преводилац, историчар књижевности. Као асистент на Универзитету у Београду почео је ради 1931. године, а радио је као наш професор све до 1958, када је емигрирао у Америку. Одлични су његови радови посвећени руском стиху, руској поезији. Посебно се бавио Мандељштамом, али и још неким другим песницима, а занимљиво је да је он преводио готово све драме које су се између два рата играле како у позоришту у Београду, тако и у Бањој Луци. Увек ћете у преводима руских драма које су се играле у том међуратном периоду, углавном по српским позориштима, видети: превео Кирил Тарановски. Био је, дакле, и изузетан преводилац и слависта уопште.

Када већ говоримо о младим ауторима чија су се дела појављивала у појединим зборницима, треба и да набројимо неке од најважнијих зборника. Руски уметници су, нажалост, ретко сарађивали са југословенским, српским уметницима. Није, дакле, било већих контаката међу њима. Као изузетак можемо поменути први и једини број часописа *Медуза*. Он је изашао 1923. године, а плод је сарадње младих српских и младих руских уметника. Задатак је био да се руски емигранти упознају са српском, односно југословенском културом, а да се југословенска јавност упозна са руском културом. Зашто је тај часопис занимљив и важан? Винавер, за њега сте сигурно чули, један од наших одличних преводаца, тада је први пут објавио превод Блокове поеме *Дванаесторица*. Због тога је часопис био и забрањен, јер је то била поема која говори о револуцији 1917. године, па је њено објављивање схваћено као ширење комунистичке пропаганде, како се то тада официјелно звало. Али ту имамо и прве покушаје руских писаца да преведу Винавера, Тина Ујевића, Војислава Илића, Шантића и неке друге песнике на руски језик. С друге стране, имамо и прве информације о Ани Ахматовој и њеном поетском стваралаштву у Русији. Ово је, дакле, био одличан начин упознавања двеју култура, али је, нажалост, прекинут већ после првог броја, будући да је часопис, као што рекох, забрањен.

Књижевни зборник под називом *Гамаюн-птица вещая* (*Гамајун-птица пророчица*) објављен је 1924. године. Гамајун је птица из руског фолклора, птица која прориче судбину. *Вещий сон*. Шта би био *вещий сон*? Сан који слути, који вас упозорава, који предсказује некакве догађаје. То је један од првих зборника. Иља Голенишчев-Кутузов, Алексеј Дураков, Гаврил Јелачић, Јуриј Бек-Софјев – то су имена чији су се текстови у њему нашли. Није битно, не морате сад да памтите сва ова имена, али макар запамтите зборник који се појавио. Поетски зборник *Зодчий* (*Неимар*) појавио се 1927. године. Ту се десеторо младих песника представило публици. Тридесетих година

је јако била популарна група младих уметника и писаца која се зове Књижевна среда (рус. *Литературная среда*). Они су 1935. године издали свој поетски зборник под истим називом. Иља Голенишчев-Кутузов, Кирил Тарановски и Лидија Алексејева нека су од најзначајнијих имена тог зборника.

Још један поетски зборник, *Ступени (Степенице)*, изашао је 1927. године. Због чега је овај зборник занимљив? По чему се он разликује од претходно поменутих зборника? Он је укључио дела како младих руских, тако и српских, тачније југословенских младих песника, и то у преводу на руски. Дакле, зборник је имао и задатак да руске емигранте упознаје са младим руским ауторима. Од српских, односно југословенских аутора заступљени су били: Густав Крклец, Десанка Максимовић, Милан Кашанин...

[*Ми се смијемо.*]

Професор: Шта вам је смешно?

Сви: Интерна шала!

Професор: Боље да не знам, је ли тако?

Сви: Да!

Професор: Добро... А иначе један од преводаца који су ове песнике преводили на руски био је Сергеј Сластиков. Не знам да ли знате ко је то. Млади руски песник, муж Десанке Максимовић. Нисте ни знали да је Десанка Максимовић...

Стојанка: ... имала мужа!

Професор: Е па сад знате!

[*Смије се. Стојанка то користи да пита за презиме. Није чула, наравно.*]

Професор: Сергеј Сластиков. Дакле, она је била Десанка

Максимовић Сластиков. Међутим, он је врло брзо умро, млад, тако да је она срећно и задовољно проживела живот кô удовица дуго времена. Али, дакле, били су у браку.

Дејана: Видите шта значи кад остане неко сам, колико је она живјела...

Професор: Не знам како то да протумачим, он јадан умро врло брзо... Али 'ајде, нећемо да коментаришемо, гре'ота је!

Дакле, зборник *Степенице* био је други покушај сарадње младих руских и српских уметника. Нажалост, касније није дао неке друге резултате, тако да, осим *Медузе*, само још ово помињемо.

И могли бисмо се овде зауставити, пошто претпостављам да вам је већ имена и година доста, али сте добили некакву конструкцију. Ово више треба да вам буду смернице за нека даља истраживања, рад, ваше занимање за једну врло широку област коју смо ми само начели. Истраживања руске емиграције су данас врло актуелна и популарна, али верујте, без обзира на обимност и богатство свих истраживања, претпоставља се да ни половина материјала још није ни дотакнута, а камоли истражена озбиљније. Посебно кад говоримо о култури руске емиграције, дакле – не о политици, не идеологији, не религиозним основама, него управо о култури, о ономе што нас највише занима. Веома много архива, докумената, заборављених имена или заборављених књига чучи тамо негде, и ако вас било шта од свега тога заинтересује, пружа вам се једно широко поље за плодан рад и истраживање. Тако да – толико.

ПОСЛЕ ИГРЕ

У песми Васка Попе која затвара циклус *Игре* ишчежава човек. Песник зна да ће нас затећи неспремне, и врло вешто део по део одузима човека. Одједном нема ни тог трбуха, ни тог чела, „нема ни срца”, „ни крила нема”. Нема човека. Нема.

После игре неумољиво Нема увек изненада долази однекуд, из неког друкчијег, незнаног света. Одједном Нема – не најављен немио гост који остаје заувек, јер неочекиваност одсуства не бледи, већ се увек изнова јавља, најчешће у руху тренутачног присећања, које собом носи осећај обамрлости и напуштености. Нема...

Али нема ниједног Нема без једног пређашњег Има. Смрт одузима човека. Да ли ишта после ње остаје?

Човек је путовање у оном кавафијевском смислу непрестане жудње за незнаним обалама; неутаживе жеље за откривањем нових мириса, звукова, нових осећаја; луде радозналости која махнито води свему што чини васколики свет у коме човек пребива. То откривање, то сазнавање света није ништа друго до откривање себе, јер свет није другде до у човеку; човек се збива у себи-свету. И путујући кроз свет ка Итаци, која га мирно чека, човек у ствари путује кроз себе ка себи. Човек је свет.

Човек је свет, те је самим тим путовање и за другог. Јер шта је друго упознавање двоје људи него непрестана жудња за незнаним, неутажива жеља за откривањем, сазнавањем, луда радозналост која махнито води свему што чини свет у коме

тај други пребива? Ма шта је друго сусрет двоје људи него необјашњиви судар светова чији спој рађа један нови свет?

Тај сусрет збива се у причи, јер човек само језиком, који је загрљај мисли и осећања, може сведочити о свом постојању. Ми јесмо док год јесмо разговор у себи и изван себе, са другима, док год чујемо себе у себи и друге у себи. А разговор се наставља и кад одједном дође Нема. Смрт не умањује присуство човека у нашим мислима. Напротив, чини га још ближим, јарким бојама непрестано слика читаво његово путовање, и најмање детаље нашег заједничког света, растварајући га у божанско свеопште присуство. Дакле, причу смрт не одузима. Она је својим немотивисаним поступцима развија, достижући врхунац – само још ту, у вечности приче, човек станује.

Човек је прича.

Човек је прича о путовању.

Човек је прича о путовању кроз светове.

Отуда ова књига – да сачува једног човека кога је несамерљива радозналост махнито одвела обалама Итаке, неком друкчијем, незнаном свету; да сачува једну причу, а она ће, вели Платон, „и нас сачувати, ако јој будемо веровали, и сигурни у себе пребродимо Лету, реку заборав, и душу своју нећемо укаљати”.

Василиса Шљивар

Напомена лектора

Предавања проф. др Бобана Ђурића у овој су књизи забиљежена у незнатно измијењеном облику. Наиме, ради боље проходности текста, тј. лакшег читања, изостављени су или кориговани сегменти који одликују свако усмено излагање, без обзира на степен припремљености говорника, као што су: поштапалице, понављања ријечи и фразе, разбијање структуре реченице, дигресије и сл. Међутим, како би се сачувао спонтанни тоналитет као препознатљива особина професорових предавања, нешто је од свега тога ипак задржано. Тако су остале поједине колоквијалне ријечи, затим неке реченице непотпуне структуре, понављања која се могу сматрати конструктивним принципом излагања и/или средством аргументације, али и таутологије, будући да су (и) оне одлика професоровог идиолекта.

С обзиром на све околности, овај лекторски задатак није био нимало једноставан. Посебну захвалност за помоћ и сугестије које су ми дали дугујем колегама Василиси Шљивар и Браниславу Николићу. Одговорност за све евентуалне грешке остаје моја.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука

314.743(=161.1)(497.1)"19"

930.85(=161.1)(497.1)"19"

ЋУРИЋ, Бобан, 1968-2019

Руска емиграција / [Бобан Ћурић]. - Бања Лука
: Бина, 2019 (Бања Лука : Сканди). - 249 стр. ; 24 cm

“Аудио-запис предавања професора Бобана Ћурића прекуцали су студенти Дејана Малић, Маја Ђапић, Стојанка Тешић, Миљана Галић, Горана Радловић и Миљана Гајић” -->импресум. - Податак о аутору преузет из колофона. - Тираж 700.

ISBN 978-99938-91-75-8

COBISS.RS-ID 8575768